

ВОЛОДИМИР МЕРЕЦАК

ЯК МАРНО ЗІВ'ЯВ ТОЙ ПЕРВОЦВІТ!

**Високопреподобний і Всечесний Отче!
Вельмишановний Пане Добродію!
Вельмишановна Пані Добродійко!
Любителі книжки та дорогі Читачі!**

Без попереднього повідомлення осмілюся надіслати Вам нещодавно видану мою книжку п.н. «**Як марно зів'яв той первоцвіт!**». Прошу гостинно прийняти її в своїм домі.

Коли прочитаєте книжку, і вона буде вартісною для Вас, затримайте її для себе, а мені прошу ласково прислати Вашу пожерту чи собівартість в сумі \$10.00. Як і кожний автор у діяспорі, я невимовно потребую Вашої уваги і підтримки, але якщо Ви неспроможні вислати цю підтримку — то, прошу, не відсылайте книжки, бо я не маю спроможності покривати коштів звороту пакунків. Залишіть цю книжку для Ваших нащадків.

Буду сердечно вдячний Вам, якщо Ви таки пришлете Вашу ласкаву винагороду!

Наперед щиро дякую за Вашу ласкавість і залишаюсь з християнським привітом та глибокою пошаною до Вас і до Ваших Рідних!

Із щирим привітом!

Ваш Володимир Мерещак

Володимир Мерещак
ЯК МАРНО ЗІВ'ЯВ ТОЙ ПЕРВОЦВІТ!

ПРИСВЯТА:

НА ДОВІЧНУ ЗГАДКУ
МОЇЙ МИЛІЙ ТА ЛЮБІЙ ДРУЖИНІ
АНАСТАЗІЇ,
що завдяки їй вийшла ця книжка

Автор

Мілій бросфесора Миколи Чумляка
“Цього Дружини Галі”;
; чітей : /
Дарую цей твір сіа
Милу та не забуднью Памятку,
Автор
Володимиру Мерещаку.

WOLOODYMYR MERESZCZAK

**HOW PREMATURELY FADED
THE PRIMROSE!**

NEW YORK — FLORIDA

ВОЛОДИМИР МЕРЕЩАК

**ЯК МАРНО ЗІВ'ЯВ
ТОЙ ПЕРВОЦВІТ!**

НЬЮ-ЙОРК – ФЛОРІДА

ВОЛОДИМИР МЕРЕЩАК

ЯК МАРНО ЗІВ'ЯВ

ТОЙ ПЕРВОЦВІТ!

© 1987 by W.Mereszczak

Всі права застережені за Автором

ЛІТЕРАТУРНО-МОВНИЙ РЕДАКТОР БОРИС П.БЕРЕСТ

Tel.: (718) 445-2836

**Typesetting and Printing by META Publishing Co.,
P.O. Box 54101, Linden Hill Station, New York 11354**

Владимир
Мерензак

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Надходив кінець навчального року в школах, і всюди були гарячкові приготування до іспитів.

Те саме діялося в польській гімназії, де у восьмій класі найгарячіше проходили приготування до матуральних іспитів. Для всіх польських студентів це не було таке дуже турботливе, наполегливе й хвилююче, як це було для Василя Жаркевича. А це тому, що він вісім років напівлегально простудював у польській гімназії.Хоч, фактично, вся дирекція і учителі знали, що Василь є українцем.

Так все йшло вісім років на пораду також українця, але генерал-майора польської армії. Із тим генералом у Василя були надзвичайно дружні відносини. Почалося від несподіваної зустрічі, коли в тій околиці проходили маневри польської армії. В хату батьків Василя зайшов польський офіцер. Він вирішив, що бере їх хату собі на свою квартиру на більше, ніж тиждень часу.

Він вживав для себе лише одну кімнату, зачинивши двері від кухні, де Василь і його батьки мусіли варити, їсти й спати. Проте, вже першого дня по своїх службових годинах він відчинив двері та, зайшовши до кухні, несподівано заговорив чистою українською мовою. Так від того дня велися розмови на різні теми кожного вечора до пізньої ночі.

Маючи нагоду розмовляти на різні теми, Василь зразу несміло розповів офіцерові про свої турботи, зокрема, що в нього є велике бажання іти у вищу школу, але у батьків немає найменших засобів, щоб вони могли післати його до дільшого міста в українську вищу школу.

— Добре,— сказав генерал,— коли ти здібний до науки і маєш дуже велике бажання вчитися, то я маю знайомства і всі можливості постаратися допомогти тобі, щоб ти скінчив середню освіту в польській гімназії. Тільки ти мусиш добре вчитися і поводитися так зразково, як би тебе в класі не було. До міста тобі близько, і мусиш щодня відвідувати гімназію. У тебе відпадають кошти життя чи утримування, тільки ти мусиш купувати шкільні книжки та інше приладдя для науки. Перед початком шкільного року внеси заяву, ну й, розуміється, що мусиш пройти вступні іспити. Якщо їх пройдеш, то напевно будеш прийнятий. Я за тебе особисто поручуся.

✓ Пройшов той час, і генерал від'їхав, тільки записав собі ім'я та адресу Василя. По двох тижнях Василь дістав поштове повідомлення. На ньому коротенько було написано: «Василю, можеш вносити заяву, але зроби це негайно».

Василь дуже зрадів і написав заяву доброю польською мовою, що її підучив його за чотири зими учитель, в якого він скінчив народню школу з дуже добрими оцінками.

Василь негайно вислав заяву, долучивши свої свідоцтва з народньої школи, і все це разом відіслав до дирекції гімназії в недалекій місцевості від його дому. І знов по двох тижнях дістав повідомлення, де було сказано, коли й куди з'явитися для вступного іспиту.

Василь, хоч дуже добре вчився, але по закінченні нормальній народньої школи він це чотири роки взимку ходив приватно до тогочителя, який за дуже малою винагородою старанно підготовив Василя до гімназійних іспитів.

Коли прийшов той довгожданий день, Василь швидко зібрався, поспідав і ще вчасно прийти до школи на місце іспитів.

Здавалося, що він був спокійний, але, дожидаючи, коли його покличуть, він відчував, що всередині у нього наче щось тремтіло від якоїсь незрозумілої напруги. Нарешті він почув своє ім'я і, здавалося, що зрівноважений з'явився перед іспитовою комісією.

Перший, хто зустрів його, був уже старший високий пан в окулярах. По-польському запитав його:

— Чи ти є Василь Жаркевич?

— Так, прошу,— відповів Василь також по-польському.

Тоді цей пан подав йому формуляри для писемного іспиту.

Василь, не гаючи часу, енергійно взявся виповнюти запитники. Так що писемний іспит пройов дуже добре. І члени комісії, переглядаючи Василеві писемні іспити, раз-у-раз поглядали один на одного, і всі як один під тим писемним іспитом поставили оцінку «Бардзо добже».

Потім прийшли усні іспити. Василь дуже хвилювався, але назверх тримав себе, як міг, спокійно, і здавалося йому, що давав задовільні відповіді на поставлені питання. Останнє питання було дуже викликаюче й контроверсійне. Питали, чи він дійсно є вірним і щирим польським громадянином. І коли б з'явила потреба, чи він вірно й щиро боровся б за «вольносьць та неподлегloscьць польській Жечі Посполітій». Василь просто і коротко відповів:

— Так, як довго буду живий і як довго моє здоров'я дастъ мені зможу боротися в рядах Польської Армії.

На тому питанні іспити закінчилися. І знову на формулярі було записано: «Бардзо добже»!

Потім поодинокі вчителі давали йому інформації про книжки, які він повинен закупити до першої кляси гімназії. Василь все позанотовував собі та зразу, маючи при собі кілька злотих, пішов і купив вказані потрібні

книжки. Тоді повернувся додому і сповістив батькам, що він є прийнятий до першої кляси польської гімназії. Батьки не дуже були задоволені, що їх син буде вчитися в польській гімназії, але іншого виходу не було, бо родинні обставини не дозволяли на щось інше. І навіть його навчання в польській гімназії ставало невимовним тягарем для всієї родини.

І так почалася наука в польській гімназії. Від першого дня початку науки аж дотепер Василь рік за роком проходив іспити з дуже добрими оцінками з усіх ділянок науки. Сьогодні був останній матуральний іспит, тому Василь дуже хвилювався — і вже може з тисячу раз повторював всі теми, з яких він знову, як при вступних іспитах, дістав формуляри на писемний іспит, який виконав дуже скоро і легко, і сам знову, як без найменших помилок. Хоч завдання із математики були чомусь нові й надзвичайно складні.

Аж тепер Василь нагадав собі та зрозумів, чому саме учитель, який давав йому цей підготовчий курс через чотири зими, навчав його тоді таким складним математичним формулам. І, як на щастя, Василь добре затямив собі ці формули. Тому тепер без жодної затримки чи сумніву він виробив ці всі завдання дуже докладно і був певний себе, що все зробив, як треба.

Учитель з математики дуже часто поглядав на Василя та хитро посміхався. Але коли Василь перший подав вироблене завдання, учитель здивовано дивився то на Василя, то на завдання.

А тоді, перевіривши все докладно, сказав до Василя:

— Добже, добже. Бардzo добже! — і при тім запитав:

— Де ти вчився таких складних формул з математики?

Василь зразу ніби затримався із відповіддю, але потім так просто й відповів:

— Вісім років тут, в цій гімназії.

Професор невдоволено подивився на нього, але не міг заперечити нічого тому, що він увесь час не вчив у цій гімназії.

— Ну то добре,— пробурмотів він,— тепер іди і чекай, коли покличуть на усний іспит.

Василь подякував і відійшов до кляси, яка була призначена на усні іспити та на те, щоб у ній чекати своєї черги, коли покличуть. За хвилю почало приходити щораз то більше учнів, які вже встигли закінчити писемні іспити. Дуже багато із них журилися за виконані іспитові завдання, бо не були певні, що добре їх зробили.

Василь сидів спокійно і не починав розмови з іншими відносно іспитів. Він всю свою увагу, думку й пам'ять зосередив на предметах, що іх вивчав тут вісім років. Довелося чекати більше як годину, поки закінчилися писемні іспити. Почали викликати на усні іспити. Чомусь брали по трьох. Трохи хвилювався Василь, почувши своє ім'я, але це було так тільки якусь хвилину, бо, входячи до інспекційної залі, цілком заспокоївся і з усмішкою на устах сів на призначене йому місце. До мовного іспиту засіло аж шість членів комісії. І кожний із них давав по три, а то й чотири питання.

З історії, літератури й географії Василь дістав по чотири питання, а вже з інших предметів — тільки по три.

При усному іспиті професори давали несподівано перехресні питання. Василь з усмішкою на устах ні разу не зупинився на хвилину, щоб хоч призадуматися над запитаним предметом. Він ні разу не змилився і точно й уважно давав відповіді, дивлячись професорові в очі,

говорив, наче читав із книжки на поставлені йому питання. Знав, що дав добре та точні відповіді: тому був задоволений і в думках радів своїм успіхом. Бо на всі його відповіді професори казали: «Бардzo добже».

Нарешті сказали йому, що вже іспити скінчені, і Василь підвісся, щоб відходити, але несподівано, поза іспитовими питаннями, професор історії запитав, якої він національності. У Василя пройшло тремтіння по цілому тілі, але він без надуми відповів і то досить голосно:

— Я — українець.

— Добре,— сказав професор,— вже можеш відійти, а свідоцтво дістанеш пізніше — коли відбудеться градуація, про що тебе повідомлять.

Закінчення всієї процедури іспитів та останнього питання учителя історії, а також його вислів про те, що свідоцтво він дістане під час градуаційної церемонії, свідчили, що вся справа матуральних іспитів закінчена і він вже може відійти.

Василь члено попрощався із усіма та кожному зокрема професорові подякував за його працю над ним на протязі восьми років. Наостанку попрощався з усіма учнями і пішов додому.

Коли Василь прийшов додому, то батьки зразу стали питати його, як пройшов отий останній матуральний іспит. Василь розповів докладно, як саме відбувалися екзамени.

— На мою думку, все пройшло добре, тільки два питання мене турбують, а саме: писемне завдання із математики, якого ніхто інший не дістав, тільки я, і друге — це останнє питання професора історії — хто я і якої національності.

— Що ж ти йому відповів? — запитав батько.

— Що ж інакше я йому міг відповісти — просто сказав одним словом: я — українець.

— Дуже добре, що ти так відповів, сину,— сказав батько,— але мусиш знати, що це є той замок у дверях до дальшої твоєї науки.

«Що Бог дасть, те й буде,— думав я.— Навіть якби вони видали мені матуральне свідоцтво, то і так в нашім домі немає можливості, щоб я міг поступити в університет і жити десь окремо у великому місті. Одна можливість, коли б я міг дістати працю поза годинами навчання, то може б якось давав собі раду, але це дуже тяжко, бо коли я тоді знайду час на науку? І також хоч би на маленький час відпочинок».

— Навіть, щоб ти й так улаштувався, то довго не потягнеш,— сказав батько, бо з такої твоєї науки нічого не вийде, коли тиувесь час будеш працювати понад сили. Моя рада така, що як там би воно не сталося, то ти на час тих вакацій іди зі мною до праці, може трохи заробиш, а там побачимо, що з того вийде.

Василь цілком був згідний з батьковою порадою, бо й так всі вісім років під час вакацій він працював з батьком при будові. Батько ціле життя, як не з кимсь, то сам завжди навесні старався знайти роботу при будові господарських будинків. Василь усі ті вісім років, помагаючи батькові, подвійно скористав, бо скінчив середню школу і рівночасно навчився будівництва і столлярства. Так що теперішня пропозиція батька не була новиною для нього.

Вже другого дня він пішов до роботи з батьком як фаховий будівничий, а також як досвідчений столляр. Бо через всі ті роки він не до одної хати викінчував двері, вікна і також вставляв підлоги. Батько і ще з другим чоловіком вже закінчували будувати хату і якраз потрібно було вікон, дверей та одвірків.

Василь тільки один день поробив на будові. Взявши розміри вікон і дверей, вже другого дня з господарем, якому будували хату, поїхав до міста, закупив матеріал, потрібний на одвірки, вікна та двері. Увесь

той матеріал привезли до Василевого дому, бо батько мав при стодолі майстерю, де було все приладдя до столярського майстрування. Так Василь за один день перемінився із гімназійного студента на будівничого й столяра.

Проминуло два тижні від дня матуральних іспитів, а ніякого повідомлення Василь ще не отримав. Аж третього тижня поштар приніс великий пакет, в якому Василь знайшов своє матуральне свідоцтво. Василь оглянув його, цілий тримячи від зворушення та невисловленого жалю. На свідоцтві стояли такі оцінки: історія, географія, література — «недостатечно». А всі останні предмети — «достаточно». І до свідоцтва причеплена картка з написом по-польському: «тшеба сев добже учить, а жеби достаць матури».

Увечері, коли батьки прийшли до хати, Василь показав те своє матуральне свідоцтво. І врешті не витримав та заплакав і майже вигукнув:

— Боже! Яке страшне фальшивство, яка нелюдська звірська кривда! Кати-людоїди загарбали наш край і творять таке нахабне знущання, замикаючи нам доступ до вищої школи, до здобуття вищої освіти.

— Не впадай у розpac i не журися,— сказав батько,— ти не перший зазнав такої кривди i ошуканства. Читаєш, бачиш i знаєш, що ляхи роблять все, щоб знищити матеріально i фізично значну частину української нації в Галичині. Та я не вірю, що ім це вдасться, хібащо всіх поголовно вистріляють. Та на таке покищо немає повної відваги. Однаке всі наші люди повинні й на таке себе приготувати i всіма силами та способами зайняти самооборону.

— Я знаю i розумію, що це є щира правда про те, що ви сказали, тату. Та це в загальному торкається всього нашого народу, але особисто, що мені зробити, як добитися тої правди? Я згідний здавати другий раз іспити перед комісією, звідки i яка би вона не була. Я

знаю всі предмети, що їх я вчився протягом восьми років. І не боюся відповідати на питання з будь-якої ділянки науки, хто би і як би мене не запитав.

— Це твоя правда, сину,— сказав батько,— але тої правди і тої можливості більше ніколи ти не доб'єшся від ляхів у своєму житті. Моя порада, сину, для тебе — забудь добиватися правди від ляхів. Чи вони дали тобі добрі чи погані оцінки із твоїх іспитів, чим нараз замкнули двері перед тобою до дальшої науки. Все одноте знання, що ти його здобув, не раз в житті твоєму стане тобі у великій пригоді. І на якийсь час ти мусиш почати щось іншого плянувати і робити, а при тому самостійно дальнє поглиблювати своє знання, свою науку. Із тією надією, що може відбутися зміна, і тоді ти будеш здібний створити свої обставини життя на належному рівні твого знання. А тепер ти молодий і здоровий і за ті літа шкільного навчання ти здобув і навчився таких фахів, як будівництво і столярство, а також перейняв від мене практично, як обходитися з бджолами. Праця коло пасіки нелегка і вимагає практичного знання, терпеливості і, розуміється, охоти та замилування до тої роботи. Отже, ти на всі руки маєш зайняття і можливості. Коли ти ходив до школи, то тільки у вакаційний час ти помогав мені. Тепер ти працюй у тих всіх професіях цілими днями, а побачиш, що за деякий час ти доробишся на гарний та ще й смачний шматок хліба. Це моя така думка і така порада відносно твого положення.

Без слова противу чи заперечення Василь вислухав всі батькові поради і тільки закінчив словами:

— Добре, я згідний із вашими порадами, тату, і буду так робити, як ви радите.

Від того часу і тої розмови з батьком Василь працював щоденно.

Незабаром закінчив столярську роботу в тій хаті, яку батько почав будувати, ще коли Василь кінчав

школу. Він увесь час працював як не в столярстві, то на будові, а одночасно і коло пасіки, що її в батька було шістдесят вуликів. А також робив усе, що треба було коло господарства, хоч господарка була невелика, то всерівно треба було і коло того попрацювати і зробити все, що потрібно.

За короткий час при будові та столярстві Василь заробив стільки грошей, що опалатив податок за господарство і купив собі ровер. За це останнє батько його трохи сварив, але в короткім часі батько сам переконався, якою великою поміччю став цей ровер при господарстві.

Ще поки Василь пішов до гімназії, батько продав хату в селі і вибрався на хутір ^{на} голе поле чотири кілометри від села. Там купив трошки більше поля і при помочі родини й сам, як майстер, побудував нову хату і поволі всі господарські будинки.

Зasadив дуже гарний садок і город. Поміж деревами розставив вулики із бджолами. Садок, город і будинки все кругом обсадив живоплотом, а поза плотом навколо зasadив два ряди смерек. Сосонки чи смереки — це вже була Василева робота: він восени в панському лісі назбирав малесенькуі літорощі, які посадив у велику і дуже дбайливо їх доглядав, додаючи натуральний погній під них так, що за один рік ті смеречки повиростали вище як тридцять сантиметрів.

Так що вже на другу весну вони обое з батьком обсадили тими смеречками у два ряди навколо все обійстя. Василь дальше попідливав їх натуральним погноєм, від чого вони згодом дуже добре росли. Те саме Василь робив із усіма деревами: як вишні, черешні, яблуні й груші та різного роду сливи. Так поки Василь закінчив вісім років школи, то за той час його сад надзвичайно виріс і було вже дуже багато своєї городини, яку треба було ще й продавати.

Вже за рік, як Василь закінчив школу, він навесні за

згодою батьків продав садок знайомому садівникові, залишаючи собі кілька яблунь та інших дерев.

Василь мав трохи зароблених грошей, а ще добавилося за проданий садок. Тому в нього з'явився плян — конечно купити моторову молотарку, щоб молотити людям збіжжя під час жнив.

Із тою думкою він поїхав в неділю до міста, де знав одного студента, що його батько був інженером-механіком і мав свою майстерню, де ремонтував всякі мотори і машини. Василь знав, де жив той студент, а також де була та ремонтна майстерня. Тому просто заїхав ровером, де жив батько того студента. На щастя, застав його вдома.

Василь розповів йому про свій плян, а той довго не говорив, тільки взяв Василя і запровадив до своєї майстерні. Хоч це була неділя, він відчинив бічні двері, і вони зайдли з Василем до середини. Та як же Василь був здивований, коли він побачив тут речі, про які він тільки мріяв. Той інженер, бачачи, що Василь дуже зацікавлений, почав йому дещо пояснювати і радити.

— Отих два мотори,— сказав він,— то один має потужність у десять кінських сил, а други — у чотири, і ще один маю такий малесенький, навіть не має сили одного коня. Але він є дуже придатний, бо якщо пустити його в рух, то можна покрутити корбою, і він вже працює. Коли би ти хотів купити всі три, то я так пристосував би його, що ти уживав би його до пущення в рух отих великих, які тяжко завести в рух, вживаючи корбу чи тягнути за паса, коли він при молотарці. А головне під час морозу взимку. Ти моєму синові розповідав, що кожні вакації ти працював з батьком у столярстві й при будові. Від сина моого я знаю, що ти фахівець і добрий майстер, як то кажуть, «вмілий на всі руки». Отож, я радив би тобі зробити такі речі: молотарку і млинок терти гречані крупи. Це дуже практичні речі та потрібні як на селі, так і в місті, де є господарства.

Василь з недовір'ям подивився на співрозмовника, що, мовляв, легко сказати «зроби машину і млинок». Перше, що треба, це мусить бути якийсь плян, як зробити таку молотарку — машину для молочення збіжжя в пропорції до такого великого мотора. Друге — млин робити крупи.

— Ну, з дерева то я вже зробив би, але де взяти всі механічні частини?

— Василю,— сказав інженер,— як ти хочеш, то ти можеш робити десять і скільки хочеш різних машин. Бо коли ти зумієш все зробити докладно із дерева, то всі частини, які би ти не потребував, я тобі дістану вживані, а найлегше, то нові. Ці всі три мотори — шведські, дуже доброї фірми і дуже доброї якости, а до них я маю пляни для будови машин, про які я тобі говорив.

— Ну то добре,— сказав Василь,— а тепер залишається тільки одне питання — це гроші.

— Не знаю я, скільки грошей ти маєш, але ми можемо про те все домовитися так, що від того часу, коли ти пустив би все в рух та почав заробляти. Тоді решту незаплачених речей я прийняв би на малі сплати на якийсь означений час.

Про всі ці речі ми повинні зробити умову на письмі та затвердити її у нотаря. Подумай над тим усім, що я тобі сказав, і тоді дай мені знати.

З дальшої розмови із тим інженером Василь довідався, що він з походження швед і, тільки живучи в Польщі, оженився із полькою, а що вона була із цих сторін, то вони й настало переїхали сюди мешкати. Аж тепер Василь, зрозумів, чому то Карло, син інженера, так цілий час прихильно товаришував з ним. Тож Василь, не думаючи довго, рішив купити ті всі три мотори, за які інженер зажадав дві тисячі злотих. Василь просив його, щоб він продав їх за трохи нижчу ціну. Але інженер-швед багато не поступився. Він сказав:

— Для тебе дам дешевше і це є останнє слово: 1,900 злотих, як хочеш — бери або не бери, але тансне не буде.

Василь мав при собі 1,500 злотих, а 400 злотих пообіцяв, що почне сплачувати, як одна з машин піде в рух, почне працювати і „заробляти“ гроші. Інженер дуже радо згодився і пообіцяв доставити всі три мотори до василевого дому.

Після достави матеріялів показав і дав йому пляни та вяснив, як треба будувати рами та всі дерев'яні частини до обох машин. Інженер написав умову в двох примірниках, що їх Василь підписав і один взяв із собою.

Повернувшись додому, Василь розповів батькам, що він вирішив і що дальше буде робити. Він зразу взявся до праці, в нього було досить різних матеріалів, але не було досить добірного дерева на точні розміри даних предметів. За цим Василь звернувся до складу будівельних матеріалів у місті. На складі він знайшов матеріал такий добрий, що не треба було його довго виправляти. Потрібний матеріал він забрав, заплативши частину, а решта все йшло на сплати.

Та Василь не дармував, він зрання відвозив до міста на ровері кошки черешень, вишень, полуниць і суниць. Він вже так добре ознайомився з містовими покупцями, які перші виходили, щоб забрати привезені свіжі продукти, які Василь привозив удосвіта так добре упаковані, що вони виглядали, наче тільки зібрани з города.

Так що за той час, коли дозрівали черешні й вишні та полуниці, при великих зусиллях, Василь зумів вторгувати стільки грошей, що незабаром посплачував усі свої борги.

Тоді, змонтувавши все принадлежне до молотарки і млинка терти гречані крупи, він тільки тепер брав на

кредит всі механічні речі, які доставляв йому інженер-швед. Млинок терти крупи він змонтував так, що він не молов крупи звичайним каменем, але спеціальними вальцями, що регулювалися до тої міри, як і коли треба. Гречка, полущена вальцями, попадала відразу на сита, крізь які дув вітряк і всю луску віддував у окремий канал, до якого треба було причіпляти мішок, куди вся луска сипалася сама. Крупи проходили через три „плянзіхтери“, і з того виходили три різні сорти круп. Перший сорт — це з канала висипалися цілі крупи, з яких облущена була тільки луска. Другий сорт — це вже були різного розміру дріб'язки, які або покололися при облущенні, або були більші розміром і як були нарегульовані вальці, тоді вони кололися. Третій сорт — це вже була так звана «осипка», яка завжди відпадала при загальному лущенні. Все відходило окремими каналами. І раз насипана гречка на кіш перемінювалася в чотири різні види продукту, до того ж без великого гуку чи шуму, не витворюючи майже ніякого пороху. бо окремі вітряки забирали і гнали все до мішка з лускою. Цей млинок був порушуваний малим мотором на чотири кінські сили і він міг легко перемолоти 30 сотнарів гречки на добу. Василь зумів викінчити його так делікатно і прецизійно, що він виглядав, як люксусовий модель. І хто не знав, що це змонтував сам Василь, ніколи не повірив би, що це зроблено власноручно, а не спроваджене із фабрики.

І таким самим способом вже під осінь також була закінчена молотарка. Все перший раз Василь спробував для себе і був надзвичайно врадуваний та задоволений із своєї досить тяжкої та скомплікованої праці. Всі речі, які він випрактикував при будові тих машин, Василь старався переповісти батькові та матері. Це було дуже важливе для нього, бо сам він не міг всюди і все обслуговувати. Тому він докладно обзнайомив батьків, як пустити в рух мотор і як регулювати млинок до роблення круп.

Машина для молочення була так викінчена, що в окремій бляшаній кабіні був вмонтований мотор. Його можна було включати до молотарки одним важелем, а другий важіль включав і передавав рух на ведучі колеса машини, яка при зменшенні передачі їхала із швидкістю від 15 до 20 км. на годину. Передніми колесами можна було керувати та робити повороти вліво і вправо, а також і назад. Машина і мотор все разом було вбудоване на колесах, які були вкриті грубим шаром гуми із перехресними зазубленнями, що давали можливість їхати по найгіршій розмоклій дорозі або навіть по снігу.

До машини і мотора були примонтовані спеціальні підйомні ніжки, на яких уставлялася машина в кожному місці при допомозі регулювання, аж поки ватерпас, вмонтований у машині та на моторі, показував, що все разом стоїть рівно до позему. Такий спосіб уставлення машини був дуже практичний та швидкий і точний та не вимагав багато приладів до закріплення, щоб стояло все рівно і непорушно.

Батьки випробували все це кілька разів і зовсім добре обзнайомилися, як треба порушувати чи регулювати ті машини. Правда, робота коло молотарки була затяжка для матері, так що вона вправлялася і ознайомилася із тим всім способом провадженні тільки для конечної потреби, якби така виникла. Але млинок чи крупарку вона таки могла провадити без жодних труднощів і цілком легко.

Про першу пробу з молотаркою і крупаркою спочатку довідалися тільки близькі знайомі й сусіди, які собі також зробили таку пробу. Після того дізналося майже ціле село, а далі і навколоишні села. Робити крупи почало приїздити так багато людей, що неможливо було одного дня всім перемолоти. Те саме почалося із молотаркою. Найбільше людей хотіли помолотити все збіжжя тому, що діставали відразу дві якості зерна, а

третій сурогат, що добре надавався на перемелення «на осипку» для домашніх господарських тварин.

Також виходила чиста й відокремлена половина з горішніх витрясачів виходила пресована солома такими бунтами, що дуже легко було її в'язати, що улегувало і спрощувало роботу. А головною прикметою молотарки було те, що багато людей замовляли обмолоту тому, що багато з них не мали своїх коней, і ті люди не мали турбот, як молотарку доставити на подвір'я, та до того отримували так якісно помолочене збіжжя, якого перед тим ім так ніхто не робив. Василь був такий зaintягий, що не міг ніяк дати раду всьому цьому. Він нарешті навчив одного чоловіка провадити ту молотарку і доручив йому їздити по селах та молотити людям збіжжя. Сам залишився вдома і помогав родичам при меленні круп. А також у вільний час викінчував деяке столярство.

Хоч Василь брав дуже дешево за мелення круп, а також за змолочення збіжжя, проте наслідки його праці були такі задовільні, навіть понад всі сподівання.

Батьки були надзвичайно задоволені та тішилися, що при Божій помочі їх син зумів власними руками змонтувати такі вдалі мавшини, що їх поблизу ніхто не мав. Правда, вони розуміли, що той інженер-швед причинився своєю незмірною поміччю як знанням, так і доставкою так добрих моторів і незаступимих таxнічних частин. Проте, все таки Василь доложив свою працю і вмілість та надзвичайний хист чи знання збудувати і змонтувати так все вдало і прецизійно, що все працювало, як то кажуть, немов годинник.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Василь ніколи не переставав бути членом читальні «Просвіта» та членом Кооперативи і товариства «Сільський господар» відколи підріс і мав уже право бути членом даного товариства. Довгі роки він безустанно був активним членом, а то й належав до управи даних товариств. Одне, що дуже утруднювало його діяльність, було те, що він жив на хуторі на віддалі чотирьох кілометрів від рідного села.

Територіяльно належав до іншого села, але ніколи туди не ходив, тільки по урядовим справам, як плачення податку чи щось інше. Однак, в своїм селі важко було йому бути достатньо активним через віддаль, хоч він гонорово вплачував членську вкладку до всіх існуючих товариств у селі. Щонеділі він був у церкві, а також багато разів на тижні заходив до читальні «Сільського господаря». І обов'язково бував на всіх імпрезах, які тільки відбувалися у селі.

Тепер, під осінній час, Василь був дуже зайнятий роботою коло господарства, помагав батькові коло пасіки. А до того мав ще й багато столярської роботи, яку повинен був до зими викінчiti. А тепер, коли пішли в рух дві машини, то до молотарки Василь найняв старшого чоловіка, навчивши його, як тою машиною обходитися, і він їздив та молотив збіжжя, де тільки хто закликав. Коли молотили збіжжя у тітки, себто батькової сестри, то Василь мусів бути сам, бо той чоловік, що керував молотаркою, був чимось перешкоджений чи не чувся добре.

Тітка напросила до помочі кількох дівчат, між ними і дочку чоловікової сестри із третього села. Вона називалася Марійка. Василь мав нагоду перший раз

познайомитися із Марійкою, а також з дівчатами із рідного села. Та найбільше припала йому до вподоби Настуня Гавдій, яка дуже цікавилася машиною і увесь час помогала йому, а врешті сама навчилася пускати машину в рух.

Усі дівчата були по кілька років молодші від Василя, а наймолодшою була Настуня. Тому він до того дня майже не був знайомий із ними.

Коли скінчили молотити, всі помилися після роботи і почали вечеряти. А повечерявши, всі завели дуже дотепну розмову із Василем. Але недовго велася та приязна розмова, тому що Василь мусів переїхати машиною на інше подвір'я. Весела й радісна розмова мусіла перерватися, тільки всі домовилися, що в наступну неділю дівчата зійдуться до тітки в хаті, куди всі просили Василя, щоб він приїхав, і тоді будуть мати час і зможу достатньо поговорити, посидіти і забавитися дружніми жартами.

Найбільше настоювала на тому Марійка, бо вона не раз чула від тітки про Василя, а тепер хотіла використати нагоду, щоб краще познайомитися з ним. Василь запевнив їх, що коли буде гарна погода і він буде мати вільний час в неділю пополудні, то напевно приїде.

Василь роздумував над тим, чи пасує йому входити в близьке товариство із такими молоденькими дівчатами. Однак, всі вони виявилися такі веселі, гарні на вроду і пристойно жартівлivi. Тому врешті він рішився таки зайхати в неділю до тітчиної хати.

В неділю Василь заїхав до тітки на подвір'я й сховав свій ровер у шопі. Він непомітно увійшов у сіни і тільки тоді почув великий шум і гамір у хаті.

Ще більше здивувався, коли увійшов до середини та побачив таку кількість хлопців і дівчат, а тітки і дядька не було. Вони лишили Марійку стерегти хату, а самі поїхали в гости до її родичів.

Коли Василь увійшов у хату, то його поява чомусь зробила на всіх несподіване здивування, а то й глумливе враження. Тільки дві дівчини — Марійка і Настуня — з великою увагою ласково привітали Василя. Вся решта присутніх, як таке принагідне товариство, майже не звертали уваги на появу Василя. Дальше продовжували свої жарти, сміхи, а хвилями дуже голосну і крикливу гутірку й забаву: бо одні співали, а другі старалися перешкоджати, і з того виходив такий шум у хаті, що дуже часто одні других не чули та й не розуміли, що хто говорить.

Якби не Марійка і Настуня не перестали підтримувати йому товариство, то в противному разі Василь зразу був би змушений піти геть додому. Та обидві не переставали вести веселу розмову, часто з дотепами і веселими жартами. Поміж всіми зібраними тут дівчатами Настуня була наймолодшою. Василь знов її ще маленькою дитиною, бо коли його батьки жили в селі, то в недалекому сусістві жили батьки Настуні. В родині Настуні Гавдій було шестеро дітей. Настуня була наймолодшою та дуже хоровитою. Всі старші сестри та й дівчата в селі сміялися і дразнили її «сухожилкою». Мабуть тому, що вона була дуже тоненька і часто хворіла в ранньому дитинстві.

Вибравшись мешкати на хутір, а потім стільки років перебуваючи безперервно в школі, Василь мало бував у селі та майже й забув, як і що там було в кожній родині. Він дуже добре знов усіх своїх товаришів, як хлопців, так і дівчат, з якими ходив до школи. Настуня з ним до школи не ходила разом, бо вона була багато молодша. Тоді, як Василь закінчив початкову школу, Настуня ще й не починала ходити до школи.

Вперше він побачив її тоді, як молотив збіжжя в тітки. Вони заприязнилися тому, що вона дуже цікавилася машиною, і врешті просила навчити її, як обслуговувати ту машину. Василь дуже радо все їй

роздумачив і дозволив практично орудувати машиною, що Настуня надзвичайно швидко зрозуміла і увесь час того дня спиняла й пускала сама молотарку. Василь відступався, а вона заводила машину, не зважаючи на глумливі крики і насмішки усіх навколо. Так вона керувала тою машиною увесь цей день.

А оце сьогодні вдруге ближче познайомилися. І коли Марійка прилучилася до розмови з усіма, що були в хаті, він почав розмовляти з Настунею, яка по короткій розмові виявилася надзвичайно здібною дівчиною. Вона була дуже начитаною і з незвичайним характером як в поведінці, так і в розмові, а, крім того, цілком відмінна від всіх інших сільських дівчат. Почавши бесіду з Василем, вона зразу повела розмову про читання книжок. Запитала Василя, чи він читав багато українських книжок, а, між іншим, чи він мав уже нагоду прочитати трилогію про Гетьмана Мазепу, яку написав Богдан Лепкий. Вона висловлювала свої критичні завваги та захоплювалася такими героїчними постатьями як гетьман Мазепа, Мотря, полковник Чечель і другі. Дивні вогники світилися в її синіх очах, зокрема коли вона оповідала про такі героїчні подвиги і неперевершений змаг українського народу за волю і самостійність у минулому, а також у сучасному житті та обставинах.

Василь і не зчувся, як швидко пройшов час: він сидів спокійно і з великим здивуванням та захопленням слухав ту таку незвичайну мову Настуні, що вільно плила у неї та бриніла рвучко, немов струм водоспаду. При такій мові її лицько зарум'янилося, сині очі, мов небо голубе, світилися дивним вогнем.

Її буйні русяві, мов золоті,коси заплетені при закінченні малиновими стрічками, розкішно спадали на її груди. Ціла її постать, хоч і була дуже тендітна, проте так гармонійно збудована, що створювала уяву в очах Василя наче ангела з потойбічного світу, хоч вона була дуже скромно вбрана.

Тепер заговорив Василь. Він насамперед відповів Настуні на її питання:

— О, так, дорогенька Настуню, я ще ходив до школи і в той час читав дуже багато української літератури, а також вільно користувався шкільною бібліотекою, хоч в ній і не було ані одної української книжки. Зате польські книжки були такі, чого не було написано українською мовою. То правду кажу тобі, що я не жалую страченого часу на читання польських книжок, бо те, що я довідався з польських книжок, ніколи не мав би можливості довідатися з української літератури. Поляки мають свою державу, то можуть писати й видавати такі твори, про які українські письменники можуть тільки мріяти.

— А чи тепер могли б ви діставати ті книжки із сільської бібліотеки? — нашвидку запитала Настуня.

— Тепер то ні, — сказав Василь, — бо відколи мені не признали матури, то від того часу я туди більше не заходжу.

— Знаєте, що я хотіла б сказати вам, Василю: може, це і не доречне, але ви є вчена людина, і я думаю, що не висмієте мене. Дотепер я нікому не говорила про це і не згадувала тому, щоб вони не висміяли мене, а от вам скажу. Відколи я почала ходити до школи і закінчила її з дуже добрым успіхом, то увесь час не покидає мене думка піти до вищої школи і вчитися далі.

— Це незвичайна думка, Настуню, — сказав Василь, — і сміятися із того хіба може така людина, що нічого на світі не розуміє. Це дуже гарна несподіванка для мене, що в тебе в голові жевріє така думка та що у серці горить світла ідея здобути найцінніший скарб на світі — це краще знання, високу освіту. За це я з тебе не те що не сміюся, але щиро сердечно вітаю.

Василь взяв Настуню за її маленьку руку, легенько потиснув і сказав:

— Бажаю, хай станеться чудо Господнє, яке дастъ тобі всі можливості вийти на височини людського

знання і стати великою людиною для рідного народу, а, може, й для цілого людства.

Настуня ціла засяяла радістю та тільки промовила:

— Василю, о, яка я вдячна вам за такі побажання,— і нахилилася та поцілуvala його.

Саме в той момент немов би грім ударив. До неї прискочив сусідній парубок Яким та із цілої сили почав дерти їй блюзку та щипати її за груди, викрикуючи, мов божевільний: «Вже, вже залюбилася, підляко, сама дрешся до хлопа».

Від такого раптового нападу і болю Настуня вся посиніла та, лементуючи, кричала: «Рятуйте, ох, Боже, як болить!»— і з усієї сили своїми малими руками відбивалася від Якима, що, немов пес скажений, напав на неї.

Василь скочив, немов ошпарений, та із цілої сили відіпхнув Якима, що безмилосердно двома руками бив Настуню, яка була вже майже без пам'яти.

— Шо ти робиш, що сталося із тобою, Якиме?— кричав Василь.— За що ж ти так мордуєш її, що вона тобі такого злого зробила? Хіба можна так знущатися немилосердно? І ти не встидаєшся бути таким дикуном супроти дівчини, яка ще майже дитина.

У відповідь на Василеві примирливи слова Яким підскочив до нього і з цілої сили кулаком ударив його під зуби... Бліснуло світло в очах, задзвеніло у вухах, і Василь упав...

В хаті зробилося ціле пекло — всі кричали і кинулися до Якима виганяти його з хати. Ще тільки мить, і Василь очуняв і прийшов до пам'яти та, мов, стріла, став на ноги і хоча й був він нижчого росту та слабшої будови, ніж Яким, але в той момент його охопила така несамовита лютъ, що він без найменшої надуми скочив до Якима і, вхопивши обома руками його впоперек, піdnis угору та із цілої сили вдарив цілим його тілом до одвірка при входових двірях. Яким

відбився від одвірка та цілою силою, як довгий лантух, упав навзнаки на долівку. Та тільки одну хвилину він був на долівці, а тоді, мов дикий звір, заревів, зриваючись і наскакуючи знову на Василя.

Але в цей момент всі хлопці, що були в хаті, загородили Якимові дорогу, по двох учепилися за кожну руку та силою посадили його на лавку. В цю хвилину підскочила Марійка і з цілої сили кулаком угатила його в писок. Вона кричала на цілу хату:

— Ти, варіяте дурний, мене тітка залишила, щоб я пильнувала хату і все доглядала, щоб чого не сталося, а ти що наробив? За що ти так покалічив цю невинну дівчину? Вона ж ще молоденька, майже дитина. А ти таке зробив, ти, підлій звірюко, забираєш геть із хати!

Тут знову вмішався Василь, і він найперше звернувся до Марійки і просив:

— Зажди, Марійцю, прошу тебе, я хочу особисто з Якимом поговорити, якщо він дозволить на те.

І при тих словах, звертаючись до Якима, Василь обхопив його за стан і майже силою посадив у куток на лавку і сам сів біля нього.

Марійка послухала Василя і без слова відступилася та взяла Настуню, яка все ще плакала і була аж синя. Коли вони вийшли до другої кімнати, Марійка подивилася на Настуню та, знайшовши трохи горілки в хаті, легенько помила груди Настуні й помастила їх, хоч Настуня аж корчилася із болю. Тоді Марійка дісталася якусь плахтину і, змочивши у зимній воді, викрутила її та приложила Настуні до грудей, а зверху обв'язала сухою хусткою. Після цього Настуня трохи заспокоїлася.

За цей час Василь розпочав говорити до Якима, який спочатку дивився на Василя із несказаною злобою та не дуже то хотів слухати, що Василь говорить.

Василь перший відізвався:

— Якиме, прошу тебе, послухай мене хвильку. Я

тільки хочу сказати тобі, як я чуюся, що є зі мною та як болить мене твій так не розважний учинок, за що у мене від сорому лице горить. Ти ж тільки згадай — від найменших наших літ ми безустанно стрічалися. Підрости більші та знову разом пасли гуси, качки, а дальше разом ходили до школи. Після чого мої батьки вибралися на той хутір. І від того часу ми вже дуже мало зустрічалися. Я вісім років ходив до школи, а у вакаційний час було дуже багато роботи. Так що я помогав моєму татові, та й не мав часу десь виходити. Тепер я скінчив ту польську гімназію, але, на жаль, без матурального свідоцтва. І той звірський вчинок польських ідіотів та домашні матеріальні обставини змусіли мене наразі забути ту солодку мрію скінчити високу школу та віддати своє знання для добра нашого так поневоленого народу. Але не довелося, і я став жити так, як ти знаєш, хоч ти дразниш мене чи прозиваеш польським підлизою чи Юдою. Все можна говорити, Якиме, і правда, що таке прозивання чи плямлення мене дуже болить, але я не звертаю ніякої уваги на таку нерозсудну мову. Бо, поперше, польська школа аж ніяк не зробила мене польським підлизою чи, інакше кажучи, зрадником і Юдою. У відповідь на такі глумливі прозивання я тобі скажу щиро, що я думаю і що я бажав би для всієї нашої молоді. Я вчився у польській школі, там мене просто ігнорували та не видали матурального свідоцтва. Але oprіч тої кривди, на яку змоглися польські вчені звірі, вони більше нічого не могли мені зробити. Бо таки те, чого я навчився, зостанеться в мене, доки я буду жити, і те, що я знаю, у всій можливості буду старатися зробити прислугу для нашого народу моїм знанням. А тепер відносно сьогоднішньої так дуже неприємної справи. І сором подумати про таке дике непорозуміння. Це дуже тяжко мене заболіло, і від сорому я не можу бути спокійний, та й тому конечно перед тим, як розійтися, я хотів оце з тобою поговорити. І, поперше, кажу тобі, якщо ти

забуваєшся, то пам'ятай, хто би то не був, але коли ти хочеш приступити і почати з ним говорити, завжди скажи тільки одне слово без упередження — «перепрошую». Це одне слово говорити все про тебе. Хто ти є, та яка ти людина, та скільки є в твоїй особі природної інтелігентності чи людяності. Бо так, як ти сьогодні поступив, то було таке компромітуюче, що не можна знайти слів ані причини до оправдання. Поперше, що ти залюблений в Настуню, то я ніяк того не підозрівав. Друге, я перший раз почав розмовляти із тією дівчиною і під час нашої розмови не було ані одного слова чи навіть згадки про любов чи якийсь обопільний симпатизуючий настрій. Натомість, як на літа тої дівчини та її родинних відносин, то я, порозмовляючи хвилину з нею, був приємно здивований в так самотужки і в молодім віці набутою освітою та знанням. І в той час, коли ми вели дуже поважну розмову на тему школи та вищого знання, в цей момент, ти, мов звір, увалився без ніякого попередження. Тому я хотів з тобою поговорити, бо в тебе зродилася скаженна заздрість та безпам'ятна злість, що привело до такого підлого вчинку. Отож, я всіми силами старався заспокоїти тебе і сказати тобі, що коли ти так дуже любиш її, то такими способами, силою та підлою дикістю тобі ніколи не вдасться в серці тої дівчини збудити прихильність чи спонтанну любов. Хоч би й сьогоднішній такий дикий випадок — це буде пам'ятка для неї на ціле її життя. Що ти за особа та який твій характер? Я по-дружньому це все тобі сказав, бо не хотів би, щоб у тебе лишилася така уява, що я намагаюся закохатися в ту молоденьку дівчину і попросту відбити її від тебе. Так, як сьогодні вона виявила своє бажання, то я буду багато зустрічатися з нею. Та не з тою метою, щоб її вже зарання розлюбити чим снувати пляни про женечку. Думаю, що після нашої розмови ти врозумішся, заспокоїшся та зрозумієш мету наших зустрічей із такою молоденькою приятелькою.

Під час Василевої мови Яким сидів, мов німий, опустивши голову, та одного слова не відповів і не пробував сперечатися. Тільки тоді, коли Василь встав і на прощання простягнув руку Якимові, тоді Яким підняв голову, подав руку і сказав:

— Пробач, це все правда, що ти сказав, і то була моя страшна помилка, що навіки відчужила Настуню від мене, яка й перед тим ставилася до мене цілком байдуже й холодно.

А той час увійшла Марійка із Настунею. Василь звернувся до всіх, а зокрема до Марійки й Настуні, та сказав, що він мусить відійти, тому всім каже «до побачення».

— Ні, ні,— на ввесь голос скрикнула Настуня, а відтак Марійка сказала, що вона мусить чекати, заки приїдуть дядько з тіткою, аж тоді вона може покинути хату. І з тієї причини Василь мусить зачекати, бо вони обидві з Настунею хочуть відпровадити Василя аж за село. Марійка заявила це із всією рішучістю і заступила Василеві дорогу, а відтак майже силою посадила його на лавку.

Після такої неприємної сутички й бійки якось не дуже то весело велися розмови і жарти.

Врешті всі почали розходитися. Василеві було дуже прикро, що Яким перший вийшов непомітно, не сказавши ані півслова до нікого. Василь тоді звернувся до всіх дівчат і хлопців та спокійно, майже із жалем, вибачився перед всіми, що через нього трапилася така неприємна подія. Він всіх просив, щоб не розголосували того в селі бо це дуже прикро й соромно, що два такі близькі приятелі побилися, та ще й начебто за дівчину.

— Чого ти так журишся,— сказав Фед'ко Олійник,— який це сором для тебе, ти ж його не вдарив перший, а він почав дерти Настуню, як ту зарізану

курку. То ж тобі від людського ока пасувало заступитися чи обороняти її. А він із тої заздрісної злоби і тебе здоровово почастував. І хто знає, як би то скінчилося, коли б ми всі не обстали за тобою і Настунею.

— Я знаю,— сказав Василь,— за це я вам всім щиро дякую та безмірно вдячний, що не допустили до великої бійки, а то й і до нещастя. Однаке, мені жаль, що ми всі тут народилися, виростали і ходили до школи. А потім, як мої батьки перебралися на хутір і тих вісім років, що я ходив до польської гімназії, так від'ємно вплинули, що я чуюся наче чужий між вами. Та ще й найгірше болить мене те, що Яким прозвав мене польським підлизою чи навіть зрадником. Це дуже болюче, але у мене є такі думки і вони ширі, не зрадницькі. Мої думки і бажання є для всієї нашої української молоді, яка хоч і знедолена, але щоб всі мали можливість закінчити вищу освіту, хоч би і в польській школі, щоб здобути знання, яке так потрібне для нашого народу. Це було б ідеальною розв'язкою використати чужу школу для свого знання і при тім не тратити своєї гідності, свого «я» та національної приналежності, національного патріотизму. Оце мої мрії у моїм серці, але я бачу, що небагато є спритних наших молодих українців. А шкода, бо час назріває, і нам, як віками поневоленому народові, невимовно багато потрібно сили й знання.

— Не всі хочуть і не всі можуть учитися, бо є різні люди й різні характери,— відізвалася Настуня.— Є такі, що як жити хочуть, так хотіли б іти до школи вчитися, але що ж, часто родинні обставини так складаються, що й подумати про таке не можна.

Говорячи це, вона значуще поглянула на Василя.

— Це ти правду кажеш, Настуню,— продовжував Василь.— Наші люди майже на 95% — це селяни, та ще й безземельні, а тут такі гаразди, що майже в кожнім селі є фільварок, на якому обов'язково польський пан-

кровопийця наживається, а наші бідні селяни тільки й мають місце праці, що цей фільварок. І то ще як можуть захопити чи з ласки дістати трохи тої невільницької роботи. Про те нам треба говорити багато і то в інакших обставинах, а зараз я таки мушу йти додому. До побачення всім,— сказав він і вийшов, а за ним вийшли всі з хати, хлопці з дівчатами і зразу розійшлися. Зосталися при Василеві тільки Марійка і Настуня.

— Чи ви згідні, щоб ми провели вас аж ген за село,— заговорили враз Марійка і Настуня.

— Прошу дуже, і то з великою приємністю приймаю ваше бажання.

І при таких словах Василь витягнув ровер із шопи, оглянув, чи не спустили повітря колеса в ровері. Тоді вони втрійку пішли селом в сторону хутора.

— Дуже невдалою була сьогодні наша товариська зустріч,— заговорила Марійка,— мені так шкода, але що ж зробити, і таке на світі буває.

— Це правда, це є те, що найбільше в нас по селах буває різних бійок та роздорів,— сказав Василь і додав:

— А також взаємна ворожнеча майже без ніяких поважних причин.

Так розмовляючи, вони зайшли більше як півкілометра за село. Тоді Марійка сказала, що їм треба скоро вертатися, бо як приїдуть дядько із тіткою, то будуть сваритись, що вона покинула хату. Відходячи, Настуня раптом повернулася до Василя і сказала:

— Якби ви могли дістати які гарні книжки до читання, то я дуже прошу вас, привезіть до Марійчиної тітки, а я звідти заберу і, прочитавши, принесу назад і напевно не знищу.

— Добре,— відповів Василь,— постараюся і бувайте здорові, дівчата. Дуже вам дякую, що так гарно випровадили мене.

При тих словах він сів на ровер і від'їхав додому. Вертаючись додому, обидві Марійка і Настуня, повели розмову на тему сьогоднішньої події.

— Ти скажи мені правду,— почала Марійка,— чи ти з тим Якимом дійсно ходиш чи любишся, що він почав таку дурну бійку тільки за те, що ти так довго розмовляла із Василем?

— Марійко,— відізвалася Настуня,— як ти можеш питати мене про таке? Я ж тільки один рік, як скінчила ходити до школи і з ним ніколи не стрічалася та майже і не знала його, бо він старший на кілька років від мене. Але від того часу, як я почала ходити на проби хору і також відіграла ту незначну ролю у виставі «Маруся Богуславка», він там також грав якусь незначну ролю і все по пробі намагався відпроваджувати мене додому. Я чомусь його дуже не терплю, бо побачила його таку згірдливу поведінку до всіх. Тому кожний раз, коли він хотів мене відпроваджувати, я все так непомітно тікала від нього так, що він ані одного разу не відпроводив мене додому. Я тепер вже розумію дещо і помітила, що він безустанно звертається до мене і свій погляд тримає в тій стороні, куди би я не рушила, та при найменшій нагоді старається почати розмову зі мною. І то таку розмову, яка для мене являється такою пустою і безглаздою, що соромно такі слова повторювати. Тому я завжди і всюди старалася його оминати, і він те бачив і те знає. А це сьогодні, з тої нагоди, що я так довго розмовляла з Василем, і що, так би мовити, та перша розмова з ним була така приязна й займаюча для мене, що я в дійсності із тої вдячності нахилилася до Василя і хотіла поцілувати його. А він увесь час тримався близько біля нас, щоб підслухати, про що ми так приязно розмовляємо. І в той час, як я нахилилася до Василя, він кинувся на мене, мов якась звірюка, та почав дерти й щипати за груди і то так сильно, так немилосердно, що я ледве не збожеволіла від

страшного болю. Завдяки тобі та іншим, що відборонили мене, а то, напевно, скінчилося б нещастям для мене. Бо я не маю здоров'я і сили боротися із таким велетнем, та ще із такою лютовою і злобною вдачею. Він же одною рукою може задавити мене, як муху. А ти думала, чи виглядало тобі так, що я ходжу з ним чи близько товарищую. От, кажу тобі правду, що думка моя про нього увесь час була така, наче б він був трохи ненормальний чи просто придуркуватий. Та хай він собі з Богом живе, але щоб мене не чіпав більше, а якщо далі буде пробувати так поступати зі мною, то я все розкажу моєму татові та його татові. А коли і це не поможе, то я зголошу його на польську поліцію, що він нападає на мене і хоче мене забити.

— Ти нічого такого ще не роби,— відповіла на те все Марійка.— Я думаю, що після сьогоднішньої події, коли Василь так довго говорив до нього і він сидівтихо та слухав і нічого не заперечував, а наостанку ще й подав руку Василеві. А після того вийшов, що ніхто не зауважив навіть, коли. То він, напевно, кається, і соромно йому, що заподіяв таку підлість.

При тих словах вони зайшли у хату. Дядька і тітки ще не було, але Настуня сказала, що то вже скоро вечір, і вона повинна йти додому.

РОЗДІЛ ТРЕТИЙ

Проминуло кілька днів від тої неділі. У вільну хвилину Василь роздумував про таку неприємну першу подію в його житті з Якимом. Однак, він не мав багато часу думати про те, бо щодня переїздив, працював біля машини-молотарки кожного дня все більше, люди у нього замовляли, щоб помолотити їм збіжжя.

Та одного дня, коли він вже кінчив молотити в Андрія Беца, прийшов батько Настуні й почав говорити до нього та увесь час пильно приглядатися до тої машини, що в ній скоро і все по порядку розходилося після вимолочення. Врешті він сказав до Василя, що він не має так багато збіжжя до молочення, але хотів би спробувати, чи Василь хотів би на таку малу кількість приїхати до нього та коли саме.

— Чому ні,— сказав Василь.— Певно, що приїду, тільки я маю кілька замовлень, які я мушу перше виконати, а тоді я заїду до Вас, але то може бути на другий тиждень у вівторок, якщо це буде для Вас зручно чи Ви будете приготовані до того часу.

— Добре, Василю,— сказав пан Гавдій,— ми приготуємося до того часу. До побачення у вівторок на другий тиждень,— і відійшов.

Коли прийшов той вівторок, Василь заїхав на подвір'я Гавдія і тепер пригадав собі, що як він молотив збіжжя у своєї тітки, то там помогала Настуня. І вона дуже цікавилася тоді, як то він все робить. Та, пригадавши собі, сьогодні він захотів, щоб вона продемонструвала свою умілість перед всіми, а головне перед її сестрами, братами і батьками. Бо, як він знов із її розповіді, то вони її дуже понижували, на кожнім

кроці прозиваючи «сухоребрицею». Проте, коли він оглянувся, то Настуні не було і тоді він просто спитав батька, де є Настуня, бо він потребує її помочі. Батько дуже здивувався та запитав, нащо вона потрібна Василеві, бо вона ще десь спить чи, може, помогає матері.

— Покличте її, прошу, скажіть, що я конечно її потребую.

Батько дуже злобно подивився на Василя, але пішов з хати і викликав Настуню, яка вийшла убрана у якусь стару витерту спідницю і таку ж блузку. Вона ціла палала із сорому і, не підводячи очей, привіталася з Василем і так, з опущеною вділ головою, тихо запитала Василя:

— Що ви хочете, щоб я вам помогала?

— Якщо ти не забула,— сказав також тихо Василь, від останнього разу, як провадили машину, то продемонструй сьогодні перед своїми зарозумілими сестрами і братами, а також чомусь не дуже прихильними до тебе батьками, що ти вміеш завести молотарку в рух. Я тільки запитаю, чи всі готові до помочі, коли машина піде в рух.

Василь наказав, щоб сестри Настуні — Марійка і Мілька — йшли розв'язувати і подавати снопи на машину. І при тих словах він скочив на підставку до барабана, куди надавалося збіжжя в машину. Всі були дуже здивовані, бо не знали, що Василь казав до Настуні. А батько не стерпів та сказав до Василя:

— Чекайте, чекайте, куди ви полізли? Перше пустіть машину в рух.

Василь усміхнувся до батька, не відповідаючи йому нічого. Тільки легенько кивнув головою до Настуні. Вона швидко підступила до машини, щоб завести мотори і пустити машину по порядку. Батько скочив до Настуні і вхопив її за плечі, але Василь раптово на весь голос крикнув:

— Відступіться геть, не перешкоджайте їй, бо зробите смертельну катастрофу.

Батько відступив, але почав щось кричати до Василя, що він хоче зробити якесь нещастя на його подвір'ї.

За цей час Настуня діяла швидко. Перше вона одною рукою відключила важіль, що сполучував мотор із ведучими колесами, замкнула його і зразу поставила важелі на повний хід від малого, як також і від великого мотора. Тоді швидко одною рукою покрутила корбу від маленького мотора, який відразу затріскотів і пішов повним ходом. Тоді Настуня легенько важелем пересунула пас, що, обертаючи більший мотор, привів його в рух, а тоді, як великий мотор почав іти на повний хід, Настуня одним пальцем пересунула важіль від щеплення, який вона сама замкнула, щоб назад не вернувся, і спинила маленький мотор.

Великий мотор Настуня відрегулювала і підтянула на повну силу. Тоді потягнула за важіль, який включав пас до машини-молотарки.

Все пішло якнайкраще. За той час Настуня не звертала на ніщо і на нікого уваги. Коли машина була вся в русі, тоді вона попричіпляла мішки до всіх комірок, з яких виходило чисте зерно і сурогат. Скінчивши все, відступила і, усміхаючись, кивнула Василеві, щоб почав пускати збіжжя в машину. Почалося — Василь надавав дуже спритно і скоро, а обидві сестри, як могли, старалися подавати снопи, але врешті так втомилися, що Василь помітив це. Він кивнув до Настуні, вони підійшли до нього і він сказав, щоб пішла помагати трохи сестрам, бо вони не можуть дати собі ради і дуже замучилися.

Настуня вискочила на стіжок, та Василь кивнув, щоб вона йшла подавати збіжжя в машину, а сам почав прикидати снопи так близько, що обидві сестри тільки доставляли вже їх Настуні до машини. Машина йшла

так справно, аж свистіло, і безперестанку викидала спресовані бандлі соломи, що, зв'язані по два, робили нормальну в'язку соломи. Зерно поступало дуже скоро, і часто треба було примикати й підчіпляти нові мішки.

Не тривало більше одної години, як значна частина збіжжя була обмолочена. Тоді Василь, усміхаючись до Настуні, кивнув головою у напрямку моторів. Настуня підскочила до машини і в одну мить зупинила її, а тоді те саме зробила і з мотором.

Батько Настуні ввесь час дивився то на Василя, то на свою дочку Настуню, яка дотепер у своїй родині не мала жодного значення. Навіть її рідна мати виявляла нераз нехіть, а то й злобу до найменшої своєї дитини, яка, на своє горе, з дитячих літ дуже часто хворіла, чим робила багато клопоту своїй родині. А всі старші її брати й сестри злобно причепили їй насмішкувате ім'я «сухоребриця», а це тому, що Настуня, доживши до шістнадцятого року життя, виросла досить висока, але якось не набирала тіла, а була дуже шупленька. Хоч і мала слабке здоров'я, проте ходила до сільської школи. І на задрість і злобу всіх, вона скінчила ту школу першою ученицею. Учитель школи Комарницький дуже часто із своєю дружиною заходили до батьків Настуні та з великим захопленням оповідали, що їх наймолодша дочка дуже здібна до науки та має надзвичайний дар і пам'ять. Вона за чотири роки навчання в школі з усіх предметів виконала всі завдання „на відмінно“, тобто на сто відсотків, чого подібного вони в житті не стрічали.

Ціла родина і батьки Настуні дуже уважно вислухували вчителів, але ніколи навіть не мріяли, щоб Настуня колись пішла до вищої школи. А Настуня скінчила сільську школу з дуже добрими наслідками.

Ще кілька днів всі її старші сестри і брати надсміхалися над нею, що вона буде «пані вчителька», бо вона наймудріша з усіх дітей в селі. Настуня близько

до серця приймала ті всі жарти, насмішки та наруги, але, на привелике диво для всіх, ані одним словом не обороонялася, бо ніхто за нею не обставав. Навіть батько й мати приймали ці злобні насмішки як нормальну річ, уважаючи, що так і добре, бо це виб'є всякі мрії з голови Настуні про якісь високі школи, і вона врешті, як старші сестри, почне стало ходити на роботу до фільварку. Настуня була дуже делікатна, і тому всі знали, що вона не має сили ходити до фільварку на роботу. Проте, щоб вона не дармувала і не гаяла часу, її випроваджували пасти корови.

Настуня пасла корови по вивозах біля доріг чи на межах на чужому полі, де була тільки зорана рілля. Та кожного разу вона таємно, щоб гірше не сміялися з неї, брала з собою книжку, коли гнала пасти корови. І, пасучи корови, при тім запопадливо читала та все прочитане чітко запам'ятувала.

У неділю батько брав коні й корови на своє поле, де була засіяна люцерна. За тиждень вона підростала так, що батько припинав корови й коні, а сам, наклавши купу сіна на землю, лягав і спав.

За те Настуня в неділю мусіла йти до церкви, а вже пополудні мала можливість вийти в село чи до читальні. Тоді трапилася її пригода із тим Якимом. У читальні вона познайомилася з Марійкою, яка часто бувала у свого дядька, і ото вона просила її пополудні зайти до неї.

Марійка змовилася із багатьма дівчатами і хлопцями, щоб провести весело час, тоді як дядько з тіткою поїхали в гості до її батьків, які жили у третім селі. Дядько з тіткою не мали дітей, тому кожного разу, як кудись виїздили, кликали Марійку доглядати за їх хатою та всім, що вони утримували на своїй господарці. Отже, в такий спосіб Настуня опинилася в тому товаристві, де сталася така прикра пригода з Якимом.

Настуня, не сподіваючись нічого злого, з охотою пішла до Марійки, бо знала, що коли молотили збіжжя в Марійчиного дядька, то Марійка дуже запрошуvalи Василя приїхати. А вона вже добре познайомилася з Василем коло того молочення.

Отже сьогодні вона викликала неймовірне здивування та заздрість, а то й злість у її сестер і братів. Навіть батьки не були дуже тим задоволені, що Василь виявив стільки уваги й довір'я до їх найменшої дочки, яка в родині не мала жодного значення. Більше того, всі виявляли якусь ненависть за її хирляве здоров'я. Всі в родині знали про її незвичайний дар до науки, сильний і спокійний характер, та до того всього — виняткову пам'ять. Але це все забувалося, бо всі старші її сестри і брати ніяк не хотіли, щоб їх найменша сестра у всьому перевищувала їх своїми здібностями і характером та й красою. А Настуня, як на зло для всіх, почала розвиватися у ранній своїй весні, немов та весняна квітка.

Коли скінчили молотити перше збіжжя і всі були зайняті приготування до молочення другого збіжжя, Василь якось непомітно пішов на пасіку, де було аж 80 пнів. Коли Василь вступив за фіртку поміж вулики, то почув за собою голос:

— Уважай, не йди на пасіку, щоб тебе бджоли не покусали.

— Я не боюся,— відповів Василь,— я ціле життя працюю коло бджіл, помогаю своєму татові.

При тім він оглянувся і побачив, що старий батько Настуні йшов за ним. Коли він підійшов ближче, Василь почав із старим розмову на тему пасічництва та оповів йому, як він тепер робить нові вулики. Старий аж писок роззявив із здивування, що Василь так багато знає про пасічництво та ще й завів нові методи.

Вони довго вели розмову. Старий був дуже задоволений, що Василь розповів йому так багато

новин. І ще довго вони були б говорили, але підбігла Настуня і сказала:

— Перепрошу, що я перебиваю вам розмову, але все вже готове, і можна далі молотити.

— Добре,— сказав Василь,— іди, Настуню, і пускай все в рух, а хлопцеві скажи, щоб йшов надавати на машину.

Настуня повернулася на одній нозі та пішла, а старий знову заговорив до Василя:

— Як ви можете довіряти такій жабі пускати машину? Ви хочете, щоб вона зробила яке нещастя?

— Будьте спокійні,— відказав Василь,— я не прийшов робити вам клопоту, а помогти в молотьбі та зробити добре роботу. Я хочу вам сказати, що Настуня виявила надзвичайний хист і дар до праці та непересічний характер і пам'ять. Вона має уроджену інтелігентність. Коли вона перший раз піdstупила до машини, то чимно перепросила мене, чи я дозволю, щоб вона запитала мене про деякі речі, що її дуже цікавлять. Отже, я дозволив їй. Тоді вона детально розпитала про будову, технічну дію і фізичні явища, які приводять в рух мотор, а також і машину. Про ці всі речі я розповів їй до найменшої шрублі в моторі, а також і всю комплікацію щодо включування машини. Тоді вона просила перевести пробу, як і що треба робити. Коли я побачив позаминулого тижня, як вона все точно й справно виконує, то чому я не маю дати їй можливість із задоволенням виконувати ту працю.

Василь не скінчив ще говорити, як машина загуділа, і почали виконувати свою роботу. Коли Василь із старим підійшов, він побачив, що Настуня далі подавала снопи до машини, а сестри тільки притягали їх близче.

Тоді Василь сказав братові Настуні, щоб він пішов подавати снопи, бо сам потребує Настуню коло мотору.

— Що вона може ліпше тут робити, як я,— немов вогонь, спалахнув, відгризаючись, брат Настуні та вовком подивився на Василя.

— Петре, не сварися,— сказав Василь, ти ж сам розумієш, що вона не має сили і здоров'я так тяжко працювати цілий день.

— Як не має здоров'я, то хай здихає,— відтяв Петро і вискочив на снопи та хотів попхати Настуню. Але вона скоро зіскочила, підійшла до Василя й запиталася:

— Що тепер я маю робити?

— Будеш помагати татові й мені перечіплювати мішки.

Настуня була вся покрита порохом і зіпріла, на хвильну пристала і обтріпалася кругом, також стріпала порох із хустини, перев'язалася і при тім тихо сказала до Василя:

— Ви робите все так, щоб вони мене забили цієї ночі. Всі мої сестри й брати такі злі на мене, що я пускаю машину, якби могли, то з'єли б мене в тій хвилині зі злости й заздрості.

— Це є підла дурнота, про це ще я поговорю з твоїм татом,— відповів Василь.

Після того він підступив до старого і сказав:

— Пане Гавдій, я завважив, що всі ваші старші діти дуже погано поводяться із вашою найменшою донечкою. Це не моя справа, але це несправедливо, і я думаю, що ви, один батько для всіх дітей, повинні бути уважні спеціально до тої, що має найслабше здоров'я.

По цих словах завваги старий зробив дуже злісну міну, але не виявив ніякої злоби до Василя.

— Ви не знаєте, чому так є, Василю. Відколи вона прийшла на світ, то увесь час безнастінно був клопіт із нею, вічно на щось хорувала. Через це ціла родина дуже дуже терпіла. Всі, навіть я сам, так і думали: «Краще

якби вона померла, ніж всі мусять терпіти біду від неї». А родина велика, і так не можна із злиднів обтріпатися. Оце вже другий чи третій рік вона трохи вичухалася і стала дуже запопадлива і цікава. Все вона хоче знати ліпше від усіх, через те старші сестри і брати, можна сказати, не люблять її. Як ходила до школи, то майже ввесь час на щось хворіла, проте дуже добре вчилася. Тоді кілька разів учителі приходили й переконували нас, щоб за всяку ціну післи післали її дальше вчитися, до вищої школи. Та ми тільки вислухували їх спокійно, а своє життя знаємо. Як можна посилати її до школи, коли кожного року на переднівку шматка хліба в хаті не вистачає, і все мусимо позичати від заможніших сусідів.

— Це ваша незаперечна правда, пане Гавдій, бо і я через недостатки не пішов дальше у високі школи. Але у вас повинна бути ота жичлива настанова, як тільки можна, то помогти своїй дитині здобути, хоч самотужки, якесь знання, щоб вона вийшла повновартісною людиною в нашому, хоч би й сільському, оточенні. От хоча б така річ, що я вже знаю, вона любить учитися і в неї читання книжок — це її природне бажання понад усе. А також вона має природний дар до господарства, шиття, вишивання. Цього всього родина не повинна її заперечувати, бо вона є слабша й делікатніша від усіх ваших старших дітей. Всі ви повинні дати їй поміч та можливість читати та учитися всякому домашньому ремеслу .

— Чому ви, Василю, про це все говорите мені? — похиливши голову, запитав пан Гавдій.

— Це не гарно, ѹ не моя справа — пхати носа в родинні справи, але це звичайний випадок, що я пізнав вашу Настуню, її здібності, характер та прикмети, що їх бракує іншим дівчатам. Це почалося в моєї тітки, коли я заїхав туди молотити збіжжя. Звичайно, було багато дівчат, що прийшли помагати до машини. Я приготовлявся до праці й не звертав уваги на нікого, хоч дівчата й хлопці дуже весело жартували. Та я мусів

робити необхідне приготування. Тоді Настуня підійшла до мене і дуже чесно перепросила, що перебиває мені роботу, але вона хотіла б помогти мені та що її дуже це все цікавить, і чи не міг би я потлумачити їй, як те все робиться. Правда, я був дуже здивований, що дівчину цікавлять такі речі, на які всі інші дівчата не те що не звертали уваги, але навіть і не хотіли на те дивитися. Тоді я їй все потлумачив, точно розповів початок роботи і показав, як це все робиться по порядку. Тоді вона попросила, чи може вона те все попробувати, не пускаючи в рух ані моторів, ані машини.

— Той увесь порядок роботи вона повторила кілька разів. А потім запитала, чи міг би я дійсно довірити їй пустити машину в рух. Я був трохи непевний, але не відмовив і дозволив, тільки остеріг, щоб уважала, бо як поломиться машина, то не змолотимо збіжжя. Настуня відповіла: «Ви уважайте на мене, а я буду робити». І на диво всіх та помимо різних насмішок вона за першим разом пустила машину в рух без найменшої затримки й помилки. Відтак цілий день, разів з десять, пускала в рух і спиняла машину. Із того я дізнався про незвичайний характер і дар вашої дочки Настуні. А сьогодні, самі бачите — цілий день я дозволив їй орудувати машиною, і вона виконує це якнайкраще. Тому я насмілився заговорити до вас про ваші родинні справи, які ніяк мене не торкаються, ані я не маю ніякого права до того. А тепер ще хотів вас попросити, щоб ви дозволили Настуні йти до помочі старому Іванові, доки буде молотитися збіжжя по людях. Бо я ніяк не маю сам часу і тільки два чи три дні заступаю старого, бо він щось там має полагодити вдома.

— Що? — здивувався Гавдій. — Та що ж вона буде робити і що ви можете їй платити за те? Я думаю, що така робота для дівчини не варта нічого, бо коло машини вона не навчиться бути господинею.

— Цілий час цього не буде, це може тривати кілька місяців, і то не стало. Так, що та робота не позбавить її обов'язків бути доброю господинею, як тільки вона того схоче і дістане доброго чоловіка.

— Добре,— згодився старий.— Я скажу про це матері, як вона дозволить, то нехай іде.

На тім закінчилася розмова Василя із батьком Настуні. Ніхто не чув і не знат, про що вони так довго розмовляли...

На кожний гатунок збіжжя машина зупинялася і знов пускалася в рух. Уесь час все це виконувала Настуня. Василь цілий день навмисно знаходив собі якусь роботу або вів різні розмови. Коли вже скінчили з останнім споном збіжжя, тоді Настуня зупинила машину, підійшла до Василя і сказала:

— Я пізніше почищу машину, а тепер я мушу йти до хати,— і, повернувшись, вона бігом скочила до хати. Обмилася і перебралася та винесла на двір шмаття, в якому цілий день працювала біля машини. Коли Настуня відчинила двері, виносячи брудне шмаття, в цей момент Василь почув кілька злобних слів на адресу Настуні, які протаранили мати в хаті. Старий також почув ті слова і незабаром пішов до хати, замкнувши за собою двері, але все одно було чути, як ішла суперечка в хаті. Василь не звертав на це ніякої уваги, сам скоро почистив машину, як треба було, і підключив її до від'єзду.

Василь майже кінчав роботу, як підійшла стара і запросила всіх до хати на вечерю. Зокрема вона звернулася до Василя, кажучи:

— Ви не збирайтесь кудись від'їздити, перше прошу зайдіть на вечерю, а тоді вже перевозіть машину, куди треба.

— Дякую,— відізвався Василь,— я зараз зайду. Тільки прошу вас на одну хвилину, я маю вас щось запитати.

— Прошу,— якось шорстко відповіла пані Гавдій.

— Ви бачили сьогодні,— сказав Василь,— як ваша Настуня опанувала мистецтво обслуговувати ту молотарку. Отож, я прошу вас, щоб ви дозволили Настуні в цьому сезоні молочення помагати Іванові. Бо я ніяк не маю часу щодня бути біля машини. За її допомогу я заплачу їй та вона буде мати те задоволення, що перший раз у житті сама могла на себе заробити.

Стара аж посиніла зі злости, але не виявила цього перед Василем, тільки сказала:

— Мені дуже дивно, бо старші мої дочки такі вродливі та сильні будовою, стало роблять на фільварку, а Ви звернули увагу на Настуню, ту сухоребрицю, щоб вона вам помогла. Це ціле нещастия мені з нею, бо уесь час хворує, на роботу до фільварку не піде, бо не має здоров'я і сили, а провадити машиною вона знайде силу і здоров'я. Чому ви не візьмете котrusь із старших моїх дочок — це багато корисніше було б для вас.

— Це все ваша правда, пані,— сказав Василь,— але я тому хочу взяти до помочі Настуню, бо вона буде виконувати дуже легку роботу, і тому, що вона виявила надзвичайну здібність до тої роботи. Отож, я ще раз прошу вас, дозвольте їй. Коли б вона почулася погано або не вистачило б у неї сили щодня виконувати ту роботу, тоді я відпушу її, а за страчений час заплачу. Аж тоді зробимо пробу із котроюсь вашою старшою дочкою.

— А про мене, я не сперечаюсь: хочете мати клопіт, то нехай іде,— вже зі злістю сказала стара і пішла до хати.

Повечерявши, Василь звернувся просто до Настуні, чи вона хотіла б помогти йому завезти машину до Миколи Стадника. Звідти він відвезе її додому ровером. Настуня, не обзываючись нічого, тільки допитливо

подивилася спочатку на батька, а потім на матір. Батько перший відізвався:

— Як Василь просить помочі, то йди.

Потім відізвалася мати:

— Йди, поможи Василеві, тільки по тій помочі щоб ти довго не блукала по селі.

Сестри й брати з цієї розмови зробили цілий жарт і ярмарок: всі сміялися, говорили, одні другого не розуміли. Василь вичекав хвилинку, і як тільки трошки заспокоїлося в хаті, заговорив досить гостро і серйозно:

— Прошу вас всіх, я не хочу чути ваших роздумувань, посміхів та всяких придуманих жартів. I прошу перестати думати, що в моїй голові чи в голові вашої сестрички Настуні почав діяти буревій підлости та безглуздя. Це ви всі помиляєтесь, бо я не маю найменшої інтенції, якоїсь хитрости чи підлости супроти вашої сестри і вашої донечки, панство Гавдії. Отож, ви не журіться, пані Гавдій, ваша доня зі мною напевно не буде ніде валитися. А, помігши мені, за годину буде вдома. Добраніч! — і при тих словах Василь вийшов з хати, а за ним за хвилину, взягнувшись, вийшла Настуня.

— Ти знаєш, як оперувати машиною, увечері починай все по порядку, як щось тобі докладно не ясно чи не зорієнтуєшся, то спитай мене. Ти будеш їхати машиною, я буду їхати ровером за тобою.

— Добре! — відповіла Настуня, і більше не говорячи ні слова, запустила машину, сіла на сидження, включила світло та перші біги. Машина рушила, Настуня завернула кругом на подвір'ї і поїхала поволі просто на дорогу. В той момент всі повиходили із хати і дивилися так, як би якесь несподіване чудо з'явилося на подвір'ї. Василь ще раз сказав «Добраніч» і поїхав ровером за Настунею.

Виїхавши на дорогу, Настуня включила повний біг і

швидко поїхала, тільки залишила за собою гул мотора. Настуня точно заїхала на подвір'я до Стадника і зупинила машину, бо не знала, де вона буде уставлена.

Василь підіхав і сказав Стадникові, що він вранці приїде і поставить машину, де той покаже. Позамикавши все біля машини, він сказав Настуні, щоб вона сідала з ним на ровер, і він завезе її додому, а рано вона мусить прийти пішки. Коли іхали додому, Василь сказав Настуні, щоб нічого не відповідала, коли сестри та брати будуть її напастувати чи сміятися з неї.

— Це так є ціле моє життя, Василю,— відповіла Настуня.— Вони, мої сестри й брати, але так Бог дав, що я вродилася дуже слабою і увесь час чимось хворувала, тай була дуже тоненька, щупла. За це вони мене прозвали сухоребрицею і насміхалися, як тільки хотіли, та ще їй вигадували різні підступно пакостливі жарти, чим настроювали батьків проти мене. Так що я не мала ні від кого ніякого заступництва і тільки їй було моєї оборони, що мовчала, та їй те дуже часто не помогало від напастливих потурань, а то їй побоїв. Всі мене не любили, один тільки тато часом викричиться на всіх, як того було йому забагато. А сьогодні, то я знаю, що буде, бо всі мов збожеволіли. Коли я цілий день провадила машину, вони всі дали б мені доброї муштри, якби ви не були на подвір'ї. Та ще ви наказали мені цілий день провадити машину і виконувати всяку роботу біля неї.

При тих словах вони наблизилися до хати, і Настуня зіскочила з ровера, сказавши:

— Дуже красно дякую вам, Василю, добранич,— та побігла до хати.

Василь хвильку подумав, відтак повернув ровер і наче поїхав додому, але, не переїхавши й сто кроків, він повернув і зайшов з ровером ззаду хати за пліт, лишив ровер, а сам, зігнувшись, підліз під саму хату. Закритий листям яблуні, він став біля самого вікна і старався

почути, що в хаті робилося та про що говорили. Коли Настуня увішла до хати, то перша Мілька привітала її:

— О, якось скоро ти справилася із своїм коханцем, не хотів довше тримати, бо йому встиг від людей, що така жаба сухоребра підсунулася під нього.

За Мількою повторили те саме другі сестри і брати, ще поганіше, як це висловила Мілька. І почалася в хаті така гамірня, що тяжко було зрозуміти, хто що говорив. Тільки мати мовчки робила щось у кухні, а батько сидів біля столу, схилившись, удавав, що читав. Спочатку Настуня присіла в кутку на стільці та схилила голову, так і видно було, що плакала. Всі разом не переставали називати її останніми словами, які тільки могли придумати. І коли Мілька ще раз повторила із такою звірячою злобою, що „такий запорток смердячий, така жаба сухоребра, ще не розвинена, а вже пустилася, як та сука, валятися з хлопом по селі, не зважаючи на сором, який робить цілій родині“. Мілька ще не скінчила, як раптом Настуня, що дотепер сиділа і плакала, скутившись, раптом встала і з цілої сили закричала:

— Брешеш, брешеш ти, як сука остання. За таку підлу неправду і кривду, яку ти робиш мені, тебе Бог тяжко скарає,— і при тих словах пустилася йти до комори, але Мілька і Маринка підскочили до неї, і Мілька з цілої сили вдарила її в лиці. Настуня голосно заплакала та із цілої сили закричала:

— За що, за що ви всі мене так кривдите і мордуєте?!

Чим би була скінчилася ота злобна та нелюдська родинна сварка та бійка, якби в ту хвилину не прискочив до Мільки батько. Він ухопив її за шию і труснув нею так, що та полетіла шкереберть головою і впала на другому кінці кімнати. При тому він з лютим криком кинувся до всіх, що вжахнулися з дива, бо ніколи батько до таких сварок не мішався. Він кричав несамовито:

— Останній раз, щоб я чув подібні слова в хаті чи

поза хатою! Як тільки почую ту злобну й ненависну гризню, кажу вам кожному, хто тільки відважиться, як вчую, то скручу голову, як тій здохлій курці. Чи ви показилися, чи що вам таке є, що ви, врешті, за родина? Тож вона якраз така сама дитина мені, а вам сестра. Як ви всі думаете, і чому така ненависть, і таку підлу брехню вигадуєте? Що ви тим хочете зробити, угробити її, защо? Та як вона має жити, то буде жити. А від того, якщо б вона померла, то вам нічого доброго не лишиться. Хіба гріх один за таку звірську поведінку із своєю рідною сестрою.

Мілька почала доказувати, що Настуня вродилася така непотрібна, що увесь час здихає, але ще якось не здохла, однак, користі від неї ніякої ні для кого не буде.

На це старий закричав, що аж всі вікна забриніли:

— Замовчи, а то всі зуби повибиваю, геть пішли всі спати, ані слова мені більше!

Видячи що нема жартів із батьком, всі замовкли й дійсно порозходилися спати. Тільки Настуня сиділа в кутку, і по її обличчю, наче горох, котилися слози. Батько підійшов до неї та вже іншим тоном заговорив:

— Не плач, перестань, це вже я давно чую цю ненависть та старшування, але з нинішнім днем це мусить бути скінчене. Як тільки ще раз щось подібного почую, то всі зуби повигортаю, хто би то не попав мені під руки. Розбирайся і лягай отут, на тім тапчані, бо ти мусиш відпочити і виспатися, якщо дійсно ти завтра підеш до тієї роботи.

Настуня встала, розстібуючи свою камізельку, піdstупила до батька, обняла його і притулилася до нього. Та крізь слози промовила:

— Тату, я дуже вам дякую, що ви хоч один раз обстали за мною. Я ніколи, скільки жити буду, не забуду того, що мій тато мав у серці батьківську любов та почуття до мене. Хай Господь Бог нагородить вас за нинішнє добро, я до смерти буду вам вдячна.

При тих словах вона положилася на тапчан у кутку. Старий хвильку подумав, оглянувся навколо, нікого не було в хаті. Тільки мати, опершись на одвірок, цілий час слухала ту розмову. Батько знову підійшов до Настуні і вже півголосом почав розмову та розпитував її, де й коли вона пізнала Василя та як це сталося, що він так все понаучував її робити коло машини.

— Тату,— відізвалася Настуня,— ви пам'ятаєте, як ви послали мене помагати при молоченні збіжжя в Ониська? Василь тоді сам звихався, уставляв машину, ніхто не звертав на нього уваги, всі жартували, бавилися безжурно поміж собою, а я побачила, як він сам мучиться, тоді я несміливо запитала його, чи не могла б я щось помогти йому. Він піднявся і сказав: «Настуню, якщо ти хочеш мені помагати, то дуже прошу. Я тобі потлумачу, як і що треба робити, і ти будеш машиністкою». Я це зразу прийняла, як насмішливий жарт, але він перестав робити і почав показувати докладно, як то все працює. То я щораз більше його розпитувала, бо було дуже цікаво мені пізнати це все перший раз в моєму житті. Коли ми скінчили все приготування, тоді він сказав мені, щоб я пускала в рух мотори і машину. Зразу я дуже вагалася, але він сказав: «Пробуй дуже уважно, як тільки щось тобі буде неясно, як це робити, чи недобре, то я тобі зразу поможу і поправлю. Не бійся». Тоді я набралася відваги і так, як він мені сказав, я робила, і, на диво всім, я поволі, але все, як треба, зробила, і машина пішла в рух, загуділа, а я ще доробляла, що треба було, як машина вже йшла в русі. Тоді Василь погратулював мені, а всі цілий день висмівали мене, що маємо нового машиніста. У відповідь на ті всі насмішки Василь навмисне цілий день наказував мені пускати в рух та регулювати машиною, що потрібне під час молочення. Це всіх присутніх, включно з моїми сестрами і приятелями, чомусь дуже озлобило. І так цілий день

продовжувались насмішки та неприхована злоба. Тату, це було вперше, що я пізнала Василя і говорила з ним. Потім в минулу неділю Марійка Ониськова, коли її дядько з дядиною поїхали в гостину, а її залишили доглядати хату, запросила мене і ще більше дівчат і хлопців, а головне, що вона запросила Василя. В присутності всіх я дуже довго розмовляла з ним і, зрозуміло, була захоплена його прихильністю, людяністю й чесністю. А головне — його незмірно високою освітою та знанням усіх наукових предметів. Тату й мамо, я вас прошу, повірте мені, що в першу чергу я така ще молода та з нездовільним здоров'ям, ніколи не пустилася б на таке, як висловили мої сестри і брати. Боже, які наслідки могли б бути із такого поступовання. Про це я завжди думаю і розумію моє таке невідрадне становище тут в родині та стан моого здоров'я. І врешті, я сама читаю багато, і з того знання, що я набула, то я повністю розумію мою дівочу поставу та дівочу честь до того часу, коли б із ласки Божої я стала одруженю. Це моя поставка, моя свідомість і невідклична постанова для всього часу моого дівування чи моого молодого життя. Те, що я сказала вам, це — я. А що ж Василь, він високовченна людина і до того незвичайно здібний. Я не знаю, з якими дівчатами він зустрічається, він має багато-багато знайомих, про яких я не знаю і його не питала. Одне я знаю, за тих три чи чотири рази, що я стрінула Василя, то перший раз в моєму житті я відчула таку дружню опіку і таку шанобливу поведінку і поставу до мене. Я дуже багато з ним говорила, але вся наша розмова торкалася історії України, літератури та культури українського народу і його віковічного поневолення. Тату й мамо, це вчена людина і я пізнала, що він ніяк не комбінує чи не летить на мою особу чи дівочу гідність. Мені страшно жаль, що мої рідні сестри брешуть, так підло брешуть і представляють мене перед вами, як ту безглузду підлу

вуличницею, яка своєю поведінкою наносить сором і ганьбу цілій родині. Це брехня, це дуже підла брехня, все це неправда, і я прошу вас, заступіться за мене!..

— Перестань плакати,— знову сказав батько.— Іди спати, а завтра, як рано будеш іти до тої роботи, то, щоб не змерзла в самій блюзці і спідниці, одягнешся в мою блузу.

— Добре, дуже добре, дякую, тату й мамо.

По цих словах Настуня лягла, накрилася, і вся розмова затихла.

Василь, притулившись до вікна, вислухав всю розмову між батьками і Настунею, а коли вона скінчилася, то одним рухом повернув ровер і без зупинки поїхав додому...

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Вранці Василь під'їхав до третьої сусідської хати і там хвилинку почекав, поки Настуня вийшла й пустилася йти. Вона мало не скрикнула із здивування, коли Василь заступив їй дорогу. Він привітно привітався з нею і перепросив, що злякав її. Потім попросив, щоб вона сіла на ровер. Настуня, ані слова не промовивши, підскочила на ровер, і вони незабаром заїхали на подвір'я, де мали молотити збіжжя.

Василь поміг уставити машину і все приготував до ходу. Тоді ще раз повторив Настуні, що вона повинна робити, коли б сталася несподівана аварія в машині або із непередбачених причин машина зупинилася б. Довідавшись у господаря, хто буде надавати збіжжя на машину, Василь звернувся до Настуні, щоб вона поїхала з ним на ровері до його дому, а тоді візьме сама ровер і буде тримати для того, щоб мати запевнення, якби щось сталося з машиною, то щоб вона могла швидко повідомити.

Настуня ще раз оглянула машину, тоді без слова підскочила на ровер, і вони від'їхали. По дорозі Василь сказав їй, що він підслушав всю її розмову з батьками і дуже похвалив її за те, що вона так серйозно і так гарно повела розмову з батьками.

Не доїжджаючи близько до свого дому, Василь скочив із ровера і передав його Настуні та побажав їй, щоб все добре вдалося їй провадити машину.

— Коли все скінчиш добре, то увечорі переїдеш до Галічевського, а упорядкувавши все на ніч, можеш поїхати ровером додому, бо я його сьогодні не потребуватиму.

— Дякую, Василю,— із сльозами в очах сказала Настуня та дещо змінила свою поставу і ставлення до Василя.

Сказавши це, вона швидко скочила на ровер і скоро поїхала в село до роботи. Коли вона приїхала, то вже деякі люди поприходили до помочі, а між ними були обидві її сестри, які почали говорити, що вона нічого сама не зробить, що Василь на сміх лишив її саму, щоб вона поламала машину. Настуня нічого не відповідала на такі насмішки та глузливі завваги. Оглянувше ще раз все докладно, вона приступила до Стадника і запитала, чи вже все готове, щоб можна було запускати в рух машину.

— Все готове, тільки Василя нема ще,— відповів Стадник.

— Василя сьогодні не буде, я буду провадити машиною.

— Ти?!— зробив великі очі Стадник та розсміявся.

— Так, я! І я ще раз вас питаю, чи все готове, бо я пускаю машину.

По тих словах вона підступила до малого моторика, вstromила ключ, перекрутила і тільки раз покрутила корбою, як мотор на повну силу пішов у рух. Тоді вона відімкнула та включила важіль до великого мотора від муфти, яка сама включалася. За одну секунду великий мотор пішов повною ходою. Настуня тільки вилучила зчеплення і зупинила малий мотор. Тоді підтягнула акселератор великого мотора на повний біг, аж засвистіло в повітрі, коли мотор пішов повним ходом. Не оглядаючись нікуди, Настуня уважно повільно включила зчеплення від цілої машини. Все було в русі, аж гриміло. Тоді Настуня дала знак господареві, щоб від почав надавати збіжжя в машину.

Почався шалений рух — всі бігали, щоб вчасно виконувати свої призначенні роботи. Настуня тільки

перевірила, чи всі сортування відходять по порядку. Тоді, щоб не стояти дурно, взяла маслянку і почала підмащувати всі осі, перевіряючи, чи правильно рухаються усі сполучення. При тому вона не дивилася і не звертала ніякої уваги на нікого. Але Стадник не втерпів і підступив до неї та якось розгублено і навіть несміло запитав:

— Як ти можеш провадити таку складну машину і коли ти навчилася того, що Василь довірив і лишив тебе саму?

— Не журіться, дядьку, Василь прийде, покищо я йому помагаю, бо він має дуже багато роботи вдома.

Тоді сестри почали кликати її, щоб помагала притягати снопи. Настуня підійшла до них і сказала, що Василь заборонив їй відходити від машини. Тож вона не може не слухати його. Настуня підійшла до того чоловіка, що надавав снопи на машину, і попросила його, щоб він рівномірно надавав на машину, а не кидав, бо машина від того страшно гуркоче і добре не вимолочує. Вона пішла і взяла жменю соломи із преса і показала чоловікові. Той сказав, що вона не вміє добре нарегулювати машину.

— Ні, ні, дядьку, машина добре відрегульована,— заперечила Настуня.— Тільки ви не кидайте в горло, але розстеляйте і побачите, що машина сама буде хапати вам з рук і вам багато легше буде робити.

Чоловік спробував, як Настуня йому пояснила, і він побачив, що дійсно легше стало працювати, а машина пожирала снопи в одну мить. А коли скінчили молотити пшеницю, і Настуня одним рухом руки непомітно відключила молотарку від мотора, а вдруге, непомітно замкнувши акселератор, зупинила, мотор, Стадник не міг з дива вийти. Він таки підійшов до Настуні, притулив її до себе та тихо запитав:

— Як довго Василь тренував тебе на машиністку?

— Недовго,— відповіла, сміючись, Настуня,— спочатку він доручив вивчити всі частини, як вони називаються та яке їх завдання, коли машина чи мотор ідуть у русі. Потім кілька разів показав мені, як все приготувати і, врешті, найважніше — бути дуже обережною при пусканні машини в рух, а також і при зупинці, бо один нерозважний рух руки може поламати цілу молотарку.

— Дивно, і як Василь довірив тобі таку небезпечну і таку важливу роботу? Я ніяк не можу собі того зрозуміти, як ти могла відважитися на таке?!

— Дуже просто,— відповіла Настуня.— Василь казав, щоб я робила, і я роблю все якнайліпше, як тільки знаю.

— Скільки тобі років?— запитав Стадник.

Настуня усміхнулася:

— Дядьку, то соромно для дівчат, коли їх питаютъ, скільки вони мають років. Це дуже небезпечне,— сміючись, сказала Настуня,— бо хлопці називають тоді таку дівчину старою бабою. Я ще не дуже соромлюся, бо тільки ще скінчила шістнадцять років. Але, дядьку, дозвольте, я дуже вас перепрошую, бо я маю багато зробити, поки знову почнемо молотити.

І при тих словах Настуня підійшла до машини і почала по порядку приготування.

Поперше відкрила і почистила мотори та поналивала оливу в усі головні рухомі частини машини. Тоді почистила мотор, наляла повний бак нафти. Потім відкрила покривало карбюратора, легенько шматкою обтрусила пил з нього, вийняла фільтр, помила його в газоліні та видула помпою від ровера так, що він виглядав, наче новий. Останньо підлила оливи в автоматичну помпу, і, все позакривавши, начисто повитирала. Тоді запитала:

— Чи вже знову можна пустити машину?

Було ще далеко до полуудня, тому Стадник сказав, що вона може пускати. А сам стояв і оком не змігнув, дивлячись як вона починає. Настуня бачила це й тому почала деякі «маневри»: спробувала головний пас, натерши його живицею, тоді попробувала важелі, чи вони роблять справно і, непомітно, проходячи біля малого мотора, потиснула гудзик, включаючи динамо і також непомітно потягнула пальцем акселератор від малого мотора, буцімто дивлячись кудись, рвучко повернула корбою маленького мотора. Мотор застрікотів, аж в ушах шуміло. Тоді знову підсунула акселератор великого мотора, ввімкнула газопровід і потягнула за важіль. У мить ока великий мотор рушив, тоді вона посунула важіль на високий хід. Мотор загримів, аж повітря затріялося. І ще один рух руки — і з великою силою загриміла молотарка. Маленький мотор, що пускав у рух великий, ще йшов. Тоді, коли великий пішов повним ходом, то автоматично викручувалася муфта від малого мотора і, дійшовши до кінця, торкала важіль акселератора малого мотора, замикаючи повітря і газоліну так, що малий мотор автоматично сам зупинявся.

Настуня зробила все так спритно, що старий тільки рота розсвітив і ніяк не міг зрозуміти, чим і як Настуня в одній секунді часу пустила всю машину в рух.

Він підійшов до Настуні та сказав:

— Все одно, я не доглянув, як ти так спритно зробила, що вся машинерія почала крутитися.

— Знаєте що, дядьку, як прийде Василь, то його попросите, щоб вам потлумачив, бо я сама ще нічого не знаю.

Стадник подивився на Настуню, посміхнувся недовірливо, і подумав собі: «Бач, яка хитра жаба, видурнюється, що нічого не знає а все так спритно робить, що не можна завважити, як і від чого починає».

І нічого більше не обзываючись, пішов до роботи.

Василь цілий день вдома робив столярську роботу і старався скоро закінчiti, бо ввесь час думка не давала йому спокою, щоб часом щось лихого не сталося коло машини, яку Настуся перший раз сама обслуговувала. Врешті він закінчив роботу і, навіть не переодягаючись, пішов до села (треба було йти чотири кілометри, то так скоро не можна було дістатися).

Вже сонце заходило, як він увійшов на подвір'я до Стадника. Та як же він був здивований, коли побачив, що машина стояла почищена, звільнена від припняття, і всі пристрої, що ними уставлялося машину до ваги і прикріплювалося до землі, щоб не рухалася чи не посувалася,— все було поскладене на призначенні місце, і ціла машина відведенa на сторону та готова до від'їзду. Все було попрятане, і він тільки чув, як люди гуторили в хаті, вечеряючи. Василь сів коло машини і зачекав, поки вони скінчили вечерю. Тоді першою вийшла з хати Настуня, а за нею господар Стадник. Побачивши Василя, він запросив його зайти на вечерю до хати. Та Василь красно подякував і сказав, що він тут сьогодні нічого не робив, то й не заробив на вечерю. А прийшов тому, щоб помогти Настуні перевезти й вставити машину аж на другім кінці села в Галічевського.

— Дякую і не турбуйтеся,— сказав Василь,— я вже вечеряв, заки прийшов сюди.

Настуня подала йому рахунок, якого саме збіжжя і скільки було змолочено. Василь розрахувався із Стадником і сказав, щоб він приготував, скільки йому належиться за все змолочене збіжжя, а він при кінці тижня заїде й забере. При тім попрощаючи господаря та дуже красно подякував за те, що він запросив його змолотити збіжжя. Звернувшись до Настуні та запитав, чи вона може і знає, куди їхати.

— Як я зрозуміла, то ми повинні перевезти машину до Галічевського.

— Так,— сказав Василь,— знаєш, куди саме треба їхати?

— О так, я знаю, повз школу, а потім поза село доріжкою, аж на другий кінець села від півдня на кутку.

— Добре,— сказав Василь,— чи ти хочеш сама вести машину?

— Певно, що хочу,— відповіла Настуня і при тих словах вискочила на сидження та з місця пустила мотор і, включивши перший біг, поволі виїхала з подвір'я.

— Ну то дійсно диво та дівчина, як люди оповідають, то вона має якогось чорта під пахвою, що все так відважно і спритно робить. І коли ви, Василю, те все її навчили?— з великим здивуванням запитав Стадник.

— Вона дуже просила мене, щоб ознайомити її та потлумачити, як це все працює в моторі та в молотарці. І не висказано цікавилася тим, отож я кілька разів пояснив їй принцип, на якому порушується мотор, ну, і як потім включається молотарку. Вона дуже пам'ятлива і понятлива дівчина, як самі бачите, все виконує без найменшої надуми. То коли я побачив, як вона діє відважно та без надуми докладно, тоді я відважився довірити їй виконувати самій ту таку дуже складну, і при тім і небезпечну роботу.

Сказавши ще раз «до побачення» Стадникові, Василь сів на ровер і від'їхав вслід за Настунею, яка поїхала так скоро, що вже не видно було, де вона є. А ж на подвір'ї Галічевського він наздогнав її та поміг уставити машину. І сам перевірив, чи все в порядку та чи є ще досить пального. І при тім сказав, що завтра знову прийде старий Іван. Тоді знову підвіз Настуню додому.

По дорозі додому Настуня якось несміливо заговорила:

— Василю, чи можна вас запитатися, що я зле зробила за тих майже три дні, в яких я майже сама обслуговувала машину? Щось ви не задоволені моєю роботою, коли знову старий Іван має завтра прийти назад до роботи. Значить, я можу лишитися вдома?

— Чому ти так говориш, коли по цілому селі, немов блискавка, облетіла така новина, що ти є перша в світі жінка, яка так скоро опанувала уміння провадити машину, і то сталося тільки тому, що я начебто залюбився в тобі й на це згодився. Я думаю, що таку брехливу качку пускають найбільше твої сестрички, яких чорт бере, чому я їх не навчив це робити. Отож, ти тим не переймайся, що старий завтра прийде до роботи. Він мусить прийти, бо я його не нагнав. Я вже з ним про це говорив, і він дуже із тим згідний, що ти будеш провадити машину, а він буде виконувати всі тяжкі роботи, які для тебе не під силу. І ще одна справа: приходить осінь — зимні ранки, а то й дні. Із твоїм здоров'ям, коли позимніс, цілий день бути надворі — це неможливо, та й твої батьки тобі цього не дозволять. Доки є погода і тепло, ти щодня рано приходь і роби свою роботу, як ти робила. Старий Іван не буде тобі перешкоджати. Його завданням буде на кожнім місці уставляти машину і доставляти нафту і бензину та дати тобі поміч якби щось сталося чи щось поломалося коло машини. Твое завдання — якнайскоріше повідомити мене. Завтра я скінчу монтувати ровер і передам його тобі, щоб ти ним користувалася. Це ти можеш, а старий Іван не вміє їхати ровером і вже, мабуть, не навчиться.

За час тої розмови вони під'їхали під хату, Настуня зіскочила із ровера і сказала:

— Добранич, а завтра рано я прийду до роботи. — I при тих словах пішла до хати.

Від того часу Настуня робила ще п'ять тижнів і перестала не від зимна, але люди вже майже перемололи збіжжя, і ніхто більше не замовляв. Бо ті

люди, що мали свої кирати чи навіть ручні машини, не замовляли Василя. Коли скінчила роботу, то хотіла віддати назад ровер, який Василь змонтував з дамських рам, докупивши всі нові частини так, що ровер був як новий. І дав його Настуні, щоб вона їздила до роботи і з роботи. Тепер вона хотіла його віддати, але Василь не взяв і сказав, щоб вона тримала його, бо знов, як почнеться сезон, він буде потрібний.

— Що? — здивовано запитала Настуня, — коли дочекаємо другого року, ви знов візьмете мене до тої роботи?

— Певно, що візьму, як тільки ти схочеш бути машиністкою. А тепер ти можеш користуватися ровером, скільки ти хочеш, але уважай на своїх братів і сестер, щоб не поломили його.

— Я думаю, Василю, краще буде, коли ви будете тримати його в себе. Бо я не оборонюся, і вони навмисне знищать його тому, що всі разом заздрять мені, що я при вашій помочі заробила більше, як вони вдвох за цілий рік на фільварку. А ще тепер в подарунок і ровер дісталася, то буде багато нещастя, бо як я скажу, щоб не рухали, то вони самі візьмуть і навмисне поламають, а вам скажуть, що це я поламала.

— Наразі спробуємо: тут маєш замок і ланцюг. Запровадь ровер до стодоли і замкни. Коли вони розіб'ють замок і дійсно поламають ровер, тоді я заберу його і наново перероблю. І вже буду тримати в себе.

Настуня взяла ровер і ще заки Василь був на подвір'ї, завела його до стодоли, замкнула і сховала ключ на долині під помпою. Василь почекав, поки Настуня завела ровер і коли вона повернулась до нього, сказав:

— Сьогодні я заплачу за твою роботу все грішми. А ти послухай мене і не тримай тих грошей для себе сховано чи як, але коли прийдеш до хати, то при всіх, хто буде в хаті, скажеш до тата і мами: «Тату і мамо, оце

Василь заплатив мені все за той час моєї роботи коло машини. Всі ці гроші я передаю вам і хоч трошки помогу вам за те, що ціле моє життя мене доглядали і утримували та помагали, як могли, коли я була хвора». Ти робила 48 днів, себто майже два місяці. За кожний день я плачу тобі по 6 злотих. Отже, разом тут маєш триста злотих.

— Василю,— ледве не крикнула Настуня.— Бійтесь Бога, таж ви всі гроші віддаєте мені, що машина заробила!

— Ні, ні, не всі, трошки собі лишаю. Отож, бери гроші та йди до хати, а в неділю по обіді, якщо будеш мати час, то старайся стрінути мене в читальні, якщо хочеш стрінутися зі мною.

Настуня без слова обняла Василя і поцілувала та сказала:

— Боже! Як я маю дякувати вам за таку людяність і добродійність! Хай Господь нагородить вас добрим здоров'ям та в сто раз більшим добром. О, яка я щаслива! О, яка я горда за вас! Ніколи в житті не забуду я вашого добродійства.

При тих словах вона сховала гроші, попрощалася та пішла до хати. Цього разу Василь вже не підслуховував, що буде і чи Настуня так зробить. Він сів на ровер і просто поїхав додому.

Коли Настуня увійшла до хати, саме вся родина починала вечеряти і ніхто невіть не звернув уваги, як вона увійшла. Тож Настуня, також не говорячи нічого, сіла на кінці коло стола, перехрестилася, з'їла пшоняну кашу, яку мати підсунула їй з мискою. З'ївши, ще раз перехрестилася і повільно встала та підійшла до батька і матері, які в ту хвилину сиділи поруч, тільки що повечерявши. Настуня сказала:

— Тату й мамо, хочу сказати вам, що вже більше Василь не потребує мене до обслуги машини, бо вже майже всюди перемолотили і ніхто більше не замовляє

наразі. Тому він сьогодні заплатив мені за всі ті дні, в яких я обслуговувала молотарку. І ті гроші, які я отримала від Василя, передаю вам, щоб хоча такою малою прислугою виявити вам мою вдячність за ваші всі клопоти і опіку мною під час всього моого хворовитого життя. Це є Божа ласка, що я перший раз у житті мала змогу корисно попрацювати.

При тих словах вона положила на руки батька всі гроші, які Василь дав їй. Всі сестри й брати звернули увагу на Настуню, так ніби вперше бачили її.

Першим відізвався батько та сказав:

— Це що? Стільки грошей Василь заплатив тобі за твою роботу?

— Так,— відповіла Настуня,— то всі, бо інших грошей я ніде не заробила.

— І ти відважилася взяти стільки грошей від Василя, а за те, що він тебе вчив, ти нічого не порахувала?

— Тату, я взагалі нічого не рахувала, він дав стільки грошей і казав узяти їх, і я послухала його та взяла.

— Це добре, Настуню, але подумай, що це більше, як чверть морга поля. Ти за тих два місяці сама більше заробила, як вони всі разом на фільварку за майже цілий рік.

— О, певно,— відізвалася в'ізливо Мілька,— він не дурний і знає, за що їй платить — він здирає з людей гроші та й має чим платити такій легкій та підлій дівці за приємну вигоду.

— Що ти наговорила?— відізвався гостро батько.— Про яку приємну вигоду ти знаєш? Зараз тут мусиш мені все сказати, бо як ні, то я роздеру тобі пісок аж до вух, якщо ти наговорюєш брехню про якусь підлістю.

— Настуня почала плакати і зразу нічого не відповіла. А потім враз підступила до батька і з плачем сказала:

— Тату, я дала вам гроші, то прошу, візьміть з них маленьку частину і завтра завезіть мене до якого хочете лікаря, щоб він оглянув мене і сказав це вам, чи я вже дійсно така підла вуличниця. Коли він скаже, що я вже не є чесна і природньо нарушена дівчина і зіпсuta вуличниця, то за ту правду віддайте всі гроші Мільці, а я заберуся із дому, може хтось прийме мене за наймичку і не буду більше робити сором вам і всій родині.

— Ні, чекай,— сказав батько,— спершу Мілька скаже, звідки вона те все знає і де та коли вона тебе злапала чи бачила при такім вчинку.

Мілька ціла почевроніла зі страху й злости, але з криком відповіла:

— Я не виділа і не лапала її ніде, але всі люди в селі про це говорять!

— Хто є ті люди, що так говорять? Це ти є та перша, що вічно горлаєш про підлість твоєї сестри.

Батько встав і попрямував до Мільки, але мати заступила йому дорогу і промовила:

— Прошу тебе, не роби ніякого ще більшого нещастя.

І, звернувшись до Мільки, сказала:

— Останній раз я тобі нині наказую: перестань бути злобною гадюкою до своєї найменшої сестри і опам'ятайся. Бо таким способом ти її не обплюгавиш і не зробиш посміховища. А за таку поведінку тебе люди пізнають і будуть обминати, як дійсно хижу гадюку, а це для тебе негарно і недобре, бо ти вже доросла і хто схоче тебе взяти, коли ти так поводишся із рідною сестрою. Кожний подумає, а якою ти жінкою будеш, коли ти тепер така хіжа. Подумайте всі, що я сказала, та йдіть спокійно спати.

Звертаючись до Настуні, мати сказала:

— Ти також перестань плакати та йди спокійно спати і не збирайся ні на яку лікарську перевірку, бо ні

мені, ані татові того не треба, ти дівчина розумна і шануєш себе.

— Добре. Дякую, мамо, за вашу науку і за такі люблячі, щирі слова. Та мені дуже жаль, бо відколи я побачила світ, то зрозуміла, що я є тим коренем злоби, нещастя і ненависті в нашій родині. Зразу то було ніби напівжартом, і я на те не звертала великої уваги, а тепер бачу, що починається та гризня по-справжньому.

— То правда, Настуню, а тепер я тобі кажу і до всіх: поки ми ще з татом живемо, то ніякої родинної ненависті не допустимо, бо, врешті, нас люди висміють за вічну гризню в родині. Ви чули всі, що я сказала — щоб то раз назавжди скінчилося, бо як тільки ще почую, то котре за все не було б, буду бити, як скаженого пса качалкою по лобі.

По тих материних словах Мілька й Маринка та всі три брати вийшли з хати. Залишилася тільки Євгенка, що була наймолодшою після Настуні. І Євгенка вперше відізвалася:

— Мамо, чого ви так розсердилися на нас всіх та грозите, що будете бити. Я нічого не знаю, і ніколи ще нічого злого не говорила. Одне я знаю, що ми є бідна родина, і життя наше нелегке. А оця вічна гризня та глум над Настунею нічого нам не поможуть, а ще більше приводять до біди та ненависті в родині. То не вина Настуні, що вона є слабшого здоров'я, ніж інші, і я проти того, щоб поневіряти її та причілювати різні наスマшливі назви. От я зобачила, що вона, хоч слабшого здоров'я, але цього року гарно поправилася та може зробити багато таких речей, чого інші не можуть. Тому я хочу, щоб ми жили як справжні рідні сестри і брати, та кожне по своїй спроможності старалося якось вийти між люди і творити своє власне життя.

— Так, як ти говориш, то я не збираюся за таке нікого бити, але оце зараз Мілька та Маринка, та й

брати наговорили та зчинили такий підлій сміх, то мене це болить. Бо яка вона не є, але вона також є моєю дитиною, як ти і всі ви. А коли Мілька каже на неї, що вона є остання вуличниця на селі, то мене дуже болить і я не дозволю, щоб рідна сестра пускала по селі таку неславу. А що Настуня почала часто стрічали того Василя і з ним так здружилася, що він дав їй можливість заробити такі гарні гроші, то я думаю, що то не є плата за якусь вигоду. Бо так, як він увесь час поступав і ставився до неї, то, як на мій бабський розум, може, він і любить її, але не говорить і не тягає її нікуди з дому по ночах.

— Це правда, мамо,— сказала Євгенка.— Таж він така учена людина, що другого такого в селі немає. І я широко заздрю Настуні, що вона зуміла познайомитися з ним та ще й нажити такого добра з його поміччю. Я руки вироблю на тім фільварку і за цілий рік не зароблю того, що вона заробила за тих два місяці.

На тім та вся комедія і така незугарна родинна гризня закінчилася. Євгенка пішла спати. Лишилися Настуня і батько з матір'ю. Настуня, заки положитися на своїм тапчані, ще раз озвалася до батьків:

— Я хочу просити вас, тату й мамо, щоб з тих грошей, котрі я передала вам, чи не були б ви добре заплатити пані Онисці, якщо б вона прийняла мене на зиму вчитися кравецтва. Ви знаєте, що вона дуже вміла кравчина і все так гарно вміє шити. І от я вже говорила з нею і просила, щоб і мене навчила так добре шити всяких убрання так, як вона це робить. Вона сказала мені, що згідна, але я мушу запитати своїх батьків. Отож я прошу вас, зайдіть до неї та договоріться, що вона скоче за науку і коли я маю почати ходити до неї.

— Дуже добре, Настуню,— перший раз обізвався батько.— Це дуже добре, що ти хочеш чогось корисного навчитись. Того ми тобі заперечувати не будемо, і я завтра поговорю з панею Ониською.

Мати також з великою радістю сказала, що буде дуже добре, коли вона навчиться кравецтва, це річ потрібна всюди і на ціле життя.

Після такої розмови з батьками Настуня лягла на свій тапчан і незабаром заснула спокійним сном.

Батько й мати скovalи гроші та також полягали спати, але ще довго вели між собою розмову, висловлюючи своє здивування і радість, не розуміючи, як то сталося, що їхня найменша дочка спромоглась зробити таку річ, якої в селі ще ніколи не траплялося. А головне, що той Василь так високо оцінив її працю і заплатив такі великі гроші.

Більше тижня Василь не мав змоги зустріти Настуню і довідатися, як батьки та вся родина оцінили її вчинок: передачу батькам всіх зароблених грошей. Дуже цікаво було йому про все те дізнатися, але різні справи та обов'язки забирали в нього увесь вільний час.

В той час вже мало хто замовляв молотити збіжжя, та зате в домі стільки прийшло роботи, що тяжко було дати раду все полагодити та вчасно зробити. Надзвичайно стала популярною його крупарка, так що люди навіть з навколоишніх сіл приїздили робити гречані крупи. І то дійшло вже до того, що треба було робити день і ніч, щоб не підводити людей, котрі приїджали з інших сіл. Як могли, закінчили роботи в полі й пасіці, а тоді вже батько з матір'ю напереміну обслуговували крупарку. А Василь щодня їздив до міста помагати інженерові, бо той якраз перебудовував свою хату і разом майстерню або фабрику. Той інженер раніше допоміг Василеві при будові молотарки і крупарки, а також помог йому змонтовувати все так доладу. А головне, що продав йому такі добрі та потужні мотори. Тому Василь ніяк не міг відмовити йому в своїй допомозі, та помогав перебудовувати все як з дерева, так і з заліза. Через те Василь, приїхавши

увечері з міста додому, не міг вже поїхати ніяк у село чи до читальні.

Тільки в неділю зустрів Василь Настуню коло церкви та нашвидку, кількома словами повідомив її про свою відсутність цілий тиждень. Потім Василь сказав їй, що по полуздні буде в читальні, якщо вона зможе прийти туди, то він передасть їй кілька книжок і вони зможуть довше поговорити. Усміхаючись, Настуня коротко відповіла:

— Добре, я буду.

Коло полуздні Василь пустився іхати до села, і ще здалека побачив Настуню, що поволі йшла напроти нього. І коли вони наблизилися, то Настуня промовила:

— Бачите, я не могла дочекатися вас і вийшла назустріч.

І зразу в них зав'язалася цікава і приязна розмова. Настуня розповіла Василеві про все, що сталося від того часу, як він дав їй ті гроші, та яка то була несподіванка для батьків і всіх, що були в хаті. І як та чим все те скінчилося. І врешті оповіла йому про останню новину, що батьки дозволили їй, а тітка Ониська прийняла її вчитися на кравчиню.

— О,— чудувався Василь,— це дуже гарно, ти дуже добре зробила, що хочеш навчитися кравецтва. Таке знання завжди людині придадеться та стане великою поміччю в житті.

— Це правда, Василю,— підтвердила Настуня,— але одне є незадовільне, бо я увесь час зайнята, і дуже мало часу залишається, щоб я могла читати. Правда, від того часу, коли ви були в нас і вели таку розмову з татом та мамою і ще потім, коли я принесла оту заплату, що ви мені дали, сталася велика зміна. Зразу, як я увійшла в хату і подала батькам гроші, то мої сестри так погано стали говорити на мене і на вас. Але тато насварив їх, і мама також обстала за мною. І від

того вечора вже дали мені спокій, а батьки мої були раді тому, що я захотіла вчитися на кравчиню. Тепер, куди я не йду, я все питаю тати і маму, чи я можу вийти в село до читальні або ще куди мені треба. Ніколи мене більше не спиняють, а то й не уважають, коли я повертаюся додому увечері. А коли я повертаюсь із тої своєї науки, то відразу стаю помагати мамі біля кухні та все розпитую її, як треба робити, щоб зварити добру страву і хочу сама варити, але мама не допускає цілком, бо боїться, що я щось переварю або й зовсім зіпсую. Але я вже багато навчилася і мені вже не важко щось зварити або спекти хліб.

Василь увесь час терпеливо слухав, як Настуня безперстанку щебетала про свої домашні пригоди, а також і про все, що діялося в селі. Потім Настуня враз зупинилася і дуже уважно подивилася на Василя та запитала:

— Василю, останній раз ви мені передали книжки польською мовою, знаєте, ті, що їх назва «Доружка нумер тшинасцє». Я вже кінчаю їх читати. Це справді дуже цікавий кримінальний роман. Справді в ньому так багато незвичайних подій та різних пригод, що важко в них повірити, але нема сили відірватися від них. І я тільки подивляю дар письменника та всі його обґрунтовані знання із поліційної техніки, всіх тих вуличних бандитських штук і, так сказати, чортівсько хитрих їх поступовань. Це я висловила загально вам про моє враження з тих різних подій і про надзвичайну вмілість та велике знання у того письменника, який опрацював такий великий роман. Хоч він і поляк, але це є наука і мистецтво на високому рівні.

— Бачиш, такі люди, вони поперше, високо вчені, а коли в них є виявлений письменницький дар, то в умовах, в яких вони жили й творили, їм дано все. Поперше, матеріальну допомогу, а потім доступ до всіх матеріалів, які потрібні їм для їхньої праці. Це такі

привілеї мають тільки люди, що мали щастя жити у своїй державі та користати із всіх благ для їхнього мистецтва.

— Це велика правда ваша, Василю, але ми так широко і глибоко повели нашу розмову, що я забула вас запитати, коли ви дозволите...

— Що саме і чому ні — питай,— відповів Василь.

— Не гнівайтесь, що я довго не могла відважитися про це запитати вас. А мене це дуже турбувало, і я жаліла вас, якби хтось підступно задумав заподіяти вам велику кривду.

— Що таке?— здивовано запитав Василь.

— Коли ви дали мені книжки, вони були запаковані. Прийшовши додому, я насамоті розпакувала їх, і тільки щастя, що я була на той час сама в хаті, бо в одній книжці я знайшла оцей пакетик!— При тих словах Настуня витягнула з-за пазухи досить великий пакет. Василь поденервувався, побачивши в руках Настуні кілька чисел «Сурми»: нелегальний часопис Української таємної Військової Організації. Не показавши свого поденервування, він спокійно запитав її:

— Ти знайшла це в книжці й прочитала все. Та кому іншому ти ще показувала те?

— О ні,— рішуче відповіла Настуня.— Такої підлости я б ніколи не зробила. Коли я все прочитала і зрозуміла, то мені стало страшно на таку думку, що з'явилася у мене. Я подумала, чи, часом, хтось не старається спровокувати вас і підступно впхнути у велике нещастя.

— Дуже можливо, що твоя думка правильна. Бо щоденно такі випадки трапляються. Але цього разу то є моя вина, бо я із поспіху забув те, що в книжці. Ти тільки скажи правду мені, чи ти кому може говорила або давала читати?

— Я вже раз сказала, що ні, та тільки щастя, що на

той час не було нікого в хаті, а то могло би статися нещастя, і то так не повинно бути... Василю,— знову заговорила Настуня дрижачим голосом,— я хочу, щоб ви не боялись мене і мали до мене довір'я, що я скорше загину, ніж одне погане слово скажу про вас. Я зложу присягу на мою вірність перед Богом і перед вами. Я знаю, ви ходили до польської школи, але там, умісті, ви зустрічали наших учених людей, що майже всі перебувають у рядах Української Військової Організації. Вони всі майже середнього віку, інтелігенти. Та й так майже всі були у рядах Української Армії в часі Визвольних Змагань. А тому я знаю із перечитаного, чому і з яких причин знову нещастя навістило наш край і як то хитро кати зуміли зломати геройські подвиги наших армій, якихувесь культурний західний світ лишив на поталу, а до зубів озброїв поляків і москалів. Колись я читала твори Шевченка, в яких вичитала таке:

«*Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...*
Ох, не однаково мені».

Зразу я не зрозуміла отих пророчих слів, але коли я стала читати більше то відкрилися мені очі, я пізнала і зрозуміла те пророцтво. Отой страх, оту журбу генія Тараса за свій чарівний, любий, рідний край. Та журбу за свій так знедолений, закований в кайдани рабства й неволі рідний народ. I досьогодні я не мала ніякої можливості висловити перед ким-небудь мої набуті скарби знання із прочитаних книжок. А також висловити мій погляд на різні історичні події, що привели нас до сучасного стану.

— I коли я випадково прочитала ту таємну літературу, я вся трептіла від зворушення — так у ній все зображене яскраво, так продумано та доцільно. В

першу чергу подані фахові знання з військової науки, а потім ідеологічний напрям, як нам вести себе та взаємно допомагати та прагнути до самооборони. Ні, Василю, я прошу вас, коли ви належите до Української Військової Організації, то не відмовте в моєму проханні доставляти мені чи, інакше кажучи, випозичати оту таємну літературу. Я Богом клянуся та присягаю перед Вами, що з мене живої ніхто не діб'ється зради чи навіть зайвого слова. Василю, я вас прошу: коли б трапився якийсь піdstуп, і ви знаєте, від кого ця література, то половина жаху й жалю вже відпала в мене. Тепер я звертаюся до вас і присягаю, що до останнього мого віddihu зберігатиму ту святу тайну.

Настуя впала на коліна і вимовила:

— Боже, дай мені ту силу духа й волі невідступної зберігати всі таємниці для добра мого народу і моєї з nedolenої Батьківщини.

— Встань, що ти тут наговорила і перед ким складаєш ти ту свою присягу? — суворо сказав Василь. — Ти ж нічого не питала мене, а все із своїх думок те виговорила. Щоб правду тобі сказати, то я до жодної тайної організації не належу, бо з моєї принадлежності могла б вийти ій велика шкода. Правда, що я зустрічаюся з усікими людьми для можливості провадити молотарку та млинок крупи робити. Все, що мені треба — це всілякі частини та різні технічні матеріали, які я дістаю через того інженера, зпольщеного шведа. Він справді дуже прихильно і співчутливо ставиться до трагедії нашого поневолення та глибокого провалля між поляками та українцями. Однак, все одно я не довірюю йому ані на один волосок. І ніколи не дозволю собі вести з ним розмову відносно польського звірства і поневаолення нас, українців. Так, як я на початку сказав, я не є членом УВО чи ОУН. Це покищо правда. І коли сталося припадково те, що ти знайшла ту літературу і тим самим приневолила мене

остерегти тебе і вияснити справу, якого лиха ти могла б наробити, якби твій язичок послизнувся нерозважно і то там, де не треба. Отож, я тобі скажу все, щоб ти знала і розуміла, коли вже так сталося, що через мою нерозважну дурноту попала в твої руки література УВО. Тож знай, я тебе попереджаю, що як тільки покажуться сліди польської поліції в тому напрямку, звідки ти отримала ту літературу, тебе ніхто не оборонить, і ти заплатиш страшну ціну за те, а, може, ще й поплатишся життям!

Настуня, слухаючи Василеву мову, ціла струсилася від хвилювання, а то й остраху. Бо дотепер вона ніколи не бачила Василя таким суворим і безпощадним, та й мова його була пряма й гостра, як вістря бритви.

— Хоч я не є членом жодної таємної організації,— говорив далі Василь — але маю до них глибоке довір'я. І хочу освідомити тебе про те, що коли треба виконати дію, яка повинна бути виконана на наказ Організації та за її вказівками, я, як свідомий українець, ніколи не відмовлюся ризикувати своїм життям задля того. Отже, коли типадаєш на коліна і складаєш присягу до Бога, що хочеш бути діяльною в змаганні українського народу за свою волю і права, та ідейно ставишся до такої святої справи, ти можеш багато зробити і допомогти, але це все має залишитися таємницею цілого твого життя, і ця таємниця повинна відійти з тобою в могилу, якщо того забажає лиха доля.

— Василю,— промовила притишеним голосом, із сльозами в очах, Настуня.— Без вашого грізного попередження я знаю, що прочитала таємну літературу, і на все, про що довідалася з неї, я висловила свою постанову. І добровільно присягаю перед Богом і молю Його, доки жити буду, щоб дав мені ту мужність і витривалість до страшної та тяжкої праці для народу, для якого в моїх грудях б'ється серце та гомін моєї душі буде витати довічно. Я свідома того, що говорю, і слова

мої не окутані якоюсь пустою ілюзією. Я щиро кажу вам, що виконаю все по моїй можливості, коли б ви тільки звернулись до мене за потрібною поміччю.

— Добре, заспокойся і не плач, Настуню, бо наразі ми не маємо ніяких завдань. Час гряде, і я знаю, що буде дуже велике і навіть страшне завдання, але тоді, як ти схочеш, про це поговоримо. А на сьогодні, коли ти цікавишся і божишся, що будеш дотримувати таємницю, то я тобі дістану ще більше таких матеріалів, а ти, прочитавши, будеш повернати їх мені, але, пильний, не показуй і не розповідай про це ні кому.

— Повторяти присяги не буду, але вам особисто даю мое слово совісти і моєї чести, що я довіку буду вам вдячна, що у вас повне довір'я до мене.

Уесь той час розмови Василь із Настунею повільно проходжувалися польовою доріжкою поза селом. До того часу ніхто тут не з'являвся і не бачив, що Василь із Настунею вели таку довгу розмову. І тільки тепер, коли Василь помітив, що хтось жене корови здалека із пасовиська, вони відразу звернули з доріжки і попри садок зайшли обое до читальні.

В читальні було дуже багато людей, особливо молоді, але всі були так зайняті, що навіть ніхто і не завважив, коли Василь із Настунею увійшли. Вони знову повели розмови про справи молоді, про те, що діється в селі. Між іншим, Настуня тільки тепер сказала Василеві, що вона постійно ходить на проби хору. Що, на її превелику радість батько й мати сказали їй: «Коли маєш охоту і трохи голосу, то можеш ходити на проби хору по тім часі, коли скінчиш науку в кравчині».

— Знаєте, Василю, яка зміна сталася в нашій родині. Я була надзвичайно здивована і врадувана, коли тато й мама сказали мені, що дозволяють ходити на проби хору і на проби аматорського гуртка, як тільки я маю охоту і чесно буду себе вести. Знаєте, Василю, що вони сказали мені: «Якщо тільки щось поганого

заговорять про тебе люди в селі, то Василь більше тебе не візьме до праці». Я аж розплакалася і сказала татові й мамі, що я згідна нікуди не виходити, якщо вони так зле думають про мене і так не вірять мені. Тоді вони відповіли мені: «Ні, ні, ти можеш ходити всюди, тільки уважай і шануй себе». Я запитала іх: «Що, коли Василь буде присутній на пробі хору, чи на пробі якоїсь вистави і він схоче відпроводити мене додому? Чи можна таке зробити?» — «Василь може тебе відпроводжати, але тільки із читальні під хату, а поза тим, щоб ти інших парубків не водила». Знаєте, Василю, ви маєте якусь магічну силу, яка дає повне довір'я до вас моїм батькам.

Василь щиро засміявся і сказав:

— Ні, Настуню, нічого подібного немає. То на них так вплинула моя розмова з ними про людську поставу та гідність. Це гарно, ходи на проби хору і на проби вистави. Це дасть тобі велику моральну і духовну користь як розумній і гарній дівчині.

— Дякую, Василю, дуже красно дякую за такий вислів, я безмежно вдячна вам. Але я бачу, що вже збираються на пробу хору, то я мушу відійти й попрощатися з вами, тільки прошу: не забувайте за біду дівчину Настуню.

При цих словах вона притиснулася до Василя, непомітно поцілувала його і без слова, мов дика серна, скочила по сходах на сцену. Василь, послухавши трошки, як співає хор, від'їхав додому, не чекаючи до кінця, щоб відпроводити Настуню. Бо вдома мав багато речей, які невідкладно треба було полагодити. Між іншим, ідучи додому, він роздумував над сьогоднішньою зустріччю з Настунею. Хоч літами вона ще дуже молодесенька, але так багато вже начитана та зовсім свідома українка, що таких майже немає на селі. Він бачив її дуже прихильне ставлення до нього і відчув, як то кажуть, що вона тепер залюблена по вуха в нього.

Але одне його турбувало, це те, що вона більше, як на десять років молодша від нього, і друге — як створити родинне життя. Та яка буде реакція її батьків, коли вони дізнаються про його любов до такої бідної та ще й слабосилої дівчини. Врешті дійшов до такого рішення: стало підтримувати зв'язки із нею тільки у товариській формі на той випадок, коли б родичі дуже вперто противилися. То тоді залишалося б тільки одне — одружившись з нею, самостійно провадити родинне життя...

З таким рішенням Василь повернувся додому і почав полагоджувати справи, які давно вже на те чекали. Врешті втомився, сказав батькам „добранич“ та пішов спати.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Час минав скоро, настала пізня осінь, а врешті прийшла зима. В таку пору року Василь дуже мало бував у селі, тому що мав багато столярської роботи. А крупарка молола крупи, як вдень, так і вночі. Через ті перешкоди він мало був у селі та й не знав всіх подій та відносин. Але кожній неділі він ходив до церкви, а деколи по обіді завертав у село, щоб стрінутися із товариством і трохи розважитися. Але, кожного разу, як він з'являвся в селі, обов'язково і непомітно зустрічала його Настуня. І тоді вже велися в них розмови дуже часто до пізнього вечора. І при тій нагоді Василь давав Настуні читати підпільну літературу.

Якось одного вечора вони зустрілися, і Настуня так відразу почала розмову про прочитане в тих книжках, а також висловила свої критичні думки про події, які провадили до щораз більших загострень відносин між українцями й поляками. До глибини душі переживала вона події, пов'язані з Переяцьким. А врешті, найтяжче вона переживала трагедію молодих героїв Біласа і Данилишина. Кожного разу вона домагалася від Василя щораз то нових докладних пояснень, а то й порад в справі якоїсь самооборони, а то й фізичної допомоги на всіх ділянках та всім потребуючим. Василь спочатку був обережний, та коли по багатьох зустречах і розмовах він упевнився, що ця молодесенька дівчина всім тілом і душою вросла в життя ідеї української нації, тоді він почав її навчати. Він розповів про ту мільйоновоу масу ограбованих та збезщечених наймитів і заробітчан, в яких головним бажанням було якось утримати себе і свою родину хоч і

в нужденнім стані, аби тільки при житті. Із тих так знедолених мас тільки одиниці могли пробитися до вищого ступеня життя. І дійшовши до такого стану, помимо життєвих турбот, безконечно займалися культурно-освітньою працею, чим помагали освідомлювати народ та підносити його до рівня людської гідності та зрозуміння свого положення і висновків, як треба вести себе у таких невідрядних обставинах. Так в Західній Україні після трагічного закінчення визвольних змагань не завмер рівень національної свідомості. З кожним роком українські села розвивалися своєю культурою та раціональною господаркою, організацією кооператив, гуртків «Сільського господаря», відділів «Рідної Школи». Майже всі українські села мали свої читальні «Просвіти», в яких провадилася культурно-освітня праця дуже часто на досить високому рівні. А всі інші товариства, як «Сілький господар», через українських агрономів давали науку, як доцільно вести господарку, з чого люди отримували вдесятеро більше прибутків, як попередньо, а, збуваючи ті продукти через кооперативи, наживали ще більшого добра. Так, що при співучасті всіх культурних товариств та гуртків «Рідної Школи» виростало молоде покоління з великим діяпазоном культури та всестороннього знання. Так, що культурою та матеріальними здобутками на всіх ділянках українці переросли на голову по всіх статтях польське населення, яке, хоч і перебувало в своїй державі, але ніяк і нічим не дорівнювало, як зокрема, так і в загальному, українському населенню. Польський уряд, бачучи такий сильний і нестримний похід української національно-економічної культури, скаженів із заздрости і злоби та різними заборонами, а також нелюдсько звірячими вчинками за всяку ціну старався стримувати і перешкоджати походові української культури до височини сили її науки та всенаціональної свідомості великого українського «Я»!

При кожній зустрічі Василя з Настунею, у них завжди починалася розмова спочатку в дещо приязній та романтичній формі, а в далішому розмова поверталася до одного і того самого напрямку. Як вже було сказано, Василь вів стримані розмови відносно УВО та українського підпілля. Але нарешті почалася відкрита гра, і Василь поінформував Настуню, якими дорогами та в якому напрямку прямує майже все молоде покоління. Адже у середньошкільному віці вся молодь свідомо вірила у директиви та накази тих організацій. Василь ще раз запевнив Настуню, що він не є членом жодної організації.

Настуня запитала навіть зі злістю:

— Чому? Бойтесь чи вважаєте себе ліпшим від усіх інших? Це мені дуже цікаво, а то й соромно, що ви, людина з високою освітою та з незмірним знанням, а тримаєте себе остоною таких жорстоких змагань за волю нашого знедоленого і поневоленого народу.

Василь вголос засміявся. Настуня сказала, що тут нема нічого до сміху, а це є справа боротьби на життя або смерть.

— Не хвилюйся, люба моя та дорога приятелько,— сказав Василь,— якщо ти скочеш мене вислухати, то не будеш мене уважати за боягуза та зрадника. Отож, мої переконання не завели мене в сліпий кут та не привели до жодної підлости. Бо я життям буду ризикувати, і віддам його для моого народу, як треба буде, не дивлячись на те, звідки і який буде наказ. Однак, я маю свій політичний погляд на світ і від нього не відступлю, хоч накази й будуть виконані такі, що цілком протилемні моєму переконанню.

— Не розумію,— нервово відповіла Настуня.

— Добре, ти багато вже прочитала на своєму віці й добре знаєш, що з усіх боків України всі сусідні країни існують на ідеях тоталітарних систем із загарбницько-імперіалістичними напрямками. Наймодерніші під

сучасну пору — це гітлерівська Німеччина, італійська фашистівська загарбницька імперія на чолі з Беніто Муссоліні, російська комуністична тиранія з «батьком» Сталіним, яка знищила наш народ матеріально, морально і фізично. Ще такого звірства і дикого варварства дотепер покищо ніде історія не записала. Та ще й на Далекім Сході твориться диктаторська імперія Японія, що готується для загарбання світу, творячи вісь Токіо-Рим-Берлін. Оце найновіші ідеї, що буяють у сучасному світі. Тепер скажи, чи для нас, віками поневоленого, фізично винищеного і в такій безпросвітній духовості, народові по дорозі з тими всіми загарбниками та їх ідеями? І от тепер вся наша молода генерація неначе чародійного зілля напилася, уся пересякнута ідеями гітлеризму та італійського фашизму, сподіваючися при тих ідеях здобути волю для рідного народу. І слова не можна покритикувати чи сказати, бо з місця ти зразу станеш зрадником і щезнеш так, що ніхто не буде знати, де і коли. Тому я сказав тобі, що коли б прийшов наказ, то я не буду питати, від кого і чи це доцільне, а виконаю цей наказ, хоч би це і коштувало мені життя. Бо кожний непослух творить розгардіяш в народі, і він заслуговує на сурову кару. Я ще раз кажу, що до ніякої організації не належу, але мос знайомство із широкими колами української інтелігенції та їх довір'я до мене уводять мене у повний курс директив намічених дій.

Він вже одверто поінформував Настуню, що надходить хвилина відплати нашим загарбникам полякам, по виконанні якої буде напевно багато, багато других кривавих жертв, а то й масова страта молодого життя. Настуня при тому висловилася, що яка б вона була щаслива, коли могла б причинитися до виконання якоїсь відплатної дії, яку боляче відчули б наші вороги.

— Василю,— напирала вона,— ви напевно маєте накази і призначення. Прошу, скажіть мені, а я напевно не заведу вас, не посorumлю і, нарешті, не зраджу, хоч би довелося згинути мученицькою смертю.

— Мова мовиться легко, але дію виконати доводиться часом дуже тяжко. Але не прийшов ще час, коли була б така потреба. Та коли надійде, то я певно заангажую тебе. Одне, щоб ти зрозуміла те, що ми, як нація у віковічній неволі, матеріально знищена, релігійно й духовно роздерта і порізничкова на, можемо бути легко оpanована нашими ворогами. Свідомо, релігійно і культурно ми не є з'єднані. Та не доросли до того рівня своєї свідомості вийти на світову арену, як величезна нація, здібна до державницького життя. Ми силою фактів і вікової неволі зосталися далеко позаду західного культурного світу. Це не значить, що ми повинні похилити наші прaporи, забагрені невинною кров'ю. Ні, ми, хто тільки зуміє підписатись і може сказати правду про історію нашого життя, всі не повинні погорджувати собою, а йти, як одна суцільна маса, до якої жодний ворог не мав би ніякого доступу. Тоді це була б сила, яку можна повести на барикади за волю. Поки надійде така хвиля, тепер тобі завдання — як найбільше освідомляти себе в історії нашої релігії, в історії нашого народу, його історію літератури і мистецтва і, врешті, добре завчити політично-партийні ідеології. Тоді пізнаєш ті слова, які сказав колись поет: «Куди ідеш ти, друже мій» і куди нам всім треба йти. Тепер, прошу тебе, ходи на проби хору і на вправи, щоб гарно відбути фестини перед початком тяжких праць у жнива.

— На проби я ходжу, і дуже сподобалися мені вправи, які ми, дівчата, повинні виконати на фестині. Мені дуже соромно, але я признаюся вам, Василю, що мене так дуже тяжко журить.

— Що саме? — запитав Василь.

— А це те, що я хоч і точно ходжу на проби, але виступати мені на фестині буде неможливо тому, що я не буду мати так відповідно в що вратися, як всі інші дівчата.

— О, як гарно, що ти широ і по-дружньому розказала мені свою журбу. Тож у відповідь я тебе

прошу, щоб ти тим не журилася, бо я дуже радо тобі поможу. Ти тільки скажи мені про все, що тобі потрібно. І ми разом із тобою все це купимо.

— О! Боже! — скрикнула Настуня. — Яка я вдячна вам, Василю, але що я вдома скажу?

— Про це ти не журися, ту справу я сам полагоджу з твоїми батьками. Я зайду й одверто скажу, що це все я тобі помогаю, а коли прийде час мені допомогти коло машини молотити збіжжя, то ти мені відробиш. А що перше, то в ту неділю, що прийде, ти виїжджай ровером і тут стрінемося та поїдемо до міста. Я маю знайомого першорядного майстра-шевця, то заїдемо до нього і він візьме мірку із твоєї ноги, а за два тижні ти дістанеш гарні мешти або черевики, що схочеш, або й обое: черевики й мешти. Щодо іншого убрання, то я думаю, що моя тітка поможет тебе все гарно вшити і допасувати. Нитки до вишивання і матеріали — це все я тобі доставлю. Тільки щоб ти встигла з вишиванням сорочки і байдараком.

— Василю, — стиха, із сльозами на очах, промовилоа Настуня. — Чи це сон, чи уява, чи таки дійсність така щаслива? Я в ту хвилину, коли ви все це сказали мені, просто не могла охопити моїми думками та усвідомити, що ви таку матеріальну жертву обіцяєте мені.

— Не перебільшуй, Настуню, моєї скромної допомоги, — перервав її Василь.

— Це Божа сила діє, і серце ваше надхнула такою надзвичайною добротою. Яке це велике щастя було б для мене, коли б ви дійсно дали мені таку поміч. Це невисловлена мрія про таке щастя у моїм молоденькім житті. Не знаю, як приймуть це мої батьки, але я не тільки що не відмовляюся від вашої ласкавої помочі, а всім своїм єстеством, серцем і душою бажаю, щоб ви виконали цю невисказану доброту для мене. Щоб я хоч один раз в моєму житті мала нагоду попишатися, погордитися красою моого однострою та рухом і поставою моого тіла. Боже, — майже вигукнула

Настуня,— невже сповниться моя золота, моя дорога
мрія?!

З цієї несподіваної радости вона почала плакати. Василь на хвилину здивувався із такої поведінки Настуні, а, подумавши, пригадав її умови життя, серед яких вона не мала можливості сповнити свої так далекоидучі мрії. Тому, обнявши її за стан, суворим голосом сказав:

— Перестань плакати, бо слізами своїх золотих мрій не осягнеш. Я все зроблю по моїй можливості й доложу всіх зусиль для сповнення твоїх молодесеньких, юних та таких дорогих великолітніх золотих мрій.

Він дав їй олівець і записник.

— Запиши, все, що потребуєш, а завтра я привезу із міста все до твого дому, поясню батькам, чому я так роблю і щоб вони дали можливість тобі працювати над тим.

Настуня без слова списала все. Вона напам'ять знала взір вишиття на сорочці, а також гаптування на байбараці. Василь узяв той список та відправив Настуню під її хату, і хоч це була біла днина, він поїхав додому, попрощаючись дуже приязно Настуню, яка стояла і дивилася вслід, куди Василь поїхав, до того часу, доки його бачила вдалечині.

Другої днини Василь сказав батькам, що мусить їхати до міста. І за несповна півтори години він вже був у домі директора Львівського Повітового Союзу Кооператив. Привітавшись дуже члено, він звернувся із проханням до дружини директора, яка власне й була отою душою цілого жіночого руху в повіті. Вислухавши Василя, вона без слова пішла з ним, і вони уздвох дістали всі матеріали та ще й такі, яких Василь і не мав записаних. Розрахувавшись за все, він дуже красно подякував симпатичній пані за таку цінну її допомогу, провівши її додому. Прощаючись, він поцілував її

руку та сказав, що вона незаступима на світі добродійка, ще раз вклонився їй та з великим пакунком заїхав просто до хати, де жила Настуня. Не заставши її вдома, все те віддав матері, але пояснив їй, що все те він купив для Настуні та просив її дуже, щоб вона все те передала їй. При тому він заспокоїв матір, сказавши, що як надійде час праці по обслузі машини, то Настуня все те відробить при молотьбі збіжжя. Він дуже просив матір, щоб вона помогла Настуні при тих складних роботах. Маті була дуже здивована тим, але і зрадувана, бо сказала Василеві, що гризлася день і ніч, як би це пристаралося для Настуні, але ніяк не могла і дуже шкодувала, що Настуня, хоч і ходить на проби, але не зможе виступати на концерті.

— Тепер коли ви помогли, то я їй поможу і вберемо її так, немов мальовану квітку, побачите. Наразі я дуже дякую вам, а за вашу поміч, як Настуня не зможе, то ми вас винагородимо.

— Не журіться,— сказав Василь,— все буде добре, тільки прошу вас, поможіть їй.

При цих словах Василь попрощався і від'їхав.

В неділю Настуня сказала батькам, що не може зрання гнати корови пасти, бо мусить їхати з Василем у справі нової машини, яку Василь задумав купити. Тож вона в неділю рано встала, викупалася та убралася у все чисте і в суконку нову, яку останньо пошила. Напроцуд та суконка пасувала їй, як до стану, так і до лиця, хоч і була пошита із двох спідниць, які вже були замалі на старших сестер. Настуня була вбрана хоч дуже скромно, але виглядала напроцуд гарно й пристойно. Про запас взяла із собою ще якусь накидку, яку прив'язала до ровера. Дещо попоїла і, не кажучи нічого, взяла ровер і поїхала на вказане місце, де мала зустрітися з Василем.

Хвилю почекала, бо Василь трошки спізнився. Коли він приїхав, Настуня, оглянувшись, чи нема навколо когось, приступила до Василя, обійняла його і кріпко, кріпко його поцілувала, висловлюючи щиру подяку за таке велике добродійство. Василь жартівливо сказав їй:

— Ти не виціловуй хлопців по дорогах, бо як хто побачить, то піде недобра слава по селі про тебе.

— Василю, за таке добродійство, за таке несподіване щастя не жаль і сорому потерпіти.

Так вони, розмовляючи, за не цілих дві години дійшли до крамниці вказаного шевця.

Беручи міру із Настуніних ніг, той швець безустанно поглядав та на Настуню, то на Василя. І зрозумів так, що це було замовлення на весілля та побажав їм багато щастя. Василь подякував і сказав, щоб зробив мешти і черевики, та щоб те все було готове на наступну неділю.

— Я маю багато роботи, але коли конечно потрібно, то я постараюся викінчити на неділю.

— Мешти і черевики повинні бути із темно-бронзового боксу на середньо високих обцасах, — нагадав шевціві Василь.

Настуня не хотіла дуже високих обцасів, які б не пасували до її росту та фігури. Скінчивши в шевця, Василь запровадив Настуню до свого товариша зі школи, який тепер вже був лікарем. Він дуже приязно зустрів Василя та запросив до своєї приватної кімнати. І навіть погостили їх чаєм та якимись тістечками. Василь познайомив Настуню із тим лікарем і так повів розмову, щоб той пізнав надзвичайний характер та велику національну свідомість у такої вродливої сільської дівчини. Лікар надзвичайно захопився Настунею і довго вів розмову на різні теми життя.

Дуже приязно прощав лікар Настуню і Василя та сказав, що дуже приемно було йому довідатись, що в українських селах виростають такі свідомі та культурні дівчата. Наочанку лікар сказав:

— Якби виникла якась потреба мосії помочі, то, прошу звертатися до мене, коли б це не було: чи вдень, чи вночі, в неділю чи в свята. Я дуже радо поможу, як тільки буду вдома.

Подякувавши за таку щирість і прийняття, Василь ще запросив його і більшість інтелігенції цього міста на фестини, що мали відбутися за кілька тижнів.

— Дуже дякую,— сказав лікар.— Я напевно зорганізую цілу групу, і ми приїдемо, якщо буде гарна погода.

На тім скінчилися відвідини та знайомство, і Василь з Настуною повернули додому. Виїхавши за місто, Настуна почала перша розмову.

— Василю,— сказала вона,— прокличте, поперше, я широ дякую за вашу невимовну доброту, за вашу княжу винагороду чи пожертву для мене. Але я таки запитаю вас, що ви маєте на думці та що за ціль турбуватися мною, допомагати мені та виводити на височини незрівнянного осянення знання та освіти, яку не всилі осягнути кожна пересічна людина без сторонньої допомоги. Дальше — знайомите мене з такими людьми, що знайомство з ними і приснитися мені не могло. Ці всі ваші вчинки й добродійства не тільки роблять мене прихильною і вдячною вам, але дуже турбую мене і журить та думка — коли і чим я зможу сплатити оті всі борги перед вами.

— Наука Святого Письма каже: «Люби ближнього свого, як самого себе»,— відказав Василь.— Але в практичному житті люди такі не є, бо існують в людській природі такі прикмети, що називаються злобою і заздрістю. Ці прикмети щоденно призводять поміж родиною, громадою, в цілім народі та поміж усім людством на світі, до безмірних нещасть, злочинів і, врешті, до звірячого загарбництва, насильства народів одних над другими, що мали можливість силою чи підлим підступом поневолити і загарбати окремих людей чи цілі народи, в яких створилися умови з причин міжособистого роздору чи нападу інших народів, які з часом зломили силу оборони їхнього вільного життя.

— Це тільки коротесенький нарис чи приклад людської моралі й так званого гуманізму на ґрунті християнської науки і застосування його в житті людини, в якій увесь вік іде боротьба. Бо людина ніколи не задоволена тим, що отримала з Божої ласки. І

змагання кожної окремої людини, як і цілих мас, що складають нації чи народи, є безмежне і нічим не заступиме. Це я дуже довго розвівся над відповіддю на твоє питання. Коротко відповісти тобі — то коли ми вже близче запізналися, ти виявила прикмети, які стали дуже вартісними для мене і для яких не існує матеріальна ціна. Я радий завжди прийти з поміччю, тому ти не журися про сплату боргів. Найцінніша сплата — це те, щоб ти була свідомою українкою. І щоб тим цінним скарбом для тебе стала та ідея працювати для рідного народу і хоч би у яку страшну хвилину нести йому поміч включно з посвятою життя. А про наші особисті взаємини і дальше життя будемо вести розмову в такий час, який дасть нам всі можливості для спільногого особистого щастя.

— Дуже задовільна і цінна для мене ваша відповідь,— промовила Настуня.— Одне мене дуже дивує: говорячи вашими словами, то наші особисті взаємини і життєву долю та ще там про особисте спільне щастя у вашій мові вийшло, як не важне і маловартісне питання. Це дуже й дуже боляче вразило мене. Бо, від того часу, як я пізнала вас, я із всієї глибини моєї душі та серця і всією моєю ще, так би мовити, дитячою уявою мріяла і втілилася у вас. І незалежно від того, як звучать сьогодні ваші останні слова, я у моєму житті нічого і нікого більше знати не буду. Так із цим напрямком моєї життєвої ідеї я житиму, доки Бог життя дозволить. Всі інші речі та навіть романтичні пригоди ніколи не зведуть мене із серцем і лушою освяченої мрії та світлого напрямку життя і буття моого народу, з якого я вийшла в нужденній та світом забутій родині. Пробачте, але все це я мусіла висловити вам під впливом болю моого серця. Я розумію, що я ще дуже молоденька, слабосила, бідна дівчина, понижувана в родині та без найменшого засобу до самостійного життя і являюся немов беззвартісною річчю в сучаснім матеріальнім житті.

Василь звернув з дороги, і вони виїхали на велику галевину в лісі біля дороги, де, на їх щастя, лежало поперек кимсь зрубане дерево. Вони поставили ровери біля дерева та присіли на нього. Василь уважно вислухав усю мову Настуні аж до кінця. А наприкінці Настуня зайшлася тихим, але тяжким плачем. Василь без слова пригнув Настуню до себе і промовив:

— Не думав я, що сьогодні наша така присмна і радісна прогулка буде мати таке закінчення. Тому я поки поясню тобі діякі болючі для тебе мої слова. Поперше, прошу тебе, перестань плакати і журитися.

Настуня не противилася і притулилася до Василя та вперше положила свою голову на його груди.

— Останні твої слова, що ти не є вартісною річчю в сучаснім матеріальнім світі, частинно правдиві, але коли людина з Божою поміччю хоч трохи здорована і ввесь час змагається за своє, як духовне, так і матеріальне життя, то врешті доходить до своєї цілі, хоч, може, і не на сто відсотків того, до чого змагалася. Однак, так висловлюватися і класти себе на вагу беззвартости не годиться. Так ти більше не висловлюєшся, а головно перед сторонніми людьми. Ти звернула увагу на останні мої слова, які й привели тебе до жалю. Ale не подумала про ті слова, які я наперед сказав, що ти стала для мене вартістю, на яку не існує матеріальна ціна. Правда, що я дуже це в загальному понятті сказав, однак, я думаю, що ти це зрозуміла. А тепер щодо того, що ми живемо, як близькі приятелі без освідчення про безмежну й довічну любов. Про це я висловився у моїх останніх словах, які тебе вразили дуже боляче. Бо ти уявила собі, що наші відносини, це начебто гра котика із мишею, і нічого іншого собою не являють. Отож я ще раз заявляю тобі сьогодні, що ти являєшся для мене незаступимою на світі особою, і в моєму житті я не хотів би знати нікого іншого. Одначе, дві речі стоять на перешкоді здійснення нашої мрії. Перше — це те, що я літами старший за тебе, і ти

врешті, позбувшись першого захоплення, почнеш реально думати, що я за віком тобі не під пару. Це перше. А друге — те, що як ти, так і я, обоє ми не маємо реальної власності, де б ми могли оснувати наше родинне гніздо. Мої батьки добрі, але у них гордість та пиха, що їх син має освіту більшу, ніж у других. Має ті здібності творити такі речі, яких інші не можуть. І тому він повинен привести невістку з багацького роду. От що означають мої останні слова: це той час, в якому я буду мати нагоду побудувати окреме обійстя, на якому ти мала би стати господинею. Бо не дай Боже, щоб ти опинилася в моїй рідній хаті та невісткою під моєю рідною мамою. Бо коли б таке сталося, ти б мала страшне мученицьке існування, а не родинне щастя. Це все я сказав тобі, щоб навіки щезли в тебе всі сумніви та недовір'я, а то й в'їдлива журба. Ти ще молоденька, і ми з тобою ще попрацюємо з два сезони з молотаркою. Тоді вже настане той час, коли ми скажемо своє слово. А до того часу мусимо жити гарно, приязно й чесно, без жодної підлости й ошуканства. Оце є моя сповідь перед тобою, після якої твоє серце заспокоїться і не буде так боліти.

Наступня стрепенулася, обняла Василя та вицілувала його й без слова стала на рівні ноги.

— Дякую, тепер все розумію і ніколи більше не стану я вам докоряти.

— Ти не відповіла на моє вияснення і залишила його в резерві, що фактично можна по-різному інтерпретувати, а то й по-різному змінити думки. Це для тебе не абияка осторога.

— О, ні, Василю, я ще раніше висловила ясно і недзвозначно моє рішення, гомін моєї душі та мої сердечні почування, які не зміняться до кінця моого життя. Про те, що ви на вісім років старші від мене, я ніколи навіть не мала в моїх думках. І про те ніколи й не хочу згадувати, бо це не являється ніякою перекодою у нашій приязні.

— Добре, добре,— сказав Василь.— Час — це незаступимий лікар, він лікує все. І цей же час приведе до певного рівня нашого майбутнього та до здійснення наших дорогих мрій.

— Це правда,— сказала Настуня,— на все дає наказ час, що він принесе, то так і буде. Отож наразі ідемо.

І вони посидали на ровери та поїхали додому. Доїхавши до Настуниного дому, Василь дуже ввічливо, але недовго затримуючи її, попрощав Настуню і від'їхав додому.

Весна надходила у повному розгарі. У Василя було багато роботи, як то кажуть, на повні руки: і в пасіці, і в господарстві, а ще й мав зробити кілька вікон і дверей до новозбудованих хат. Він працював від досвітку до пізнього вечора і щоденно не мав змоги поїхати увечорі на село, хоч знов, що там проходять проби хору та проби із вправ, які мали показувати на фестині. Всі наполегливо готувались до тих урочистостей.

Але одного дня вдосвіта з'явилася на подвір'ї сестра Настуні Марійка і розповіла Василеві страшну подію, що її слухаючи Василь мало не зімлів від жалю та несподіваного болю. Марійка розповіла йому:

— Настуня останньої ночі була на пробі хору і під час проби вона вела увесь час якусь суперечливу розмову з Якимом. Я те дещо чула й уважала. Однак, ще заки цілком скінчилася проба, Настуня непомітно вийшла. В останній хвилині Яким, завваживши, що Настуні нема, також вийшов. Я кликнула кількох хлопців, і ми вибігли також. Та не знали, куди йти, як нараз почули крик. То кричала Настуня: «Рятуйте, люди, рятуйте, він мене мордує!». І враз все затихло. Ми із цілої сили побігли по загороді до Смокового перелазу. Я бігла перша, а за мною бігли і світили батерійками хлопці. За перелазом я угледіла Настуню, що лежала, вся обіллята кров'ю. Вона все намагалася підвстися, але кров заливалася її очі. Я допомогла їй встати і відразу, заки дотулилася до неї, сказала: «Не бійся, це я, твоя сестра Марійка». Далі ми побачили, як

біля кам'яної плити над самою річкою лежав Яким, який майже не рухався. Я скинула хустину з голови і витерла очі Настуні та наразі зав'язала так, щоб кров не заливала їй очі. Всі питали, кричали, що сталося, хто забив Якима? Настуня при моїй помочі сіла на перелаз і, не стримуючи плачу, коротко розказала все. Яким хотів відпровадити її додому із проби і сказав, що якщо вона не схоче та не перестане зустрічатися із Василем, то він її ще нині заб'є. Настуня відповіла йому в читальні, щоб він не сердився на неї і не чіплявся більше, бо вона ніколи не перестане зустрічатися із Василем, хібащо він дійсно заб'є її. Настуня сказала, що Яким зразу відійшов від неї і кудись вийшов, а потім повернувся назад і цілий час слідкував за нею. В той момент, коли диригент зібрав усіх хлопців, щоб окремо перейти одну партію пісні, Настуня вискочила із читальні та почала щосили бігти поза городи додому. Та почула, що за нею гнався Яким і кричав, щоб вона стала. Коли вона не послухала і тікала далі та кричала, то коло перелазу почула, як щось сильно вдарило її в голову. Вона майже без пам'яти впала за перелаз. Яким, наче вихор, налетів на неї, та в темряві так сильно наштовхнувся на перелаз, що впав з усією силою головою просто на каміння, з якого виложена стежка під горою біля перелазу, і тільки застогнав та покотився стрімголов, вдаряючись раз-у-раз об каміння і зупинився тільки під самою річкою, біля великого каменя. Ми коло перелазу знайшли камінь, що ним Яким поцілив у голову Настуні, та зробив велику рану в голові та поранив її так, що вона без пам'яти впала за перелаз. Я і Богдан Грушка завели Настуню додому. Зразу обмили голову та обв'язали бінтами, щоб спинити кров. А інші кинулися рятувати Якима, його також забрали додому, але вінувесь час був без пам'яти. В той час хтось із хлопців погнав скоро ровером до міста по лікаря. І не минуло й години часу, як лікар зайдов до нашої хати і докладно оглянув Настуню. Якимсь ліками обмив її рану на голові й

дуже старанно забандажував. Як скінчив, то поцілував Настуню в уста та довго запевняв її, що в голові нічого не зламане, а тільки це був сильний удар гострим каменем. Не взяв ніяких грошей, а тільки сказав: «Поздорови Василя і скажи йому, щоб відтепер він більше уважно оберігав тебе». Після того пішов до Якима, довго його обдивлявся і дав якісь ліки, після чого той прийшов до пам'яти. Лікар зарядив, щоб зараз же вночі його везли до шпиталю. Той лікар, що приїздив до Настуні, сказав, що коли Яким впав головою на камінні плити, то він в одному місці проломив череп, а також дістав тріщину в хребті. А коли котився до річки, то дістав тріщину в правій нозі та вивихнув ліву руку. Що діється з ним, я ще нічого не знаю, бо я вдосвіта встала і побігла повідомити вас, що минулої ночі сталося таке нещастя.

Василь був майже непритомній, слухаючи цю всю новину від Марійки. А вона, скінчивши, сказала:

— Тепер везіть мене скоро на фільварок, бо я мушу бути на час при роботі, бо я згодилася на рік, то як не прийду на роботу, то не тільки що не заплатять, але можуть вигнати.

— Дякую, Марійцю,— тільки й спромігся сказати Василь і, не говорячи ні кому нічого, взяв ровера, посадив Марійку перед собою та цілою силою рушив в сторону села. Він так скоро іхав, що Марійці вітер аж хустину зірвав з голови. Заїхавши під браму фільварку, Марійка скоро скочила з ровера і ще мала час, бо брама була ще замкнена. Василь багато разів подякував їй та сказав, що привезе їй снідання.

— Не треба,— сказала Марійка,— бо я прийду на обід.

Але Василь вже не чув її, він ще швидше поїхав додому, вкраяв чотири скиби хліба, помастив маслом і до того взяв шматок вудженого м'яса і переложив, зробив каву і налляв та закрутів у алюмінієву бляшану пляшку, що військо носило на воду. Зробивши це все скоро, він заїхав на поле, де робила Марійка, і хоч вона

відмовлялася те прийняти, він залишив і ще раз подякував Марійці за те, що вона дала йому знати.

Тепер він просто поїхав до дому Настуні. Увійшовши до хати, застав тільки матір, яка поралася в кухні. Привітавшись з нею, він зразу запитав, чи може побачити Настуню.

— Тепер ви прийшли її побачити, а чому ж ви її вночі не стерегли?

— Дуже шкода, але я не був вдома і приїхав тільки пізно вночі.

Стара більше не сварилася, а тільки сказала:

— Он там, у кімнаті лежить, то ідіть, дивіться, що з нею сталося.

Настуня чула якусь розмову, але ввесь час лежала з закритими очима, їй здавалося, що так було легше і не боліла так голова. Василь тихенько увійшов і спершу подумав, що вона спить. Але як тільки він наблизився до неї, вона відкрила очі та прошепотіла: «Добрий день» і усміхнулася, а з тим усміхом виступили слози. Василь, збентежений таким її виглядом, постояв хвильку нерухомо. Коли вона знову відкрила очі, то дуже тихо сказала:

— Василю, сядьте отут, біля мене. Я поволі розкажу вам, як сталося оте нещастя.

Василь бачив, що вона була бліда-бліда, тільки уста зарум'янилися трошки. Настуня повернулася лицем до Василя і почала оповідати. При тому дуже важко дихала та ще більше зблідла, стала аж синя. Василь зупинив її, щоб не говорила, бо вона ослаблена, то не можна себе силувати. При тому вона чихнула, і раптом пішла кров з носа.

Василь кинувся до кухні, взяв якусь шматочку, намочив у зимній воді й приложив їй до носа. Потім сказав, щоб лягла горілиць і тихо лежала, а він вже поїде до лікаря. Та як же він був здивований, коли, виїхавши за село, побачив, що назустріч йому ішав

ровором лікар. Коли вони зблизилися, лікар першим запитав:

— Як там почувається твоя недобита?

Василь розповів йому, що він тільки що був у неї, та коли вона відкрила очі та почала говорити, то раптом чихнула і з тим почала йти кров із носа.

— Це не дуже поважна річ,— сказав лікар.— Але я зараз її обслідую.

І вони обидва заішли на подвір'я до хати Настуні та зразу зайшли в хату. О, як же була здивована мати, коли знову побачила лікаря, який з Василем розмовляв на ти. Лікар привітався з матір'ю та зразу зайшов у кімнату, де лежала Настуня. Він зупинився у дверях і з хвилини дивився на неї. Настуня відкрила очі і, побачивши знову лікаря, приязно усміхнулась до нього й промовила:

— Добрій день, пане лікарю. О, як я широко дякую вам, що ви вже вдруге потрудилися відвідати мене.

— Це нічого,— сказав лікар.— То є тільки вияв дружньої приязні та турботи про твоє здоров'я.

По тих словах він нахилився над Настунею. Василь хотів вийти, але Настуня запротестувала:

— Чому ви хочете виходити? Хіба вам так соромноглядіти на моє потовчене тіло і побиту голову?

Лікар перевинув бандаж на її голові, і Василь дійсно приступив близче і оглянув рану на голові Настуні. Лікар вдруге промив рану на голові й знову приложив якусь мазь, завинув чистим бандажем і сказав, що три дні по тому розвинуті і тільки легко зав'язати хустиною, щоб порох не сідав на не зовсім загоєну рану. Ще раз перевіривши все докладно, сказав, що вона завтра вже може встati і проходжуватися по хаті, скільки схоче, але ще не виходити надвір. Те, що кров пішла з носа, це є наслідок удару по голові, бо в носі є дуже делікатні жилки, якасъ із тої причини подразнилася, і тому пішла кров, але в тому немає нічого поганого, щоб від того були якісь ускладнення для її здоров'я.

Настуня значно повеселішала після докладного обслідування, ще одного застрику та чистого бандажу на голові. Вона вже в сотий раз дякувала лікареві та перепрошувала, що не має грошей, щоб його винагородити за його таке солідне піклування.

— Як я видужаю, то піду на роботу і заплачу вам, пане лікарю.

— Добре, добре,— сказав лікар,— тільки ти спершу видужуй скоро, а тоді ми подбаємо, як стягнути борг від тебе. Ти дівчина гарна, то уважай і не гуляй багато ночами самітня. Своєю поставою і красою ти зводиш з розуму молодих людей, які, не отримавши твоєї взаємності, доходять до безумства і допускаються навіть до вбивства. Ти щаслива, що тобі нічого поважного не сталося від того удару, і за кілька днів ти будеш знову здорована. Але той, що хотів тебе забити чи побити, заплатив за свій нерозважний вчинок може й життям, а якщо не життям, то до смерті невихідним каліцтвом. Тож будь щаслива і щиро дякуй Богові, що так чудодійно врятував тебе.

При тих словах лікар нахилився до Настуні, поцілував її у лицце та сказав:

— Бувай здорова, я більше не маю чого приходити. Тільки хочу бачити тебе на фестині, як ти продемонструєш своє мистецтво на вправах та в різних товариських виступах.

Попрощаючись з усіма, лікар пішов. Василь вийшов за ним із хати і дуже почав просити його, щоб той взяв за його таку щиру поміч винагороду.

— Вона делікатна, слабосила, а тепер ще й побита, то не зможе віддячитися вам. Тому я прошу, дорогий мій друже, не відмов мого прохання, бо це було б дуже боляче для мене.

— Та то не виглядало б, що ми, хоч нерівня освітою і станом, але щирі друзі. Це добре, я так розумію, що ти ту дівчину mrієш чи плянуєш взяти собі за дружину, то через те і сталося таке нещастя. Коли до мене тільки

дійшла вістка про те лиxo, що сталося, то я старався якнайскорше прибути на місце і дати всяку поміч, яка тільки можлива. Що я і зробив як для одної, так і для другого. I посьогодні я нічого не рахував і не думав про ніяку заплату. Поперше, я діяв як лікар, якого святим обов'язком є рятувати життя людей, хто б то не був, і в який спосіб не навістила б його хвороба чи нещастя. Це перше, що я мушу тобі, Василю, сказати. Я так само дав мою найліпшу поміч Якимові, як і Настуні, та й зараз іду за 25 кілометрів до шпиталю щоденно, і за моїми вказівками йде лікування його. I правду кажу тобі що дотепер і далі я не думаю: хто заплатить мені за мій великий труд. Одне правда є, що, почувши про таке нещастя, я спершу прибув до Настуні. I дуже тривожно було мені в ту ніч, чи застану я її живою. Чому так, то скажу тобі. Коли я вас запросив до себе і ви були в мене в ту неділю, я в разомі з тією дівчиною був захоплений її такою інтелігентною поведінкою, а ще більше її таким глибоким знанням рідної історії та всебічним національним освідомленням. Ми спокійно розмовляли, але в мене в голові кружляли думки: «Звідкіля взялася ота глибока криниця знання в голові цієї бідної селянської дівчини?». При тому краса її та постава створили у мене надзвичайну повагу до неї, як неоціненного скарбу для нашого так знедоленого народу. Тому та вістка про нещастя ужалила мене до глибини душі. Не тому, що я, може, закохався в неї, ні, а тому, що таких живучих скарбів у нас є дуже мало. Але, Богу дякувати, з нею все добре і ти, Василю, краще подумай, щоб вона стала твоєю дружиною. Вона того варта, і життя з нею повинно бути щасливе, а також з нею ти не застідаєшся в ніякому товаристві. Я беру від тебе винагороду тому, щоб ти зле не подумав про мене та не журився, що я тільки є поверхневим твоїм товаришем.

При тих словах він взяв від Василя 25 злотих і сказав, що вони пройдуться ще кілька кроків, бо лікар має переказати Василеві деякі новини. Лікар далі почав

свою розмову: він розповів Василеві про події, які створилися між польськими наїзниками і українським народом у Західній Україні.

— Я не хочу притягнути тебе в членство УВО чи до партії українських націоналістів, бо це було б дуже невигідним для мене, а для тебе могло б стати довічною трагедією твого життя. Тож я говорю до тебе як до довіреної людини, яка може дати велику поміч, коли прийде такий час. Я питаю тебе: чи ти згідний дати поміч в революційно-терористичній акції, коли б ти дістав таке доручення від людини, яка доставляли б тобі матеріали для виконання терористичних дій проти Польщі?

— Так,— відповів Василь без найменшої надуми.— Це буде мій святий обов'язок для моого знедоленого народу. Одне хочу запитати: чи міг би я для більшого ефекту чи радше помочі заангажувати ще одну особу?

Лікар значуще усміхнувся і відповів:

— Я знаю, ти маєш на думці Настуню. Уважай, це дівчина, і коли в неї ніжна вдача та слабка сила волі, то вона при першій невдачі може заломитися і звести всі наміри наніщо та ще й привести до великої катастрофи особисто для тебе, а, може, й для мене, а то й для всього організованого масиву.

— Не можу я на всі сто відсотків твердити про Настуню, але коли ви вже згадали про неї, то я мав когось іншого на думці. Адже, коли ви найперше зробили заввагу про Настуню, то я думаю про неї, що коли б вона мала якесь доручення і несподівано попалася чи скопили її на гарячому при вчинку, то я певно знаю, що ніхто від неї слова не довідається, а радше вона всіх положила би трупом, якщо б тільки така можливість була в неї.

— Це твій погляд, Василю. Але страхи і біль мають свою силу, і з тим завжди треба числитись. Я сьогодні при нагоді про ті речі згадав, і хай це навіки залишиться таємницею поміж нами. Настуню можеш різними

прикладами заводити в таку ситуацію. Але уважай, як вона буде заінтересована та яка буде її реакція на такі події.

— Добре, буду все робити по вашим вказівкам,— сказав Василь, і при тих словах вони розійшлися.

Лікар поїхав у місто, а Василь повернув до хати. Коли він увійшов, то Настуня вже була в суконці та сиділа і читала якусь книжку. В хаті не було нікого — тільки мати і Настуня.

— Чого ти вже встала з ліжка, коли лікар щойно від'їхав і казав, щоб ти ще кілька днів була в ліжку?— сказав Василь.

— Це правда, але я почуваю, що можу ходити по хаті, а такожчую, що могла би вийти надвір. Коли тепло, то надворі ще ліпше та здоровіше, ніж відлежуватися в ліжку.

— Тож уважай,— сказав Василь,— бо це від тебе залежить, як ти будеш шанувати своє здоров'я.

— Буде шанувати,— сказала мати,— це правда, от по ночах ходить і напитала собі біди. І так не мала здоров'я, а тепер ще й голову побив отої безсовісний Яким. Хай Бог йому заплатить за таку заподіяну кривду для нашої дитини.

— Не добре ще бажати комусь лиха, коли те лихо його вже навістило. Це, може і є Божа кара для Якима за такий тяжкий і безсовісний гріх. Бо це, дійсно, чудо і сила Господня так покерувала, що Настуня вже сьогодні може сидіти і почувається вже краще.

— Я все таки хочу сказати, щоб Господь привернув йому здоров'я і надхнув розум і людське почуття в його душу. Хай Господь тримає його в своїй опіці та винагородить за вчинені кривди чи добро,— сказала Настуня.— Я, як людина, маю почуття до всіх наших українських людей і, як каже Божа заповідь: «люби ближнього, як себе самого». Це і є святий обов'язок всіх нас, християн-українців. Тільки любов до ближнього не може стати коханням кожного ближнього. І тому я ще

раз сьогодні кажу: хай Господь дастъ йому здоров'я і життя, але я ніколи не стану його кохати. Бо в звичайному уявленні людей, то він є і буде моїм досмертним ворогом, який за ніщо хотів убити мене під впливом тої звірячої зазрости. Бо я, мамо, розумію так,— звертаючись до матері, промовила Настуня,— що коли б той Яким любив мене чесно, то не змагав би вічно до того, щоб силою мене збезчестити чи на хвилю потішитися моїм тілом, не думаючи про наслідки свого вчинку, а потім хвалитися і насміхатися, що ось він який герой і зумів зробити зі мною, що тільки йому забажалося. Дотепер це таке безсовісне діло не вдалося йому, і я вірю, що Бог хоронив мене. А останньо сила Господня і Божа рука покерувала і знеможливила його грішний намір і злобу.

— Це правда, Настуню,— відізвалася мати,— але одна вина твоя в тім нещасті, що ти не трималася своїх сестер і других дівчат вкупі, вертаючись додому. Це унеможливило б Якимові зробити такий дикий напад на тебе.

— Ваша правда, мамусю,— сказала Настуня.— Але ж кожна моя сестра і кожна дівчина вертаються додому в якомусь товаристві, де я була б тільки причепою і завадою. Тож я вирішила скоро вискочити і якнайшвидше прибігти додому. Однак він злобно слідував за мною і хоч не міг наздогнати мене, то поцілив каменем у голову, і я впала на якийсь момент непритомною через перелаз.

Настуня продовжувала з запалом розповідати далі:

— Він же, неначе який звір, прискочив до перелазу та, видно, в поспіху так спіткнувся, перескакуючи через перелаз, що з силою вдарився головою об камінну плиту, якою в тому місці виложена стежка. Я вже опритомніла і бачила, як він, ударившись головою об каміння, безвладно покотився згори до річки, ще більше б'ючись об каміння, що стирчало в тому місці, куди він, непритомний, котився. Вже в кінці, коли він

майже докотився до річки, він, мов галушка, вдарився об великий камінь, що стирчав на самому березі, та вже більше не ворушився. Я почала обтирати кров з очей моєю хустиною, і в той момент наспіла Марійка, перев'язала мені рану та привела додому. Не минуло й часу, як з'явився лікар. Я й досьогодні не знаю, хто так скоро повідомив його, і він, не гаючи хвилини, взявся рятувати мене. Цього я ніколи в житті не забуду йому та тій людині, що так скоро подала йому вістку про таке нещастя.

— Виконуй всі вказівки, що тобі призначив лікар та будь обережна, воно і так видно, що від того удару ти скоро повністю видужаєш. А яке здоров'я і доля Якима, то побачимо чи почуємо за кілька днів. Я мушу відійти, бо ти знаєш, що мене чекають дуже поважні справи,— промовимв Василь і при тому нахилився до Настуні, обняв і поцілував її.

У відповідь Настуня в присутності матері обняла Василя, пригорнула до себе і також поцілувала його і при тому попросила, щоб в майбутньому він старався кожночасно проводити її додому.

— Добре,— сказав Василь.— Буде так. Тимчасом, бувайте здорові,— і відійшов та зразу попрямував додому.

* * *

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Яким прийшов до пам'яти, але нещастя було велике, бо він вдарився головою об камінь та дістав тріщину в хребті, що рівнялося б смерті, якби лікар вчасно не подав йому добру і фахову допомогу та з місця не відпровадив його до шпиталю, де безустанно піклувався ним. Сильна будова тіла Якима давала надію на його повільне видужання. Лікар робив всі можливі старання, щоб привести його до повного здоров'я, застосовуючи всі новітні хемічні та технічні засоби. Але наразі він не мав надії на стопроцентний успіх.

По чотирьох тижнях Яким повернувся додому і був вже спроможний сам полагоджувати свої щоденні потреби організму. Але не мав сили втримуватися довго на ногах, тому переважно цілими днями лежав у ліжку. На велике здивування Якима та громади, лікар щодня відвідував його та надавав таку поміч, яка в інших лікарів або й в шпиталі коштувала б великих грошей.

Василеві було жаль Якима, і з того великого співчуття з'явилася в нього така думка: організувати матеріальну поміч Якимові. Зайшовши увечорі до читальні, він переговорив з усіма хлопцями, які тільки там були на той час. Всі дуже охоче погодилися, що кожний, що зможе, занесе до кооперативи, тоді кооператива перепродасть до повітового союзу і за те отримає певну суму грошей, яку й передадуть Якимові.

Почали допомогову акцію, яка несподівано знайшла прихильне ставлення, так що за короткий час через кооперативу було спродано значну кількість

збіжжя, яєць і масла. Це принесло поважну суму грошей, яку Василь у присутності цілого так званого комітету із виявом щирої подяки передав лікареві. Лікар тим був так несподівано заскочений, що просто з радістю, із сльозами на очах, прийняв ту суму й зразу поділив її на такі українські установи: товариство «Просвіта», «Рідна Школа», Наукове товариство ім. Шевченка та Національний Фонд, який під іншою маркою був призначений для УВО чи боєвого штабу українських націоналістів. Решту суми залишив собі на свої кошти подорожей та на ліки для хворих.

Ця подія мала розголос не тільки в селі, але й у місті, де кожний про неї вже чув. Всі з дуже великою пошаною і прихильністю ставилися до збіркового комітету, а головно до Василя, який замість того, щоб вороже поставитися до Якима, виявив високу культуру та високий гуманізм. А коли Яким повернувся із шпиталю, Василь першим навістив його та не тільки не одним словом не дорікав йому, а, навпаки, висловив великий жаль, що так доля покерувала та що з того вийшло велике нещастя для Якима. Якимові було досить тяжко говорити, він був майже безвладний і немічний. Але він із сльозами на очах перепросив Василя за свій такий нерозсудний вчинок та дуже дякував йому за те, що замістьстати смертельним ворогом, Василь виявив стільки турботи та дружньої допомоги.

— Василю,— дуже слабо і тихо промовив Яким,— коли є Бог на світі, то він за свою правоту і таке щире людяне співчуття винагородить тебе, а я щиро дякую і прошу — прости мені мій лихий вчинок.

— Якиме,— сказав Василь,— старайся забути про все і будь спокійний, то скоріше вернешся до нормального здоров'я.

При тих словах він попрощався з Якимом, легко обняв його та сказав:

— Виздоровляй і до побачення.

Яким простягнув свої обидві руки до Василя та тихо відповів:

— Бувай здоровий та прошу ще раз — прости мою нерозважну провину.

— Забудь і не журися тим, — сказав Василь, та ще раз попрощаючись, вийшов із хати.

* * *

Час скоро мінав, і Настуня вже повернулася цілком до нормального здоров'я та не минала ні однієї проби із вправ, а також хору, що підготовляли свої виступи до фестину. Одна тільки була зміна: Василь кожного вечора після проби відпроваджував Настуню додому, хоч це й не було потрібно, бо більше ніхто не чіплявся до Настуні в такий спосіб, як це робив Яким. Однак, Настуня кожного разу одверто просила Василя, щоб він приїхав і проводив її додому із проби, бо батьки казали, що коли дізнаються, що вона сама вертається із проби, то більше не дозволять їй ходити вечорами.

Час мінав і надходила неділя, коли маві відбутися фестин. А в п'ятницю перед тим, як мав відбутися фестин, приїхав лікар до Якима та знову забрав його до шпиталю, бо той старався вже сам ходити, але сил в нього ще не було, і, виходячи із хати, на сходах впав та вдруге поломав ту саму ногу, яка вже трохи була зрослася та загоїлася. Лікар сказав, що треба наново робити операцію на вдруге зломаній нозі, бо як того зараз не зробити, то будуть погані наслідки: він до смерті залишиться калікою, а, крім того, може витворитися запалення, яке буде тяжко зупинити і яке може закінчитися гангrenoю. Від тої хвороби вже немає ніякого порятунку, хіба що вчасно відняти ногу.

Як тільки Якима привезли до шпиталю, лікар зразу, не гаячи часу приготував операційний стіл та зробив потрібну операцію. Не тривало й години, як лікар зложив докладно ногу, дав відповідні бандажі, а відтак поставив гіпс. В такому стані нога повинна перебувати

четири тижні, після чого він змінить бандаж і дасть свіжий гіпс. Брат Якима чекав весь час на нього, а потім, коли пройшов деякий час після операції, забрав його та повіз додому. Там за Якимом день і ніч доглядали його мати та сестра.

* * *

Йшли жваві приготування до фестину. Всі просили Бога, щоб була гарна погода. Настуна вже може з десять разів все вбиралася у той однострій, у якому мала робити вправи, а також виконувати різні обов'язки на фестині. Василеві були призначенні найважливіші обов'язки: його призначили головним касиром і він повинен був координувати всі прибутики та видатки. Василь ще цілий день напередодні, в суботу, привозив з хлопцями столи та крісла з читальні, а також багато випозичав у людей. До того Василь зробив кілька довгих лавок, які поставили коло стадіону чи того місця в лісі, де мали відбуватися вправи та різні гри і забави.

В неділю, по Службі Божій, Василь навіть не поїхав додому, а позбирав ще решту, що потрібно було для фестину та виїхав на своє призначене місце: при входовій брамі був збудований досить відповідний будиночок з дахом, так що на випадок дощу він міг полагоджувати різні справи, без огляду на погоду.

На щастя, погода була чудова — не дуже гаряча, до того подував прохолодний вітрець. Скоро за Василем прибула вся управа читальні, а також вибраний до переведення фестину комітет. Дуже багато з'явилося молоді та старших, так що фестин почався скоріше, ніж було оголошено в плякатах.

Все більше й більше прибувало народу, так що призначенні касири працювали на повні руки при продажі квитків. Хлопці й дівчата, всі, хто виконував якусь точку програми, всі мали прийти в своїх звичайних вбраннях, а перебратися тільки на час виконання програми і вже по виконанні програми до

кінця фестину повинні були залишатися в своїх одностроях.

Врешті з'явилася ціла валка підвод з міста, якою приїхала група української молоді, а також за нею ще більша група інтелігенції. Василь, побачивши таку велику групу інтелігенції та молоді з міста, зразу дуже зрадів, а потім затривожився, чи дасть раду хоч пристойно пригостити всіх. Він зразу покликав Настуню та попросив її, щоб поїхала до його дому, та дав їй записку до батьків. Він пояснив, що йому потрібно і для чого, і просив, щоб вони самі приїхали та привезли з собою те все, бо на ровер Настуня не зможе забрати.

Не минуло й двадцяти хвилин, як Настуня повернулась та спровістила Василеві, що батьки дуже радо й поквапно збираються приїхати та привезуть все, що він просив. Ще Василь попросив Настуню, щоб вона, у вільний час від своїх обов'язків, помогла йому погостити гостей із міста, серед яких було багато його знайомих ще з років навчання в гімназії. Василь заздалегідь приготував чотири столи і крісла в тіні розлогих сосен, що при чудовій погоді створювали надзвичайну красу і аромат.

Коли вже всі гости з міста вивантажилися та відіслали підводи в інше місце на постій, тоді всі зібралися в одне місце. В цей момент Василь став на крісло, щоб його було видно, та повним голосом заговорив до прибулих гостей. Він вітав їх від себе, а головне від читальні «Просвіта», та від цілої громади, висловлюючи їм вдячність та щиру подяку, що не погордували та пошанували їх, тобто цілу громаду, прибувши на так довго підготовлювану імпрезу в їхньому селі. Хоч Василь і лікар в приватній розмові говорили між собою на «ти», проте Василь звернувся до лікаря дуже чесно, спершу просячи вибачення, що він осмілюється звертатися з таким проханням до нього. Він сказав:

— Пане лікарю, ви найбільше відомі у нашій громаді. Тому осмілююся і прошу вас — зайдіться тим, щоб всі наші дорогі гості з повітового міста були вами репрезентовані та щоб відчули з нами нашу радість, нашу вдячність всім вам та щоб зазнали якнайкращої розваги і приемного побуту на наших фестинах. Для відпочинку прошу вас зайняти он там, направо, тих чотири столи. Коли не вистачить, ще доставимо. Наразі дякую усім вам за вашу присутність на наших фестинах та бажаю всім вам якнайкращої забави та незабутнього задоволення на лоні природи. Пане лікарю, познайомте всіх одних з другими, щоб вони почувалися, як одна родина. А від себе я, пане лікарю, висловлюю вам щиро сердечну подяку та висловлюю свою велику радість з вашої присутності на наших фестинах.

Лікар тільки коротенько додав, що для нього буде великою радістю і честю, коли всі його знайомі, що прибули разом з ним, від'їдуть додому задоволеними та з незабутньою згадкою про гарно проведений тут час.

Настуня не виступала з промовою, але особисто підійшла до лікаря, привітала його і хотіла поцілувати в руку, але лікар випередив її, обійнявши, поцілував та подякував за привітання. Він сказав, що він більше як щасливий, бачачи її в добром стані і в такому веселому настрої. Настуня понакривала столи та помогла Василевій матері поставити все по столах, що було приготовано для прийняття гостей. Батьки все знали, бо Василь розповів їм про можливість прибуття на фестини його знайомих та друзів із міста та що він хоче їх гарно пригостити.

Тож на прохання Василя мати все приготувала, а Василь постарається декілька гарних кришталевих карафок, що були наповнені медом. Також приготував більше як сто шклянок. А в м'ясарні замовив у знайомого власника багато першорядного м'ясива для перекуски.

М'ясар Чировський так постарався для Василя, що коло одинадцятої години сам привіз всі делікатеси в охолодженій льодом шафі. Все було свіже, вироблене вранці, перед доставою. Таку прислугу він зробив Василеві тому, що вісім років був разом з Василем у школі, а потім Василь увесь час чи то для кооперативи, чи то для домашнього вжитку все купував у його м'ясарні. Все те, що він доставив на фестини, коштувало чимало грошей, але Василь був на те приготований. Так що всі його заходи вийшли першокласно для всієї публіки на фестині. Подібного ще ніхто дотепер не чув і не бачив на фестинах.

Привезену перекуску в призначений час приготувала Василева мати і татка Ониська. Настуня у вільний час виконувала роль привітної та послужливої господині аж до того часу, коли мусіла відійти для виконання своїх обов'язків.

Гості були наздивчайно веселі та задоволені. Лікар кілька разів хотів випити з Настунею за її здоров'я, але вона дуже чесно перепросила його, сказавши, що не може пити, бо здоров'я їй не дозволяє і до того вона має сьогодні багато обов'язків. Трошки випила, як то кажуть, пригубила і вперше, перепросивши всіх, відійшла.

Потім почалася програма. Спочатку були різні спортивні змагання, перегони тощо. А дружина хлопців відбула змагання з футболу. Грали так чудово, що вся публіка переживала разом з ними, та всі були дуже схвильовані й збуджені. Прийшла черга на показ вправ. Першими виступили хлоп'ячі команди і показували різні види спортивних фігур, а найбільшою атракцією була побудова ними фігури-вежі. Хлоп'ячі вправи осягнули велике признання та кілька різних нагород. Настала черга на дівочі вправи. Тридцять дівчат вимаршували на площа рівно до кроку і так ритмічно, неначе це посувалася одна нерозривна одиниця. А

найбільше вони полонили публіку своїми однорстроями: вишитими блюзочками і гаптованими золотом байбараками, спідничками із чорного оксамиту, вигаптованими долиною широким пасмом на переміну золотом та різними кольорами. Публіка не вгавала кричати «Слава, слава, браво!» і довго всі не могли заспокоїтися. Нарешті через голосник попросили спокою. І тоді була подана команда: «Струнко! До права рівняй, відтак розхід на довжину рук!».

Першу вправу робили з хустинами при акомпаньєменті чудової музики та невисказано ритмічної «Заграй мені, цигане». Другу вправу з віночками робили під звуки пісні «Там нагорі сніг біленський». І остання вправа проходила під звуки пісні «Доки тебе не любила». Цю вправу також робили з хустинами.

Настуня виділялася серед усіх дівчат своєю красою, гарною поставою та граціозністю і привертала до себе увагу всієї публіки. Виконуючи вправи, вона весь час не переставала думати: чи дивиться на неї Василь, чи сподобався йому однострій, над яким вона так тяжко працювала, та зробилв так гарно, що вирізнялася ним серед всіх інших дівчат. А також не переставала думати про дорогого лікаря, який, неначе ангел, з'явився так вчасно та своїм знанням і турботою врятував її життя в недавньому нещасті. І коли вона несподівано зустрілася поглядом з лікарем, то скромно і значуще усміхнулася йому та непомітним помахом хустини передала йому привіт.

По закінченні програми із вправами почалася програма із танцями під звуки оркестри. Настуня мала ще одне завдання, а саме розпродаж квитків на льотерею. Отож вона в товаристві іншої дівчини підійшла до гуртка гостей, між якими був лікар. Коли Настуня підійшла, вони всі купили квитки. А тоді лікар попросив одну пані, щоб вона на хвилину заступила Настуню, на що та дуже радо згодилася. Лікар запросив Настуню до танцю. Якраз грали віденський

вальс. Не знаючи, як танцюристка зареагує, лікар почав повільно робити перші кроки, та як же він був здивований, коли Настуня зразу легко пішла та робила повороти, легко і точно, наче пливла в повітрі. Лікар танцював з великим задоволенням і захопленням. Йому хотілося, щоб той танець тривав безконечно. Та по кількох хвилинах оркестра зупинилася, і лікар подякував Настуні за вдалий і приємний танець. У відповідь Настуня із невимовною радістю подякувала лікареві за таку повагу до неї. Сьогодні у неї був день, якого вона ще в житті не мала. Тож всі хлопці і дівчата заздрісно споглядали, що то вона має спільногого з лікарем, який так поважає її та першою запросив її до танцю, хоч з міста приїхало багато інших гарних дівчат. Лікар, танцюючи, висказав їй признання за чудово виконаний однострій та неймовірно прекрасне виконання вправ. Дивувався її такою інтелігентною та приязною поведінкою, а що вже до танцю, то не міг надивуватися та надякувати за таку легкість.

Настуніни сестри аж піnилися із заздрості: що то Настуня має таке приязне товариство з лікарем та таку повагу від нього, а вони сиділи разом з іншими дівчатами на лавках, і ніхто їх не запрошує до танцю. Але Василь, помітивши це, щораз запрошуєвав то Мільку, то Марійку до танцю, що були дуже задоволені його поведінкою.

Коли оркестра знову почала грати, з'явилася Настуня. Тоді Василь зупинив її, одною рукою обняв за стан, вклонився і запросив до танцю. Настуня наділила його невимовно люблячим та ласкавим поглядом та сказала:

— О, Василю, яка я сьогодні щаслива! Як довго буду жити, я проситиму Бога, щоб нагородив вас щастям, добром та здоров'ям за вашу таку ласку, таку невисказано дорогоцінну прислугоу для мене.

І вона, щасливо усміхаючись, так гарно танцювала з Василем, неначе плила на хвильях океану. Василь також

просто не чув землі під собою, бо Настуня танцювала так легко та граціозно, наче літала. Оркестра перестала грati. А коли почала знову, то як не лікар, то Василь запрошували її до танців. Нарешті Настуня зробила таку несподіванку: вона відважилася замовити „дамський вальс“ і трохи несміло та зі страхом підступила до лікаря та, поклонившись, запросила його до танцю. Той аж підскочив від такої несподіванки і вголос висловив своє задоволення та подякував Настуні за таку увагу до нього. Це для нього неабияка приємність та гордість, що він має велику повагу в дівчат.

Забава продовжувалась дуже гарно й довго і всі, як старі, так і молоді, бавилися напрочуд весело. Василь ще за тиждень перед тим розповів батькам про те, що мають відбутися величаві фестини і він з тої нагоди хоче гарно привітати та погостити всіх гостей, що їх обіцяв привезти його колишній товариш по школі лікар Юрій. Він також сказав батькам, що в цю гостину він хоче включити і всіх своїх сільських друзів, як хлопців, так і дівчат, щоб не вийшла якась різниця, що хтось ліпший, а хтось гірший. Тому він попросив мати й тітку, щоб вони постаралися всього досить на перекуску. А він вже доставить меду та горілки для всіх. І ця його думка вповні вдалася. Переговорив з хлопцями й дівчатами, і коли прийшов той час, то всі знали, що мають робити та де їх місце.

Таких фестинів ще ніхто й ніколи не бачив, бо всі гостилися й забавлялися, наче на якомусь родинному святі, та й, справді, всі були як одна велика родина. Та ще про одне Василь подбав — щоб з його сільських товаришів ніхто не напився і не зробив сорому перед гостями з міста, які всі були інтелігентними людьми та знали Василя ще з гімназії. І, дійсно, все пройшло чудово. Ніхто не напився, ані почав якусь сварку. Всі пристойно забавлялися і в танцях виявляли пошану одні другим.

Настуня, танцюючи з Василем, сказала:

— Щоб ви часом не погнівалися на мене, бо я сьогодні хочу потанцовувати із всіми нашими хлопцями, щоб не вийшло, наче б я когось понизила чи зневажила.

І після тої розмови з Василем Настуня сама по черзі підходила до хлопців та сама запрошуvalа їх до танцю. Вона переговорила з оркестрою і просила їх, щоб вони грали не довгі танці: по дві чи три хвилини. Вона сказала їм, що хоче з кожним перетанцовувати. Оркестра послухала її і почала грати, а Настуня перед кожним танцем вже стояла перед іншим хлопцем, несподівано кланялася та просила до танцю. Танцюючи, з кожним заводила коротесеньку, але приязну розмову. І так перетанцовувала з усіма, окрім Василя. Так поступаючи, вона викликала у всіх приязнь та дружнє задоволення. Хлопці почали стиха вести загадкову розмову між собою, начебто Настуня тим Василя ігнорувала. Однаке Василь не звертав на те ніякої уваги. Він також танцював з усіма, і навіть свою і Настуніну маму запросив до танцю. Його мати відмовлялася, що вона стара і не вміє так танцювати, але Василь таки потанцовував з нею, поцілував їй обидві руки та запровадив на місце, де вона сиділа. Так само поступив і з мамою Настуні, яка надзвичайно добре танцювала та подякувала Василеві за таку честь. Настуня, бачучи Василеву поведінку, сама не розуміла, чому вона сьогодні така щаслива і радісна. І коли знову почала танцювати з Василем, то не могла знайти слова подяки за його такий благородний вчинок, що запросив обидві мами до танцю. Вона поцілувала його публічно, кажучи при тім:

— Ласка Господня зійшла на вас, і дух Господній заповнив безмежним добром вашу душу. О, Боже,— виговорила вона,— дай мені таке задовілля, щастя і радість на ціле моє життя біля вас!

Погода була чудова, і забава тягнулася до пізньої ночі. Все, що було париготовано комітетом для буфету,

було розпродано, як і розкуплені були всі льотерейні квитки. Ще ніколи читальня не заробила такої суми грошей, як на тих фестинах. Коли вже стало пізно, то поліція просила, щоб кінчати забаву, але іх в дуже чесний спосіб попросили дозволу продовжувати. Василь погостив іх у відповідному місці так, що ніхто цього не зауважив, і поліція хіба що вперше мала таку гостину і розвагу. Поліцайв було чотири і всі четворо були з доброму настрої, тільки чесно заявили, що по службі вони повинні в цій годині припинити фестини. Коли голова комітету фестинів дістав таке зауваження від поліції, він сказав про це Василеві. І не минуло п'яти хвилин, як все стихло. Гости спокійно попрощалися та від'їхали, а також і всі свої. Після того комендант поліції сказав Василеві, що коли б так, в такому порядку відбувалося в цілому краї, то не було б ніяких клопотів.

— Пане коменданте,— відповів Василь,— це не в моїй силі, та й нечес і не місце зараз нести відповідальність за події, які творяться в різних місцях краю та в різних обставинах. В нашім селі, оскільки я знаю, люди живуть спокійно і лояльно відносно урядових установ. І я думаю, що такі відносини будуть в нас і надалі.

На тому скінчилася розмова Василя із коментантом поліції.

Того вечора, коли скінчилися фестини, Василь не мав часу й ніякої можливості насамоті порозмовляти з Настунею. Через три дні після фестину він був у місті та зустрів лікаря та ще багатьох інших, а також повітового коменданта поліції. Він гратулував йому, що так гарно й спокійно відбулися фестини:

— Василю, я докладно знаю все, бо все повинно проходити через мої руки. Також я думаю, що й ти знаєш, що я є українець і задля життєвих умов пішов чи віддався на службу нашим катам- полякам і до часу мушу виконувати їх накази, хоч на кожному кроці бачу їх презирство і недовір'я до мене. Але то нічого, я таки

ним зможу, прислужуся своєму народові. Хоч знаю, що за те, що я вступив до польської поліції, мене чекає кара від рук самих українців. Отже, ти знаєш, що я українець, і той самий вогонь любови до рідного краю горить у моїм серці так, як і в твоїм. Тільки та різниця, що я, доки мене не викриють, працюю і буду працювати для українського народу більше, ніж ти. Однак, збоку я завжди буду виглядати як проклятий Юда та український людожер, що виконує накази польських бандитів, займанців рідного краю. Мені це дуже жаль, бо коли я приїжджаю до родичів у рідний Грималів, то люди мене ніби вітають «пане комендантє», але від тих людей я вже дістав листи, що не обмине мене кара за зраду, і краще б я сам повісився на тому старезному дубі біля головного шляху, бо, в іншому разі, мені поможуть, та підсунуть мене поблизчче. Та я молю Бога і роблю все так, як виходить більше на користь нашому народові та сподіваюся, що ляхи повісять мене раніше, ніж наші люди.

— Це я сказав тобі, а ти мовчи та ні одним словом про мене не проговорись. Я докладно знаю, що ти не належиш до таємної організації, але приходить час, що треба буде попрацювати, і ти повинен прийняти накази, які будуть тобі доручені.

— Якщо це буде доцільне й вартісне, то прийму й виконаю, хоч би й за те життям заплатив. Але формально і назавжди входити в організацію, це зараз для мене не є доцільним. Чому — то ви вже, може, ліпше знаєте, як я сам.

— Це правда,— сказав комендант,— але вже за кілька днів ти отримаєш матеріали, якими тобі треба буде орудувати та ховати їх так, щоб не тільки польська поліція, але й сам, так би кажучи, люцифер із пекла їх не знайшов. Пам'ятай, що я тобі сказав, і по тому до побачення.

Після такої розмови Василь почувався, наче громом вдарений. Поводячись як звичайно, та не даючи по собі

нічого піznати, він полагодив усі свої справи, і врешті поїхав додому.

Вже був третій день після закінчення фестину, а Василь ніяк не мав часу особисто зустріти Настуню. Тому, приїхавши з міста та полагодивши домашні справи, він повечеряв і поїхав до села. Вступив до читальні, але там не застав багато людей, а, головно, Настуні. Не думаючи довго, він просто заїхав до хати, де вона жила. Привітавшись із батьками, хвилинку поговорив, подякував за активну участь у фестинах. Не побачивши Настуні в хаті, запитав, де вона є.

— Вона десь за садком, понад річкою, пішла по вечері трохи відпочити, бо за цілий день наробилася. Зрання погнала корови пасти, а потім на городі робила до самого вечора,— відповіла мати.— Думаю, що ви її там знайдете.

Василь перейшов садок та перелаз, що вів до річки. Розглянувшись, він побачив Настуню, що сиділа на якісь деревині та так дуже уважно щось читала, що навіть не зауважила, коли Василь підійшов до неї. І тільки, коли він сказав: «Добрий вечір, працьовита дівчино!», вона стрепенулася, наче зі сну пробудилася і, приязно усміхнувшись, відповіла на його привітання.

— Ну, нарешті, я маю щастя вас побачити, а то після фестину ви так, мабуть, закрутілись з якоюсь міщанкою, що майже тиждень на світ не показуєтесь.

— Це правда, Настуню, що досить клопоту із тією міщанкою, а з відвідинами міста, то ще більше. Ти знаєш, що зближаються жнива, і стільки клопоту та роботи по приготуванню до них, що не годен всього переробити. Два дні я потратив у місті, щоб роздобути частини до крупарки і молотарки, та добре, що я маю того шведа-фабриканта, то він все дістає мені, та ще й деякі практичні поради дає. А сьогоднішній день — то вже дуже для мене вразливий і несподівано глибоко

захоплюючий та наніс на мою голову стільки клопоту, що я не певний, чи зможу виконати всі ті справи.

— Говорите загадково, але я так думаю, що то народні справи, а це річ непроста. Тому це вам додало клопоту на і без того дуже зайняту голову. От, присядьте тут, біля мене, як хочете, то спробуємо обєт турботи та клопоти полагодити. Вдвійку легше нести всі тягарі.

Василь без слова присів біля Настуні та вже в іншому тоні почав:

— Звідки та така певна, що, не знаючи ще нічого про ті тягарі, відразу пропонуєш свою поміч, хоч великого тягару піднести в тебе немає сили?

— Щодо піднесення фізичного тягару, то в мене немає ані здоров'я, ані сили. Але виконати якусь працю для народу — то у мене досить сили духа та відваги, хоч би й життям за це заплатити треба було. Тож не сумнівайтесь, Василю, в тому, що я така слабосила та ніжна, бо як виникне потреба, то зможу надати багато помочі. Я щойно прочитала дану вами літературу і вже розумію, до чого йдуть приготування, і що це не буде забава на фестинах.

— Добре, дорогенька, я дав тобі те прочитати, але щоб, часом, твій язик не послизнувся.

— Василю, дивно мені, що у вас ще таки вирує недовір'я до мене. Прошу зрозуміти, що такий вислів та така думка мене дуже вражают. Бо я ніколи не змінюся і такою залишуся на все своє життя. Коли у вас є якісь сумніви, то давайте дружити просто так, як всі дівчата з хлопцями, без ніяких застережень.

— Ти не повинна ображатися, Настуню, ти ж знаєш, що я довірив тобі таку річ, за яку, попавшись, можна заплатити життям. Коли я йшов до тебе, то в мене була така думка — не згадувати нічого, але при перших вже твоїх словах у нас нав'язалася розмова про невідрядні події часу, що принесуть багато горя нашому народові.

— Це ваша правда, Василю, але відступати не можна. Хоч це приведе знову до великого страждання нашого невинного народу. І головне, то мене хвилює, що проллеться багато крові, покине світ багато накрашого молодого цвіту народу. Та загально увесь народ переживе те невимовне страждання, страту здоров'я, страту майна та всіх надбань рідної культури. Якраз зараз розвинулися читальні, «Сільський господар», кооперативи, молочарні. Це є оті прикмети організованого народного життя, якими наш народ культурно й матеріально піднісся над головами проклятих польських зaimанців. І головне, що тими діями проти держави ми не тільки здобудемо добро для нашого народу, але й привернемо увагу всього світу, включно з нашими окупантами, що тут живе народ, який всякими засобами виявляє свій змаг до вільного життя і вільної рідної держави. Я вже говорила вам, що коли будуть у вас якісь директиви, то числіть і мене та візьміть до помочі.

— Добре,— сказав Василь.— Я дуже радий чути від тебе такі слова, але наразі ще нічого немає. Однак, будь приготована кожної хвилі на якийсь акт, на тяжке і небезпечне завдання. Це я тобі доручу тому, що ти сама того бажаєш та даєш свою згоду з великим душевним переконанням, що на все посвятишся. Сьогодні в місті я вже майже повністю заангажований, тільки чекаю на потрібні докладні інструкції.

Прощаючись, вони знову перевели мову на їх інтимні почуття. І так Настуня сказала:

— Я не відсьогодні знаю, що ви дуже й дуже зайняті, та у вас дуже мало вільного часу, але я таки почала вже заздрити та сердитися, що після тих щасливих для мене фестинів ви ні разу не відвідали мене. Це для мене було трошки незручно перед моїми батьками та братами й сестрами. На їх здивовані питання я відповідала, що через ту підготовку до фестинів у вас накопилося гори різних невідкладних

справ та завдань. А оце сьогодні все вже оправдане, і ви таки не відреклися від бідної дівчини.

— Це правда,— сказав Василь, обнімаючи Настуню і цілуючи її в уста.

У відповідь Настуня притулилася до нього, немов дитина до матері.

— Це правда, що воно збоку виглядало ігноруюче і начебто не варте ніякої уваги з мого боку. Але я думаю, що ми між собою розуміємося взаємно, а всі інші завваги для нас є зайві, а, може, й стануть доброю прикметою для дальших подій. На сьогодні — бувай здоровा!— і він ще раз обійняв і поцілував Настуню.

У відповідь Настуня повисла на його шиї, обцінувала уста і все обличчя. Відтак Василь від'їхав, а Настуня ще залишилася над річкою.

Приїхавши додому, Василь застав велику несподіванку. Якийсь чоловік привіз йому листа. Відкривши листа, Василь прочитав перших кілька рядків та дуже здивувався. Писав йому його знайомий інженер-швед, який просив його швидко і невідкладно прибути разом із Настунею до його механічного варстину під числом 24.

Василь знов, що Настуня кожного ранку жене корови пасти, але він не знов, у яку сторону вона їх пожене наступного дня. Тому пустився іхати в сторону цвінтаря за селом, де була добра паша. І добре трафив, бо якраз Настуня поприпинала корови, а сама сиділа на камені, підстеливши хустку, та читала якусь книжку. Василь під'їхав з другої сторони, так що зразу він не побачив її. Щоб не настрашити, покликав:

— Настуню, де ти є?

Настуня, почувши голос Василя, зіскочила з каменя та підбігла назустріч йому.

— Не маєте що робити?— жартома запитала його, перше, ніж Василь привітався з нею.

— Так,— відповів Василь.— Нудно мені, та й

робота не робиться, то я й постановив собі розшукати тебе і намовити, щоб ти щиро і вірно та палко мене полюбила.

— Може, ще щось забажалося вам? — також жартома підтримала тон Настуня. — Бо коли поважно прийняти цей ваш вислів, то він звучить, мов згірдлива насмішка наді мною.

Василь підступив до Настуні, обняв, поцілував її і при тім сказав:

— Ні, ні, ані одне, ані друге. А я шукав тебе з цілком поважної причини.

І він прочитав Настуні того листа, який, на думку Настуні, виглядав, як підозрілий розіграш. Вони порадилися і вирішили так, що Василь поїде до її хати, а Настуня прижene корови із пасовиська. За той час Василь попросить батьків, сказавши їм, що у місті повинні відбутися курси машинознавства та що така річ для Настуні дуже потрібна. Тож Василь поїхав, а Настуня за яку годину поволі пригнала корови із пасовиська. Поприв'язувала їх і трохи почистила, а потім набрала води з бочки, що стояла біля хати. Обмила руки, обличчя, зачесала своє розкішне волосся, гарно заплела його в коси та зложила їх навхрест на грудях, прип'явши їх брошкою. Коли Настуня увійшла до хати, то мати зразу все їй розповіла, що був Василь та казав, що завтра вона повинна йти до міста на якіс механічні курси.

— Василь сказав, що ти не можеш від того відмовитися, бо те конечно потрібне, щоб ти дальнє могла провадити машину.

— Це добре, я поїду, але він не сказав, куди я маю їхати? — запитала Настуня.

— Василь сказав, що він рано заїде, і ви разом поїдете. Він тобі покаже, де то буде відбуватися. А щоб було безпечніше, то він може тебе рано проводжати, а увечері заїздити по тебе.

— Чи ви татові говорили про це? — запитала Настуня.

— Тато тільки що зібрався іти в поле, як Василь надіхав, то він нашвидку все розповів татові й мені. Отож тато сказав, що, як ти хочеш, то можеш іхати на ті курси, цього він не забороняє. Так що Василь сказав, щоб ти наділа чистий комбінезон та рано вже була готова.

— Добре, дякую, — сказала Настуня. — Якщо ви не забороняєте, то я ще встигну на завтра гідно приготуватись.

Вранці, тільки що Настуня поснідала і прибралася, як Василь уже приїхав. Настуня тихо попрощалася з усіма, вийшла з хати, сіла на приготований ровер, і вони швидко поїхали з села.

Приїхавши на вказане місце, вони зайшли в приміщення. І яке ж то було їх здивування, коли вони там побачили лікаря та ще двох панів, з якими Василь ходив до гімназії. Один із них був у формі польського майора. Вони приязно привіталися з усіма. Василь прознайомив Настуню із тими двома, яких Настуня ще не знала. Майор звернувся до Василя і запитав, чи та людина є довірена і чи безпечно говорити при ній про справи, які будуть тут обговорювані.

— Вважаю, що можна без всяких застережень, — відповів Василь.

Тоді майор звернувся до Настуні й запитав:

— Чи згідні ви були б виконати роботу в дуже тяжких і небезпечних обставинах?

Настуня відповіла просто і без жодної затримки:

— Коли це справа поважна і має вартість для українського народу, то я клянуся словом чести, що виконаю все по моїй спроможності, хоча би й коштом моого життя. І ніяка найжорстокіша рука чи хитрий підступ не змусять мене до зради. Одне я маю застереження, що говорю до людини, яка в моїх очах є

штабовим офіцером ворожої нам держави. І коли це є якийсь підступ, то хоч я і є малосильна дівчина, але зумію жорстоко помститися за Юдин вчинок!

— Браво! — вигукнув офіцер. — Про роботу Юди то зайва річ говорити, але це дуже гарно, що ви маєте такі застереження. Отож, коли ви згідні, то я розкажу вам про причину нашої зустрічі. Для того, щоб ви могли виконати доручене завдання, потрібна певна підготовка і тому, якщо ви зможете, ви повинні пройти однотижневий курс підготовки отут, в цьому приміщенні.

— Думаю, що зможу, якщо Василь поможе мені та скаже батькам, що я залишаюся на механічні курси відносно молотарки.

— Ти зможеш це зробити? — запитав офіцер у Василя.

— О, так! — відповів Василь. — І завтра Настуня прийде на першу лекцію.

На тім розмови закінчилися, і Василь з Настунею від'їхали додому. По дорозі додому вони домовилися, що Василь щодня зустрічатиме її рано по дорозі до міста і так само зустріне її увечері. Вони приязно попрощалися і роз'їхалися по домівках. Пізніше увечері Василь заїхав до батьків Настуні та в поважний спосіб пояснив їм, чому Настуня цілий тиждень повинна їздити на лекції про машинознавство.

І так, почавши з наступного дня, Василь рано проводжав Настуню до міста, а також увечері під'їздив та зустрічав її біля будинку на другій вулиці та проводжав аж під саму її хату. За таку опіку батьки були дуже вдячні Василеві, і коли останнього дня Настуня принесла ніби свідоцтво про закінчення курсу, вони навіть дуже щиро дякували Василеві. Хоч по правді вони не знали, який то курс Настуня закінчila. Бо про машинознавство лекція першого дня тривала не більше однієї години. А у всі наступні дні йшла наука, як

обходиться з усякого роду зброєю. А найважливіше—це вправи у стрілянні в ціль. Із тих вправ Настуня вийшла першуном, бо за уесь час у неї не було ані одного хибного пострілу.

Приходили жнива, і Настуня часто помогала батькам у полі при збиранні збіжжя чи в'язанні снопів. А коли проминуло чотири тижні, надійшов час, коли Настуня вже повинна була працювати цілими днями при молотарці, бо почалося вимолочування збіжжя. Працюючи біля молотарки, Настуня виходила цілком з-під контролі батьків, бо вони ніяк не могли знати, де і коли та як довго вона працюватиме біля машини. За цей час прийшли директиви. Настуня, так як і Василь, не знала докладно, хто надіслав ті директиви, хто керував ними та звідкіля надходили непомітно потрібні матеріали. Про них тільки коротко повідомлялося, що там-то, у такому-то місці їх треба забрати і сковати в безпечне місце. Найбільше таких повідомлень отримувала Настуня і то в дуже простий спосіб. Коли молотарка була в русі, приходив чоловік і казав, що він із такого села і дуже цікавиться оглянути молотарку, бо хотів би таку й собі змайструвати. При тім давав Настуні ніби свою адресу, пишучи її на шматку паперу. Настуня звичайно брала ту адресу та ховала до кишені, а чоловік, відходячи, дякував всім і Настуні за те, що дозволила оглянути машину. Ніхто нічого нечув, що він говорив до Настуні, бо машина заглушувала їхню розмову. На таку річ ніхто із присутніх не звертав уваги, бо дійсно багато людей приходило під час молочення, так що то була звичайнісінська річ. І ніяк не можна було подумати, що Настуня при такій розмові діставала ясні й короткі повідомлення.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Василь майже щодня приїздив ровером перевірити, чи все в порядку. А, розмовляючи з Настунею, діставав від неї директиви, які негайно виконував. Ціле приготування тривало чотири тижні. Врешті прийшов час виконувати наказ. Отож Настуня заявила Василеві, хоч вона й згідна виконати все, але за один раз всього виконати вона не зможе, а за другим разом поліція вже слідкуватиме, і наказ вже буде тяжче виконати, бо тоді поліція може арештувати, а той вбити при виконанні наказу. Тому в такий спосіб дальша акція буде спаралізована та ще й потягне за собою втрати в людях. Отож, Настуня з Василем вирішили, що цю акцію вони повинні виконати разом, чи то буде вдень, чи вночі. Настуня зробила непомітно криївку за пасікою у підмурі з каменя, який був висотою на чотири метри, а від річки заріс колючими кущами та лозою. Настуня зробила ту криївку так майстерно та непомітно, що ніхто на світі не подумав би, що там криються речі, які можуть стати загрозою для села і навколоишніх хуторів. Настуня непомітно для родини робила безустанно вправи та приготування вибухових матеріалів, з яких сама робила годинникові бомби, що їх навчив її робити майор на курсі. Вона сама все складала їх, тільки не включала годинника.

Тої незабутньої ночі, коли вона повинна була все виконати, вона довго молилася. Потім пішла до хати і сказала батькам, що мусить піти ще почистити машину, а відтак вона матиме нараду з Василем. Все порозділявши по порядку, шаленним темпом порозвозила на призначенні місця та вистріляла всі доцільно при помочі маленького повітряного

компресора на призначені місця, не роблячи жодного шелесту. До кожного вибухового приладу підключала годинник і одразу наставляла на даний час. А там, де не було приступу через лютих собак, вона поблизу вистрілювала таку хемічну суміш біля того подвір'я, від чого собака засипала. Важливим було те, що та речовина не мала ніякого запаху.

Настуна ганяла майже цілу ніч різними польовими стежками, остерігаючись зустріти когось. Вона зуміла висадити більше як п'ятьдесят об'єктів на мазурські будинки і стіжки. Навіть на другому кінці села вона зуміла підложить їх під будинки фільварку, а також під скирти. Кінцева дія — це був фільварок в ріднім селі та скирти збіжжя. Вона підіхала до фільварку, а там ходили вартівники. Довелося їй застосувати суміш, після чого вартівники були вже безвладні. За десять хвилин після того вона вже господарювала по всіх будинках фільварку, а відтак обійшла всі скирти на полі. І врешті попсувала всі телефонічні сполучення до фільварку, а на поліційний будинок завезла аж чотири ладунки, які безшумно почепила на піддашші біля віконниць. Підіхавши до головної дороги, вона, мов кішка, видряпала на телефонічні стовпи та безшумно зруйнувала ціле урядження до такої міри, що без нового заїнсталювання вже неможлива була сполука. Скінчивши все, вона скоро по заріччі вернулась до хати і поставила ровер на місце. Потім вона позасипала всі свої сліди порошком, де тільки могла. Останню річ — це десяти набойовий автомат вstromила під старий вулик, який до такої міри зарік бур'яном, що його майже було не видно. Посипала порошком навколо себе і на себе, тихо зайшла до хати і положилася спати. Це була вже пізня година. Мати прокинулася і запитала:

- Де ти ходила дотепер?
- Ніде не ходила. Ходила надвір, бо потребувала і мусіла виходити.

Настання лягла спокійно спати, а мати вже більше не питала нічого. Коли Настання вже вляглась і передумала про все, то тепер щойно затривожилася, чи не сталося яке нещастя з Василем та як там йому вдалося непомітно виконати усі завдання, що він взяв на себе. Врешті заснула і спала спокійно до ранку. Рано встала, як звичайно зібралася, поснідала і поїхала до роботи коло молотарки. Пустила в рух машину і молотила до десятої години, як врешті нараз почулися сильні вибухи і вчинився такий крик і шум в селі, що ніхто не міг зрозуміти один другого. Знову донісся сильний вибух. Це був будинок поліції. За одну секунду з великого порядного будинку зробилась купа руїн, які горіли так сильно, що до них не було жодного приступу. Пожежна охорона, яка була в селі, позбігалася, і начальник охорони дав наказ дзвонити в дзвони на тривогу, але коли хлопці підійшли до дзвінниці, то не могли нічого зробити, бо всі дзвони висіли навскіс і без линви, за яку звичайно тягнули, щоб дзвонити.

Настання зупинила молотарку і з усіма людьми пішла гасити пожежу коло поліційного дому. Люди стали в два довжелезні ряди і безконечно передавали воду до пожежної машини, яку помпували навперейми пожежники. Але ще по кількох хвилинах почулися нові вибухи, і люди стали безрадні, бо кругом все горіло так, що не всилі було дати якусь поміч. Страх великий обняв людей, бо кожний боявся, щоб вітер не заніс вогонь на його хату. На щастя, погода була тиха, вітер навіть не подув, і в селі ніхто не зазнав найменшої шкоди від тих пожеж. І все, що почало горіти, погоріло вщерть. Бо хоч з довколишніх сіл поприїджали люди і старалися також помогти рятувати, та багато не могли вдіяти, бо достава води на поля, де горіли скирти, була неможлива — це було дуже далеко від річки. І врешті люди копали ями в річці, щоб можна було дістати води, бо її вже неставало тому що її звідти безнастанно черпали.

Коли вже трохи згас вогонь, з руїн поліційного будинку витягли трьох поліцій, які при вибуху були поранені та так без пам'яти й попадали і погоріли. Люди витягнули тільки обгорілі трупи. На третім селі та на полях в сторону міста всі польські колонії погоріли майже дочиста, бо там, в других селях, також хтось пожежні машини попсував, а заки їх направили, то було вже запізно, бо за той час все погоріло, як то кажуть, до кілочка.

Десь коло полудня люди сказали Настуні, що Василь дуже попіксся, стараючись рятувати ті колонії на полях, що були недалеко його хутора. Побачивши пожежу, вони з батьком кіньми поїхали в ту сторону і встигли тільки дещо повиносити з хат. Востаннє Василь вскочив до одної хати, де було чути жіночий крик. Він встиг схопити ту жінку, але коли він вже виходив, будинок почав валитися і його обсипало вогнем так, що вся одяга на ньому загорілася. Він таки насили витягнув ту жінку в небезпечне місце, а тоді вже почав рятувати себе, качаючись по землі, щоб здушити вогонь. Це до певної міри йому вдалося, але в багатьох місцях він так дуже попіксся, що врешті сам не міг підвистися. Побачивши його, ще живого, на землі, якийсь чоловік із другого села, що мав коні й віз, положив його на віз і доставив просо до міста, до шпиталю. Там була маса людей попечених, покалічених, так що він не скоро дістав першу допомогу. Якийсь лікар змастив усі його попечені місця якоюсь олією. Від того перестало пекти й боліти. І він лежав вже спокійно на якомусь тапчані в коридорі. Зажмуривши очі, він передумував усе, що сталося за цих не цілих 24 години. Згадав про Настуню і цілий здригнувся та прошептав:

— Боже, а що ж з нею тепер діється? Сьогодні рано мала почати молотити збіжжя в Попадюка і чи прийшла вона туди, де почала молотити? А, може,

сохрани Господи, вона попалася, може хтось злапав її на гарячому і що ж тоді, що діється з нею?

Нічого не зناє, бо по всіх приготуваннях і в той день, коли почалася акція, вони не стрічалися. Страшні думки мучили його, і він цілий трясся не від болю, а від нервового хвилювання. Десь коло п'ятої години пополудні майже все притихло. Вогні всюди ще догоряли, але вже майже все перегоріло. І тільки дими повільно підносилися вгору, бо вітру майже не було. Ті дими заступили сонце, і в білій день стало темно. Тільки перед вечором подув із півночі легкий вітер та розніс густий дим у далекі простори.

Коли в рідному селі Настуні горів фільварок і скирти на полях, то пані, яка була сама в той час з дітьми вдома, дуже плакала, і діти всі разом просили рятунку. Та багато не врятувалося, тільки ті корови, що були на пасовиську, і коні, якими робітники робили на полях. Решта все погоріло, бо криниця, яка була на фільварку, не достачила стільки води, щоб можна було загасити таку велику пожежу. Зосталися цілими панські покої, які були далі від всіх будинків, в садку та так заслонені деревами, що їх навіть не обкурило димом.

Настуня зробила обманний вчинок. Коли стався вибух, і вогонь обняв стайні, багато людей прибігло з села, щоб дати якийсь рятунок. Між тими людьми була й Настуня. На диво всіх, вона вскочила у вже палаючі стайні й звідтіля встигла відчинити двері, де були свині, молоді телята, вівці та всякий дріб — кури, качки, індики. Настуня гонила їх, немов шаленна, хоч дим і вогонь заступали їй вихід і дим виідав очі. Вона встигла, зібралиши всі сили, і таки всі тварини повиганяла надвір, а остання вискочила сама. Одежда вже зайнілась на ній, та вона кинулася на землю і качалася так швидко, що задушила вогонь.

Захопивши трохи води, обмила лице та обмочила свою обгорілу одіж. Може спочатку, від великого захоплення, навіть не чула, щоб її десь пекло.

Уесь той вчинок Настуні бачила пані, яка стояла безрадна, обнявши дітей, які лементували вголос. І дивно було їй, що навколо було так багато мужчин, але ні один не наважився вскочити в палаючі вже стайні. Пані підбігла до Настуні, притягнула її до себе, поцілувала її, дякуючи за таку незвичайну відвагу і таке щире серце. Спитала, як вона називається.

— Називаюся я Настуня, а прізвище мое — Гавдій.

Настуня звільнилася з обіймів пані та пішла й видко повиганяла в садок усю худобу, яку встигла випустити з палаючої стайні. За цей час всі будівлі вже догоряли, і хоч на подвір'ї було багато людей, але вони нічого не могли вдіяти. Так що після полуодні обгорілі мури залишилися. А стодоли, возівні та шопи — майже все погоріло, хоч люди й старалися дати поміч. Але вогонь був дуже сильний, а без води нічого не можна було вдіяти. Потрібна була помпа, але її в селі не було. Всі люди тяжко працювали, пригашуючи цю пожежу, а також вся увага була звернена на те, щоб ця пожежа не перенеслася на село, бо тоді вигоріло б усе село.

Пізно пополудні наїхало багато поліції та військовий відділ саперів. Одночасно приїхав і володар фільварку. Оглянувши ситуацію та масу людей, що працювали, кінчаючи гасити вогонь, він побачив, як тяжко вони працюють. Тоді він звернувся до командира саперів і сказав їм від'єхати.

В селі почалося велике нещастя. Насамперед поліція знищила читальню, кооперативу і здемонтувала молочарню, тоді почали те саме робити і по господарствах у селі. Але тут з'явився пан і покликав коменданта та всю поліцію до себе. Остро, польському наказав їм забиратися геть із села. Коли комендант і вся поліція спротивилися його наказові, він вийняв револьвер і вигукнув:

— Я є маршалок польського сойму і всяку кривду можете робити людям у цьому селі тільки після того, як

мене застрелите. Бо доки я живий, то не дозволю на ніякі знущання над ними. Чи ви розумієте, що ціле мос життя я живу тут з родиною, сам-один, польська родина, і ми разом з тими людьми щонеділі ходимо до церкви, а, вийшовши із церкви, разом з усіма розмовляємо про їхні родинні й соціальні справи. Ми іх всіх поважаємо, а на взаємність ми бачимо їх пошану до нас. І дотепер ніхто нічого мені не зробив, і злого слова я не почув. Я сам ходжу в село вночі, коли треба, і посьогодні не було найменшого сліду неприязні чи якоїсь злоби до мене. А що сталося сьогодні — то не вина людей з села. Забирайтесь геть! Ви сьогодні знищите село, а завтра бомба розсадить на дріб'язки мою хату і мене разом з цілою родиною. І така відплата і така ваша поміч не те що не поможет мені, але обернеться небезпекою для мене.

Коментант ставив опір, що він має наказ від уряду.

— Я є маршалок сойму польського і на мою відповіальність даю вам наказ виїхати з села.

Після такої суперечки поліція забралася із села. А місцеву поліційну станицю тимчасово відкрито в домі економа.

Пан повернувся на згорілий фільварок і скликав всіх своїх людей. Всі вони були з одного села, тільки економ був із інших околиць. Пан не наказував, а просив, може хто з них знає мулярів та будівничих, щоб попросити їх прийти до нього. Пані назвала ім'я Настуні та розказала, як вона по-геройському врятувала все: кури, гуси, качки, індикі, малі телята й свині. Все загнала у садок, бо він був довкола обгороджений так, що ніщо не могло звідтіля вийти. Пан сказав, що він ще з нею зустрінеться, подякує їй та винагородить.

Не минуло й дві години, як на фільварку з'явилися всі ремісники, які тільки були в селі. Пан привітався з ними українською мовою та сказав:

— Сталося велике нещастя для мене, воно трохи є і не добре для села. Але наразі я мав силу відвернути те нещастя, яке повинно було статися в нашему селі. Тепер я прошу вас всіх, як тільки можете й маєте трохи часу, вже від завтрашнього дня приходьте і допоможіть відбудувати погорілі будинки. Дерев'яного матеріалу є досить, а що ще потрібне, то я замовлю із складу. Камінь прошу лупати із міських каменоломів. Всі рахунки, себто кошти будови, буде провадити економ, і всі дістануть свою винагороду за працю. Тільки прошу, по можливості поможіть відбудувати всі будинки. Фонди я дістану із асекураційної компанії, а решту також із державного допомогового фонду. Чи ви послухаєте моє прохання? — закінчив так свою паромову пан.

Всі в один голос відповіли:

— Так, завтра почнемо робити.

— Дякую та бувайте здорові, — попрощався пан і пішов з жінкою та дітьми до своїх покоїв, які були в саду та не були пошкоджені вогнем.

* * *

Настуня, зібравшись із останніми силами, повиганяла до саду те все, що змогла повипускати із стайні. Коли то все було там, замкнула браму до саду, а сама побігла скоро додому, бо попечені місця на тілі так почали пекти, що вона ледве мала силу втриматися на ногах. Прийшла додому. Коли мати побачила її в обгорілій одежі та з обсмаленим волоссям, то аж скрикнула зі страху. Але Настуня нічим не обзвивалася, бо плакала з болю — дуже вже пекли попечені місця.

Вона насамперед вимилася із бруду та сажі, тоді запитала мами, чи не могла б вона дістати льняної олії.

— Звідки це ти знаєш, що це допомагає від попечення? — запитала здивовано мати.

— Он там, на полиці, лежить лікарська книжка, то

візьміть і почитайте, якщо мені не вірите, чи так вам дуже дивно, звідки я знаю.

Мати вже більше не обзвивалася ані словом. Пішла до пивниці й принесла пляшку з олією. А Настуня сама наробила полотняних бандажів. Понамащувала всі попечені місця і, легко помазавши полотняні шматки тією самою олією, поприкладала їх на кожне попечене місце, а мати, помагаючи їй, позав'язувала все сухими хустками. Настуня на хвилю лягла у ліжко, бо почувалася дуже змучена від болю та втоми.

Мати заварила зілля центурію і за хвильку дала їй напитися. Після миття, намащення ран олією, забандажування і врешті після того, як вона випила навару з центурію, Настуня нарешті почула, як стало їй легко дихати, гарячка відступила, і попечені рани зовсім перестали боліти. Настуня заспокоїлась і через деякий час заснула.

Та не довго спала, бо крізь сон чула, як старша сестра Марійка оповідала, що Василь помогав рятувати польську колонію та сталося таке нещастя — він вискочив, цілком охоплений вогнем, із хати, де стара жінка кричала і благала помочі. Василь встиг врятувати ту жінку, але вогонь охопив всю його одежду. Від того він дуже попечений так, що його, майже без пам'яти, завезли до шпиталю. Далі оповідала Марійка, що в село наїхало багато поліції та цілком знищили читальню, кооперативу і молочарню, а також тих людей, які там працювали, немилосердно побили й покалічили. Коли поліція била тих людей, то кричала, що ціле село спалять і всіх людей, бандитів-гайдамаків, повибивають до одного. На щастя, приїхав пан і коли почув, що поліція у відплату таке виробляє на селі, то почав дуже сваритися із комендантом тої поліції, а також із всією поліцією. Навіть вийняв ревльвер та вимахував ним, кричав до поліції, що першого ж застрілить на місці, якщо будуть далі нищити і

мордувати людей у селі, де він живе. І, врешті, наказав поліції забратися геть із села. Зразу комендант не хотів його слухати, але коли дізнався, що пан являється маршалком сойму, зразу послухався його, і всі залишили село. Тільки кількох людей страшно побили.

— А як Настуня? — запитала Марійка. — Я бачила, як вона, мов шаленна, скакала по палаючій стайні та виганяла все, що там було. Всі люди спиняли її та вона не послухала, аж почало горіти на ній убрання. Аж тоді вона впала на землю і качалася та просила помочі. А коли вогонь було погашено, вона зірвалася, позаганяла худобу всю до саду, і аж тоді пішла додому.

— То що ж злого я зробила? — підвівши на ліжку, відізвалась Настуня.

— Нічого злого, — відповіла Марійка, — але ти своїм вчинкомне врятуєш цілого села, бо й так ляхи, як не нині, то завтра змасакрують нас всіх, а сам пан не зможе оборонити нас, бо його не послухають затяті польські наїзники і знайдуть таки час і спосіб знищити нас.

— Ну, хай діється воля Божа, що нам призначено, то те й буде, — сказала Настуня. — А покищо я ще таки сьогодні мушу побачити в шпиталі Василя.

— Ти що, здуріла? — зі злістю закричала мати. — Як ти можеш їхати ровером, коли з ліжка не можеш підвєстися?

— Мамо, я можу, подивіться! — і вона швидко встала з ліжка на рівні ноги.

Відтак відшукала свій другий комбінезон, вбралася і зав'язала голову хустиною, бо дуже погано виглядало те обгоріле волося на її голові.

— Куди ти наважилася їхати, таке нещастя, такий неспокій на світі, а ти вночі поїдеш до міста до шпиталю. Схаменися, це дуже небезпечно, повно поліції кругом, можуть видумати на тебе не знати що та арештувати чи побити! — вговорювала мати Настуню.

— Добре, я вас послухаю, мамо. Бо, дійсно, таке може бути. Але я дуже занепокоєна, що сталося з Василем і ще друге хочу запитати: чи завтра я можу кінчати молотити? То мені конечно треба знати, та все таки я почекаю до завтра і рано про все конечно мушу довідатися.

По такій розмові та остерозі матері Настуня скинула комбінезон і положилася до ліжка та знову швидко заснула.

* * *

А Василь, після того, як якийсь лікар помастив, побандажував його попечені місця, заспокоївся. І тільки тепер, коли його перестало вже так дошкульно пекти, він відчув, що страшенно втомлений. І так, як лежав у коридорі, так і заснув та не знев, як довго він спав. Тільки збудився тоді, як хтось старався його легенько збудити та перенести в інше місце. Коли він відкрив очі, то побачив перед собою батька і того лікаря, який надавав йому першу допомогу.

— Чи ти добре виспався? — весело запитав лікар. — Мабуть, добре помогли мої ліки, коли ти так проспав, майже цілий день. Отож я зараз огляну та ще раз понамашую всі твої попечені місця і насвіжо побандажую. Якщо ти після всього цього будеш добре почуватися, то можеш поїхати із твоїм татом додому, а через кожних два дні будеш приходити на перевірку. Якщо рани не загояться і стане гірше, тоді ти знову залишишся в шпиталі.

По тих словах лікар докладно оглянув всі попечені місця, сказавши:

— Це тебе довго буде втримувати від нормального руху, але ти маєш велике щастя, що у тебе немає глибоких попечень. То я думаю, що ти скоро повинен прийти до доброго здоров'я.

Він дуже старанно пообмивав все тіло навколо ран, а рані обмив якимсь спеціальним розчином і, легко

пообтиравши, знову понамащував та забантажував.

Василь поволі встав, убрався у чисте вбрання, що батько привіз із собою. Скінчивши вбиратися, він дуже ввічливо подякував лікареві за таку прихильну опіку. І поволі, при помочі батька, вийшов і сів до воза. Батько їхав не дуже скоро, бо як трясло, то рани дуже боліли. Вони щасливо доїхали додому і Василь, тільки трошки перекусивши, зразу пішов до ліжка і, не говорячи ні слова, зразу заснув та не знав, як довго він спав, бо коли прокинувся, біля нього стояла Настуня, приязно усміхаючись. Вона запитала:

— Василю, як ви почуваєтесь після такого страшного переживання? Дуже погано попеклися? Чи, попри тяжке поранення, можете самі рухатися?

— О, добрий день, Настуню,— усміхаючись, значуще привітався Василь із Настунею.— Дуже радісно та приємно вітати дорогоого гостя в хаті та ще й у такому положенні. Що ж до моого каліцтва, то воно дуже боляче й докучливе. Але сьогодні я чуюся вже досить добре, тільки мушу ще таки лежати в ліжку. Ну, але як же ти, дорогенька, бачу, що також побандажована?

— Від того самого, що і ви, тільки я таки сильніша від вас, і хоч дуже докучливо пече і болить, однак я таки змогла поїхати ровером до вас, щоб довідатися про стан вашого здоров'я та спитати, чи можу завтра продовжувати дальнє працювати біля молотарки.

— О, Боже мій!— сказав Василь.— Як ти така хвора, то забудь про всі роботи, перше прийди до здоров'я, а тоді вже будемо далі працювати.

— Дякую за ваше щире співчуття,— сказала Настуня.— Але я чуюся настільки здорововою, що, як ви дозволите, то я буду дальнє працювати, бо я знаю, що люди чекають.

— Якщо ти можеш, то дуже гарно з твоєї сторони, не заперечую тобі, можеш працювати. Ти все вже

знаєш, що і як треба, то думаю, що сама якийсь час зможеш дати собі раду.

— Дякую, сказала Настуня.— То зараз же я поїду до праці, але я маю дуже багато про що говорити з вами. Тільки це вже станеться тоді, як ви будете досить сильний, і ми тоді вдвох поїдемо на прогульку та на Козацьку могилу, а тепер до побачення, видужуйте скоро, бо вам треба багато працювати, а не лежати в ліжку.

При тих словах вона нахилилася до Василя, обняла, притиснувши до себе, міцно поцілуvala в уста, не звертаючи уваги і не стидаючись, що мати була в хаті. Вона приступила до матері і поцілуvala її руки. Ще раз попрощавшись з усіма, поїхала в село до роботи.

Коли Настуня приїхала до Попадюка, то запитала його, чи вони можуть сьогодні докінчiti молочення збіжжя. Попадюк, подивився на неї, неначе б вона з неба впала.

— Ти ж побандажована, як ти будеш робити?!

— То нічого,— сказала Настуня.— Це не спиняє мене працювати, і коли б ви могли дістати до помочі людей, то я певно буду сама вести машину.

Попадюк кинувся по сусідах і за хвилю вже мав досить людей до помочі. Тоді Настуня перевірила, чи все є в порядку, одним рухом руки пустила в рух малий мотор, а відтак пустила в рух і великий мотор та машину. Все це, на диво для людей, працювало якнайкраще. І тоді до обіду все збіжжя було перемолочене та поскладане на місце. Люди, що поприходили до помочі, дивилися на Настуню, як на якесь диво. Вона була вбрана в чистий комбінезон, але обличчя й руки були побандажовані, а обгоріле волосся щетиною стояло на голові, так що Настуня врешті прикрила голову хустиною.

Скінчила в Попадюка, все докладно розрахувала і

записала. Звільнивши машину від укріплення, перевела в друге місце, все почистила і позмащувала та наповнила великий бак нафтою і до малого долляла. Оглянувши, чи чого не забула, переконалась, що все в порядку. Тоді пустила в рух мотор і, переключивши на біги, переїхала до другого сусіда на подвір'я. Тоді знову все приготовила, уставила машину рівно до ваги, попритинала, закріпивши, як треба, і все приготувала до молочення на другий день. Господареві сказала, щоб люди до помочі були в нього рано, вже коло сьомої години.

Семкевичі, господарі, до яких Настуня привела і уставила машину, увесь час слідкували за Настунею, як то вона спритно і доцільно виконувала всі приготування. Вони не могли надивуватися, що така щуплемінка, тільки ростом висока, дівчина так докладно виконувала всі приготування до правильного руху тої машиним, тоді, коли сама була побандажована від попечення.

Настуня, скінчивши всі приготування коло машини і всієї молотарки, звернулася до господарів і дуже ввічливо розмовляла з ними на тему подій, що розгорталися на цілому просторі Західної України, яка вповні була під окупацією Польщі. По Версальському договорі Польща погодилася на автономію в західній частині України. Та коли закріпила свій уряд, то не тільки не дотримала слова угоди, але беззастережно зашморгнула петлю як на Західній Україні, а також і на Волині, Підляшші й Холмщині відносно університетів, рідних шкіл і всього того, що представляло історичну традицію, культуру та навіть високо культурне розвинення українських інституцій таких, як читальні «Просвіти», кооперативи, «Сільський господар» і настанку Рідна Школа. За допомогою українських вчених, агрономів і при помочі товариства «Сільський господар» в цілій Західній

Україні сільське господарство розвинулося до небувалих височин доцільного використовування ґрунтів. Зокрема тих ґрунтів, які були в посіданні селян. Це був нестримний біль і невитримана колька для польського окупанта, який видавав мільйони на допомогу своїм колоністам, що зроду не вміли господарювати, без державної допомоги банкрутували і тікали один за другим до своїх копалень вугілля в корінній Польщі. Правда, що були і між ними мудрі господарі, які при допомозі уряду розросталися в польських магнатів, що немилосердно експлуатували місцеве збідніле заробкове селянство, підкоряючи його собі майже до невільничого стану. Бідні люди, які не мали свого майна, працювали в таких польських магнатів за п'ятдесят грошів від сходу сонця до заходу. Селяни в Західній Україні корчилася від матеріальних недостатків та з невідрядних обставин і безнадійно чекали або хвилі полекші, або кінця польського панування. І коли пронеслася хвиля терористичних убивств, нападів на фінансові установи і, врешті, небувала в житті хвиля пожеж маєтків польських окупантів, все людство в Західній Україні насторожилося і півсвідомо відчувало, що все це діється не з якихось особистих порахунків, але тут діє сила всенароднього спротиву, який спочатку діяв під іменем Української Військової Організації, а в дальшому молодше покоління переорганізувалося в Українську Національну Організацію. Всього того в селі прості люди нічого не знали. Однак, вірили, що діє якась зорганізована сила, бо систематично після того жахливого дня, коли горіло все навкруги, то були тільки панські фільварки, скирти із збіжжям та польські колонії. За час більше, як два тижні, не згорів ані один український будинок. І пізніше щоночі кругом вставали страшні заграви пожежі. Не дивлячись на всі зусилля польської поліції, їй не вдалося напасті на слід

виконавців того, як вони називали, саботажу. Не можучи піймати і покарати винуватців, польський уряд взявся до загального покарання і нищення сільського добробуту, як господарського, так і культурно-освітнього. Спершу насилалися на села поліційні карні відділи, які переводили невимовно страшне спустошення сільського майна, культурних установ і звіряче катування цілком невинних людей. А потім вдруге прийшла пасифікація — польські кінні улани, які ще жорстокіше нищили і катували цілу Західну Україну.

Коли Настуня розмовляла з господарями, то вони якось вже знали, що перша хвиля пасифікації, яку переводив заряд поліції, — то ще не є кінець. Бо прийдуть ще бити карні відділи польської армії, кінні улани. Почувши таку новину, Настуня аж затряслася із страху, але старалася нічого такого по собі не показувати. А тільки сказала:

— Може, Бог охоронить нас, а, може, наш пан знову не допустить, щоб в нашему селі улани переводили пасифікацію.

— Те буде, що Бог дастъ, — сказали господарі. — Але все одно ми мусимо уважати, і, як тільки хтось учуби, що йдуть до нашого села, то хто зможе і де зможе, повинен тікати, ховатися, куди ноги несуть і що голова придумає.

— Хай діється воля Божа, — закінчила розмову Настуня та, сказавши «Добраніч» господарям, швидко ровером поїхала додому.

Цілий тиждень Настуня сама провадила молотарку, переїздila від одних господарів до других і замовляла сама нафту для машини. Так пройшов увесь тиждень, і щоночі виднілися на небі рожеві заграви великих пожеж.

* * *

Скінчивши в суботу увечері молотити, Настуня не втерпіла і поїхала відвідати Василя. Василь розповів їй

сумну новину, що вже тієї неділі відділом уланів буде переведена жорстока пасифікація. Так що, хто де може, нехай тікає і ховається, хоч під землею. Вчувши таке, Настуня мало не зомліла від страху і мимоволі запиталася Василя:

— Де ж ми скриваємося?

— Ніде ми не скриваємося,— сказав Василь.— Якщо вдасться десь скриватися, то тільки кожному особисто, бо більшою групою людей не можна знайти такого скривонища. Зрештою, може наш пан знову не дозволить мордувати людей в нашому селі.

Настуня ще здала Василеві всі рахунки за змолочене збіжжя та витрату на купно нафти і оліви до машини і, змовившися з Василем, де вони будуть скриватися на випадок небезпеки, попрощала його і поїхала додому.

Коли в неділю люди повиходили із церкви, то побачили, що навколо села і в самому селі було багато війська. Так що не дуже то вже можна було кудись втекти й скриватися. Люди всі скучились біля церкви і з невимовним жахом чекали, що військо буде робити. Але не минуло й п'яти хвилин, як автом приїхав пан і гострим тоном наказав офіцерам, щоб залишили село. Найстарший між офіцерами досить довго вів дискусію з паном, але врешті дав команду до офіцерів, щоб покинули село. Військо вийшло із села і все розтаборилося по фільварку, де пан для всіх жовнірів і офіцерів дав дуже гарне прийняття. Це коштувало великі гроші — погостити стільки війська. Та пан маршалок навмисне зробив таку велику пошану офіцерам і всім жовнірам, за те, що послухали його і не знищили села та не били нікого із людей. Він розумів і здав, що ніхто інший не спалив його маєток, як тільки певні особи з його села виконали наказ Української Військової Організації чи ОУН. Але при розмові з офіцерами і жовнірами він висловився так:

— Я вдячний вам, що ви послухалися мене, бо мій дід жив тут і я живу ціле моє життя у найліпших відносинах з людьми того села. Покарання цілого села створило б страшне провалля між фільварком і цілим селом. В той момент, коли б ви скінчили покарання, разом з вами я мусів би тікати з усією родиною навіть у білу ддину, та навіть під пильною охороною було б небезпечним вертатися. Бо дотепер мій давній-давній рід, хоч ми й поляки і діти мої навчаються в польській школі, але щонеділі ми разом із сільськими людьми ходимо до церкви, молимося разом, а навіть сповідаємося та причащаємося. Та завжди мої діти, дружина і я ведемо розмову з селянами тільки українською мовою. Так поступаючи, ми бачили, як нас люди шанували, слухали і дуже охоче, як треба було, виходили на роботу. Ви всі, панове офіцери і вояки, знаєте добре, що маєтки мої є на українській землі, і вона чи нині, чи через сто років, але перейде в посідання українського народу, який і є її власником. Ми тільки дічастно наживаємося і багатіємо на українській землі. Це річ, що примусила просити вас і спинити всяке знущання над людьми, які, може, і не знають, чому діються такі страшні та ненормальні події. А оце, що сталося, це не виходить тільки з мого села, це діється по цілій Малопольщі. Це вияв протесту, який, може, й бузглудзій, але в цілості має значення як політичний протест проти посідання польського уряду. Воно загострить ще більшу та навіть страшну ворожнечу поміж двома сусідськими народами. Та один, чи навіть більше таких, як я, не в силі припинити стихію, яка йде як від одного, так і від другого народу.

На тому пан Маршалок скінчив свою промову, і офіцери та все військо, в подяку йому та признання його слушності віddали йому парадний салют і спокійно від'їхали у повному строї з села.

Так щасливо проминула та військова пацифікація, і в тім селі ніхто не потерпів. А назагал в цілім краю пройшла страшна варварська пацифікація з побоями, звірським мордуваннями, від яких загинуло багато людей мученицькою смертю, а ще більше залишилося назавжди каліками. Понижено культурні установи й приватні маєтки, які народ мозольною працею здобув за довгі літа.

Кілька тижнів переходила пацифікація, що була заряджена польським урядом. Ляхи шаліли. Військові карні відділи невисказано звірячими способами розправлялися з людьми та знущалися над населенням цілої Західної України. Після такої пацифікації в багатьох селах залишилися самі руїни та безчисленні маси покалічених людей, які щоденно відходили з цього світу. Смерть кінчала їх муки, заподіяні мордуваннями польських озвіріліх посіпак.

У міжчасі, коли ще по других околицях і повітах шаліла та нелюдська пацифікація, в селі, де жила Настуня, майже все заспокоїлося. Тож на другий тиждень після того всього страхіття Настуня, скінчивши молотити збіжжя на господарстві Череватого, як звичайно, почистила машину і пририхтувала її до переїзду на інше господарство. Та приїхав ровером Василь. Він вже настільки виздоровів, що міг їхати і рівно триматися на ровері. Настуня передала йому всі рахунки і списки, скільки за тиждень змолочено збіжжя. Василь подякував Настуні за такі точні обрахунки і сказав їй, до кого вона має заїхати на другий тиждень.

— Добре,— сказала Настуня.— Все зроблю так, як ви кажете. Але завтра неділя, і я маю прохання до вас. Де і коли ми могли б зустрітися, бо я маю багато дечого спитати вас. Та взагалі дізнатися про речі, які мені досьогодні ще невідомі.

— Добре,— сказав Василь.— Завтра по обіді, якщо ти хочеш, я приїду до тебе або краще ти приїдь на Козацьку Могилу, і там ми знайдемо місце поговорити, як ми схочемо і скільки схочемо, без ніякої контролі. Там ніхто не буде нам перешкоджати.

— Добре, дякую,— сказала Настуня, і при тих словах вони, попрощавшись, поїхали обоє кожний до свого дому.

В неділю пополудні Настуня виїхала на Козацьку Могилу за селом, де вже чекав на неї Василь. Він показав їй місце, де вони сядуть. З того місця все видно навколо, але їх бачити не можна було, тому що високий буйний бур'ян так заріс і заслоняв все, що з досить близької відстані не можна було доглянути, щоб там хтось був між бур'яном. Василь приїхав раніше і простелив грубий килимок, на який вони обоє посідали, сковавши спершу свої ровери в бур'яні. Настуня перша почала розмову.

— Ось про що я хотіла з вами поговорити на самоті, бо справді між нами існує велика тайна. Якби вона виявилася публічно, то це був би й кінець нашого життя. Однак, все пройшло на сто процентів вдало, так, як було передбачено в пляні, що його мені доручили на тих курсах в місті, а решту роз'яснили ви. Все це я прийняла як голос Божий, як святу заповідь і виконала цей обов'язок чи наказ стопроцентово. Та сама не знаю, чи сила Господня, чи дух волі вашої витав наді мною і остеріг мене від найменшої похибки, від нещаствя попасті в злі руки чи в таке положення, яке зразу викликало би підозріння. Це все я зробила за такий короткий час і в таку хвилину, що навіть моя рідна маті не звернула уваги на мою відсутність і де я була в цей час. Це я зробила, Василю, з ідейною посвятою, яка не знає границь небезпеки чи неможливості, відколи я пізнала світ, скінчила сільську школу, навчилася читати по-українському та по-польському та при вашій помочі

отримувала різну літературу, яка врешті витворила в мене світогляд і знання, хто я є і для кого повинна жити. А у великій хвилині, не вагаючись, віддати найдорожче — життя для добра рідного краю і рідного народу, до якого в мене зродилася невимовна любов. Я свідома того, що той обов'язок, який я виконала доцільно й ефективно, не виконали б навіть десятки людей, в душах панував би страх або непевність. Так, я виконала безмежно небезпечну і жорстоку терористичну акцію, чим нанесла величезні матеріальні втрати, а також багато людських жертв. На хвилину я не завагалася і не злякалася, коли на шляху, біля якого я мала попалити скирти, напроти мене з'явилися два поліції. В одну долю секунди я придумала плян і почала тікати в сторону скирт. Коли вони побігли за мною та опинилися між двома скиртами, я повернулася і всадила кожному в лоб по одній кулі, так що вони без стогону обидва впали під скирту. Переконавшись, що вони неживі, я виконала всю призначену мені роботу, тільки їх зброю закопала під вивозом, накривши добре дерном і посыпала по всьому порохом, який запоморочував би нюх собак. Так що досьогодні ніякої чутки про те немає. А з поліціїв залишився тільки попіл та дрібненькі кісточки, з яких ніхто не зможе дізнатися, хто то і що то за люди погоріли в скиртах. Так, Василю, за короткий час я в п'ятідесяти п'ятьох пунктах виконала наказаний атентат. Нічого доброго я не робила, я чинила смертельний гріх.. Однак, я все виконала щасливо, без однісінської зустрічі із кимсь із звичайних людей. Тільки одна зустріч із поліцаями, котрим я змушеня була відібрати життя, інакше я сьогодні вже не жила б. І хоч яке страшне і грішне діло заподіяла я, однак, вірю, що якась сила керувала тим і берегла мене. Я роздумую все над тим, і так гадаю, що Бог мене чимось тяжко покарає. Але в той час, я таки вірю, що сила Господня витала наді мною і хоронила

мене від страшного провалля, над яким опинилося мое, ще не розквітле, життя. Таки вірю, що Бог хоронив мене, так що я досьогодні жива і досить здорована. А також дотепер я не завважила за собою якогось підозріння чи слідкування. Та все одно, цей надзвичайний успіх та тимчасовий спокій перед бурею мене зовсім не задовольняє, і тому я просила у вас можливості поговорити з вами, запитати багато речей, на які я не знаходжу відповіді, та упевнитися, що моя доконана праця та виконаний наказ мають певну ціль і вартісне значення для українського народу. Бо наш народ заплатив за те величезними матеріальними шкодами і страшними кривавими жертвами.

У весь час Василь уважно слухав її і врешті відізвався.

— Це правда, Настаню моя дорога, і всі мої завваги мають свою правду. І на мій особистий погляд, широї відповіді немає. Бо ціла та терористична акція дуже легко могла бути спровокована польськими або комуністичними агентами. Та сьогодні немає жодних познак чи виявлення провокаційної дії наших катів, хижакьких поневолювачів, як Москви, так і ляхів. Все говорить за те, що всю акцію виконали таки українці за пляном організованого проводу. Я знаю, що ти запитаєш, чому так, щоб за те заплатив страшну жертву цілий український народ у Західній Україні? Чи такий засіб виправдує ціль? Коли не вглибитися думками у хід політичних подій, це не походить на засіб боротьби за волю народу. Але кожна проліята краплина крові, кожне життя, що відійшло за світи у наслідок катувань та звірячих побоїв — це навіки зосталося незнищимою підставою до будови твердині українського світу. Це правда, що це дуже тяжка та жорстока ціна, яка увійде в повному та правдивому освітленні в історію, як спроби українських змагань за вільне життя і державу. Тяжко сказати, чи грядучі покоління приймуть це з великим

ентузіязмом, себто захопленням. Чи, може, ту сторінку перекинуть, як непотрібний баласт у поході нації до волі, що забирає стільки енергії і творчого життя. Але, як казав наш геній Шевченко: «Не нам на прю з Тобою стати, не нам діла Твої судить». Сказав я ті слова тому, що вони якраз підходять до тих подій чи, інакше кажучи, до того моменту. Вже сталося, і не повернути тієї жахливої події, яка струснула цілим нашим краєм. Ми з тобою виконали наказ, не знаючи, звідки він прийшов та звідки прийшли ті всі технічні засоби. Ми виконали цей наказ на сто процентів, не зважаючи на те, що ні ти, ні я не являємося членами якоїсь даної бойової політичної організації. І тільки хтось мав до нас довір'я і включив нас у першу лінію терористичної акції, яка з першого дня сколихнула цілою польською державою.

З тої причини я думаю, що справа була підготовлена не дурнями, але фаховими боєвиками, та прецизійно підсиlena технічними засобами. Я знаю людей, які передавали мені наказ і всі ці технічні засоби до виконання цього гіантського удару. Я думаю, що директива йшла із центрального проводу УВО чи, в ході подій, вже ОУН. Хтось мав до нас стопроцентове довір'я. Спершу дали належну підготовку та інформації. Потім ознайомлення з технічними засобами, а відтак певний і пригожий час та момент для виконання. Це дуже хитро й фахово, бо вже дальша акція потягнула б за собою сотки жертв, скоплених у момент дії. Ми ще повністю не певні, що воно так безслідно пройде для нас. Але дотепер не завважено найменшого підозріння супроти наших осіб. Знаю певно, бо аж дивно, як хитро працюють над тими людьми, які дають мені знаки, що все закрито непроглядною тъмою таємниці. Дальше він нас не вимагають більше нічого тому, що ані одна підготовлена група не виконала навіть половини свого призначеного. І при тім кожна нерозважно звернула на себе підозріння, чим дала почин до масових арештів.

Ти старайся вести себе так, начебто цілком не була зацікавлена тим, і коли треба, то висловлюйся, що це, на твій погляд, річ безвартісна та безумна, про яку нема бажання часто застановлятися і вести політичні розмовим. При тім не журися, що ми зостанемося безіменними героями. Це річ цілого життя, а не тимчасової показухи. Може, ще доживеш, і тоді з великим захопленням будеш читати описи про безприкладні геройські події, про геройські доконаний акт молоденької дівчини, яка своїм вчинком створила безсмертну епопею геройства, віддаючись всеціло ідеї боротьби за волю рідного народу і рідного краю України, не спинившись перед жахом смертельних мук, а то й втрати молоденького життя. Це тільки на Україні можуть виростати такі геройські безприкладні одчайдухи.

— Василю,— із сльозами на очах перебила дальшу його мову Настуня.— Це все гарно, що ви говорите, і наче зі святыми у покорі благословляєте мій вчинок, який ви знаєте від першої до останньої хвилини. Та одне журить мене, Василю — це те, що на цей, так би мовити, злочин затайтесь і безслідно пройде ціле життя. Однак, я люблю вас, Василю, і знаю, що ніколи в житті я не буду справедливою і невинною людиною, якою повинна бути ваша жінка. З часом у вас зродиться сумнів та недовір'я до мене, і ви відречетеся мене тому, що ви знаєте, що я вбila двох поліцайв, двома влучними пострілами положила трупами на місці, та навіть без жодної надуми. Також ви знаєте, що я висадила в повітря поліційну станицю, в якій безслідно загинули троє поліцайв. Ви гарно говорите до мене, вяснили про вартість тої акції та приводите до безприкладного геройства, яке має бути освяченим боротьбою за волю нашого народу і Матері-України. З усім я згідна з вами, але, у ваших очах я все одно залишуся жорстокою вбивцею, якій не можна ніколи

дати віри. І оце відштовхне вас від мене. Саме цього, як це станеться, я не переживу.

— Дорога дитино Настуню, і ти знаєш про мене все, то чому ж укралася в твою душу така недовірлива думка, що збрала, як послухати тебе, ввесь твій життєвий спокій та надію на подружнє щасливє життя. Може трапитися і таке, як ти сказала, але ти не задумалася реально над собою та всім тим, що сталося в нашій спільній дії. Я тебе питаю: чи є вояком той, котрий опинився на передовій бойовій лінії й доцільним пострілом вистріляв ворогів, які наважилися знищити всіх його друзів чи, інакше кажучи, цілу лінію фронту? Чи ти такого вояка назвала би убивцем і небезпечною людиною, який не можна довіряти? Подумай, чи у моїх словах є якась реальна думка.

— У моменті даної ситуації ваша думка є реальна. Але гомін душі тяжко спинити, хіба тільки час та довгі літа по такому пережитті можуть бути тим лікарем, який вилікує сумніви та гризоту совісти за вчинений такий нелюдський акт, і може по довгім часі в моїй душі запанує спокій та повне довір'я. Я дуже страждаю, і навіть на хвилингку мені прийшла така страшна думка, щоб піти й висповідатися. Але в той самий момент пригадалася мені подія із Стефаном Гевчуком, який в панському лісі вирвав дванадцять тоненьких корчиків грабини і посадив понад дорогою, щоб розвести живий пліт. І він побоявся, що зробив гріх, вкравши дванадцять грабків з панського лісу. От він пішов і висповідався із того перед нашим отцем. І що ж, тої самої неділі отець поїхав до пана на обід, а в середу поліція арештувала Стефана, прийшовши на подвір'я і знайшовши дванадцять посажених кущиків грабини. Навіть нічого не питали, а з місця забрали Стефана і арештували. А цілу справу подали до суду та посвідчили так добре, що бідний Стефан відсидів два місяці в криміналі. А посіпаки з фільварку прийшли,

забрали ту грабину, завезли до лісу і не посадили в землю, але викинули у Ціловецькі мочари.

— Це дух святий витає над тобою, Настуню, бо, не дай Боже, ти таки пішла б висповідалася із заподіяних вчинків терору проти польської держави. Ти знаєш, що тим, ніби святым, обов'язком ти би угробила себе, мене і багато більше народу. Тож, прошу тебе, думай реально і силою волі опануй себе. Зумій витримати той біль душі для добра нашого особисто і для добра нашого народу. А коли б довелося перейти арешт і всі тортури, то щоб Господь дав тобі силу мовчати так, як сила Господня дала тобі ту відвагу та спритність, той нестримний гін доконати те, що ти здолала. Це перейде з часом до історії народного змагання за волю, і довічний спомин залишиться про дівчину, яка виконала неймовірне геройство для свого народу в змагу за волю своєї Батьківщини-України.

— Один Бог знає, як воно ще буде, Василю. Але я складаю приречення чи присягу перед вами, що ця доконана дія, хоч які не виникли б обставини, так і лишиться тайною до кінця моого життя. Хіба б зайшли такі потреби, такі обставини, що для добра загалу чи цілого краю треба було б виявити цей вчинок. Але для цього мусіли б бути певні докази. А з нинішнього дня ми уриваємо розмови на ту тему, і тепер ми — нові люди, які в минулому нічого не знали і нічого спільно не робили.

— Дуже гарно ти скінчила вислів своїх думок: за це хай Бог нагородить тебе перш за все добрым здоров'ям, а відтак усім, що дало б тобі щастя і задовілля на довгі літа. Ми тут народилися, і наші батьки хрестили нас у нашій церкві. І під силою того хрищення ми стали довіку віруючі в єдиного Бога, Його Сина Ісуса Христа і Матір Божу Пречисту Діву Марію. З тою хвилиною, коли ми стали свідомими свого вірування та обов'язків святих Тайн, ми до смерті зобов'язані йти слідами

Христових · Правд і науки святої Віри в єдиного всемогучого Бога. Це дуже коротенька філософія нашої християнської віри: вона така велика і така глибока, понад всі глибини океанів. І майже неможливо простудіювати тайну вселеної тв всемогучу силу святого Духа. Сказав я тобі тих кілька слів тому, що подія, яка відбулася за нашою участю, розходиться з Христовою науковою нашої релігії. А як так, то ми залишаємося окаянними грішниками на ціле життя. А також цей гріх призведе нас до вічної кари в потойбічному світі. Однак, боротьба за волю Батьківщини і за право вільного життя нашого народу освячує нашу провину і звільнняє від усіх тих смертельних гріхів. Бо колись читав я у Святім Письмі, що найбільшу жертву приносить той, хто ціле життя трудився і навіть віддав своє життя за волю і щастя своїх товаришів. Тому страх гріху не здергить нас, доки ми живі будемо, боротися всілякими засобами, щоб здобути волю нашій Батьківщині й нашему віками поневоленому народові. Це є наша велика і свята правда. Великий наш геній Тарас Шевченко, боліючи над недолею свого народу і рідної Батьківщини, писав: «Жити, жити і сліду не кинуту — однаково, чи жити, чи загинуть». Пробач. Мені так прикро, що я так довго забираю в тебе час, який я хотів би використати для іншої бесіди між нами, дорогенька моя Настуню і люба моя дівчино. Вже давно ми в дружніх відносинах, але час лихоліття, який доводиться нам переживати, при кожній нашій зустрічі створює непривітний настрій, і всі наші зустрічі більше ділові, ніж приязні, ласкаві, що завжди виявляється при взаємній любові.

При тих його словах Настуня положила свою голову на груди Василя, і довго-довго її сині очі вдивлялися у нього. Врешті вона поцілуvalа його, і при тім по її щоках потекли гарячі слізози. Василь також пригорнув її до себе та вицілував її уста і очі. Та як же він

був здивований, побачивши слізози, що навіть уражено запитав:

— А то чому ж слізози? Звідкіля у тебе такий настрій, що доводить до жалю? Одна думка тривожить мене, що з причини нерівного нашого віку ти починаєш жаліти, що Бог не звів тебе з людиною, яка була вартісною для тебе і віком не приводила б тебе у стан вагання та журби.

- О, о, Василю! Боже милий, що ви тут нагородили?! Чому ви так злобно подумали про мене, а не подумали про те, що це — слізози радості й щастя, що я на хвилину опинилася у міцних обіймах коханого, про що я так довго мріяла. Не говоріть пустих слів про різницю віку, бо якщо ви не сумніваєтесь і готові любити дівчину та врешті піти з нею на шлях супружого життя, знаючи, що вона бідна та не має ніякої матеріальної вартості, то я була б щаслива все моє життя, і це заступило б мені труднощі, які виринали б на нашому життєвому шляху. Я ніколи в житті не буду більше щаслива, як мати вас біля себе і врешті стати вашою правною дружиною та зазнати щастя і розкошей, які бувають тільки у люблячій родині. Це вам вияв моїх почуттів та моєї жагучої та незгасимої любові до вас...

— У відповідь я тобі заявляю, що в житті моїм не мав і не буду мати більшого щастя і задовілля, ніж певність, що ти мене вірно любиш. Коли Бог дозволить, то ми вже в короткому часі одружимося. А щоб жити, будемо спільно працювати, і ми зуміємо здобути та забезпечитися потрібними матеріальними засобами до життя.

По такій розмові вони обое поцілувалися та милувались, не звертаючи уваги на час. Аж врешті спостерегли, що сонце почало сідати. Тоді вони роз'їхалися так, як приїхали сюди, що ніхто їх не побачив. На прощання Василь сказав Настуні, що завтра вранці стріне її при молотарці.

Другої днини Василь приїхав і поміг Настуні перевести машину та установити її в других господарів. Так цілу осінь Настуня працювала коло машини, а Василь, попри всі господарські роботи вдома, виконував багато інших будівельних робіт для людей. З бігом часу майже забувся страх про пережиті події. Так пройшла осінь та ціла зима.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

Коли скінчилось молочення збіжжя, Настуня отримала свою винагороду від Василя і знову віддала всі гроши батькам. Та тим разом батько взяв тільки малу частину, а решту порадив Настуні завезти до міста і положити на своє ім'я в ощадневій касі. Настуня послухала батька і частину грошей положила в касу, а за решту постановила справити собі таку одіж, що навіть найбагатші дівчата на селі не могли крашої мати. І дійсно, це їй вдалося, бо вона купувала тільки матеріали, а шити їй нічого не коштувало, бо Василева тітка дуже радо дозволяла їй все шити та ще й помагала. Це все тому, що коли вона мала багато роботи, то Настуня завжди радо їй помагала.

За ці гроші Настуня справила собі кілька суконок, два теплі костюми, добрі боксові чоботи, мешти і черевики. А головне — дуже гарну, кожухом підбиту, чумарку із дорогим кримовим коміром, а також обшиту на рукавах, по долині і в стані. В тій чумарці Настуня виглядала дуже гарно, бо все пасувало їй до лица. До того пошила собі кримку-шапку та купила шальову хустку в квітах. Коли вона все це принесла додому, то зібралася ціла родина і не могла начудуватися. А батько й мати раділи, що їх наймолодша доня доказала такого, що може бути гарно одягненою, як ні одна найбагатша дівчина на селі. Коли вона у все те убралася і в неділю прийшла до церкви на село, то своєю появою викликала великий подив. Всі люди повертали голови в ту сторону, де вона стояла. А коли по Службі Божій вони стрінулися з Василем, то він довго стояв проти неї та без слова, не

рухаючись, вдивлявся в неї, неначе зачарований. А ж врешті відізвалася Настуня:

— Що таке Василю, чи ви так вдивляєтесь в мене, чи у ці лахи, які висять на мені?

— Правда, дорогенька,— відізвався врешті Василь.— Ці лахи так пасують тобі, що викликають такий чар, від якого не можна стриматися і відвести від тебе очей. Гратулюю тобі, моя кохана, це дійсно краса, яка заслуговує на велику увагу.

— Чи дійсно я аж така чудова в тім уборі, що ви так вихваляєте?

— Це не вихвалювання, але дійсний і правдивий Божий дар. Тому ти повинна дякувати Богові за красу, якою Він тебе нагородив.

— Я молилася щиро сьогодні, дякувала Богові за Його ласку святу, що дав мені можливість нажити такого добродія, від якого я зазнала стільки добра і щастя. Це ж передусім ваша заслуга, бо якби не було вас, я не могла би нажити стільки добра та пишатися ним сьогодні. Тож, поперше, в імені Господа Бога я складаю щиру подяку вам та прошу Бога, щоб і надалі нагородив вас такою добротою, а головне — добрим здоров'ям.

Так вони, взаємно висловлюючи признання, зайдли аж під хату Настуні. Тут Василь попрощався з Настунею і поїхав додому, бо мали прийти люди, які хотіли, щоб він зробив їм вікна й двері до хати, яку Ім будував батько Василя. Повернувшись додому, він застав уже тих людей, договорився з ними про працю по викінченні їхньої хати.

Цю роботу він зробив за чотири тижні, а в тім часі вже приходила весна: таяли сніги, надходив місяць березень зі своєю змінливою погодою. В міжчасі Василь отримав повідомлення від того інженера, що так багато помог йому у конструкції машин. В листі

інженер писав, що він потребує його допомоги і то, по можливості, якнайскорше. Увечері Василь заіхав до Настуні та прочитав їй того листа, на що Настуня відповіла йому:

— Ідь, це ж твій святий обов'язок помогти йому. З його допомогою ти став матеріально забезпечений та дістав у руки фах, який дає тобі забезпечення на ціле життя.

Того вечора Василь довго просидів з Настунею. Її батьки вже не заперечували їй того, бачачи такі щирі відносини, які виявлялися не тільки у взаємній любові, але ще й у матеріальній помочі, яку Настуня приносила родині. А також була повна надія, що вони в скорому часі одружаться. Тому батьки були раді, що Василь не викликав Настуню десь на вулицю чи на подвір'я, але вони сиділи в хаті, біля спальні Настуни.

Вже від довгого часу в родині зайшла велика зміна. До Настуні вже не ставилися, як перше, зневажливо. Тепер старші сестри і брати ставилися до неї з родинною любов'ю. За це Настуня все старалася кожному чимсь допомогти. І так сестри більше не шукали кравчинь, бо Настуня, як тільки навчилася щось собі пошити, стала шити й ім, та так все пасувала, що приносила їм велику втіху і вдячність, бо за те ніхто нічого не платив. Брат Петро якось жартома запитав її, чи не могла б вона пошити йому вбрання. Настуня погодилася, і вони обоє поїхали до міста та вибрали й купили дуже гарний матеріял на убрання. Настуня все сама вибрала та доплатила решту, бо брат не мав досить грошей. Коли привезли додому той матеріял, то всі його оглядали та дуже хвалили, а Петро сказав, що то Настуня вибрала такий гарний матеріял та ще й сама доплатила. З великою радістю батько й мати прийняли те повідомлення. Батько обняв Настуню, поцілував її та сказав, щоб Божа ласка не лишала її ціле її життя. коли в

неї живе така родинна любов. Мати зробила те саме, а брат Петро вицілував її, наче наречену.

До неділі Настуня пошила вбрання, і дійсно так їй вдалося все допасувати, що коли Петро вбрався, то вона саме не могла надивуватися на нього, як він гарно виглядав у тому вбранні.

Час проходив, надходила весна. Василь після того вечора, коли дав знати Настуні та прочитав їй листа, вранці поїхав до міста, хоч це йому було дуже невигідно, бо надходила весна і роботи було так багато, що він не знав навіть, з чого почати. Але все покинув і поїхав до міста. Інженер сказав йому, що хоче відновити всі його канцелярії і просив Василя, щоб він зайнявся тою роботою. Василь не відмовився ані словом, і з місця взявся до роботи та щоб скоріше закінчти, цілий тиждень не приїздив додому. На неділю Василь приїхав додому, а, полагодивши деякі справи, не гаячись, поїхав до Настуні. Дуже мило зустріла його Настуня та з великою цікавістю розпитувала про його роботу та як багато ще її залишилося, що він там працює цілий тиждень. Їй було дуже тужливо, бо вона звикла майже кожного дня зустрічатися з Василем. Кожний день без милої зустрічі викликав журбу і тугу, так що вона й не знає, як себе привести до нормального життя. Василь сказав, що він не інакше почувається, але що ж зробити, він ніяк не може відмовити інженерові. Ту доброту і поміч він ніколи не забуде, і треба бодай частинно за неї віддячитися.

— Це ще потриває кілька днів, а потім ми будемо знову щодня зустрічатися. А в далішому пляні, то скоро почнемо працювати для себе,— потішаючи, сказав Василь та ніжно пригорнув Настуню до себе. Вона ще більше приголубилася до Василя та вицілувала його в уста, очі та в ціле обличчя і при тому сказала:

— Ох, якби ти знову знаєш, як я зжилася з тобою! Не будь тебе — світ став би тюмою, а життя — безбарвним та безцільним. Тож коли знову пойдеш працювати, держи в серці ѹ думці дівчину Настуню, яка тілом, серцем і душою приросла до тебе, і де ти б не був, вона золотою мрією буде снуватися біля тебе.

— Потоком діамантів бренять твої слова, моя любко кохана. Слухаючи тебе, тяжко стає на серці та жаль невисказаний за тим, що ти мусиш так тяжко переносити дні нашої розлуки. Я знаю, що ти будеш тужити, але не гнівайся і не сердися на мене за те, що я мушу від'їхати ще на кілька днів.

— Коли реально подумати, то за що я маю гніватися чи сердитися? Тим треба би радіти. Але коли в серці щось заніє і наступить туга нестримна ѹ болюча, тоді, немов шалений вихор, пролітають думки злібні, заздрісні. Тоді я тяжко молюся до Бога і прошу ласки про щасливу хвилину, коли Василь буде біля мене і ми таки разом щасливо заживемо.

— Коли ми будемо живі та здорові, то інакше воно й не буде,— сказав Василь.

В тім моменті хтось тяжко закашляв.

— Чи це хтось у вас хворий? — запитав Василь.

— Так, це сестра Марійка дуже перестудилася і захворіла. Вже цілий тиждень лежить, а вона ж записалася на цілий рік на роботу до фільварку. То як не вийде два тижні на роботу, то стратить цілий рік. Хоч-не-хоч, але я мушу піти на фільварок на роботу за сестру Марійку.

— Я не дуже задоволений тим, щоб ти йшла на фільварок на роботу. Там треба тяжко робити, а ти не є така сильна та ще ѿ не призвичаєна до таких тяжких робіт.

— Я розумію і згідна з вашими думками, однак, що ж робити, я змушенна помогти сестрі.

При тих словах вони зайшли до кімнати, де лежала Марійка. Вона ціла заливалася потом, часто кашляла, і так видно було, що мала гарячку.

— І ти не покликала дотепер лікаря? — запитав Василь.

— Я хотіла, однак всі сперечаються, кажуть, що не треба, вона п'є багато чаю з рум'янку, то це поможе, і гарячка зійде.

— Добре, — сказав Василь, — тримайся, Марійцю, пий багато чаю, а завтра я пришлю лікаря. Добраніч, я мушу відійти, а ти, коли вже таки підеш на ту роботу, то, прошу тебе, уважай на себе і роби так, як тобі твоє здор'я дозволяє. Не старайся рівнятися з іншими, які вже за ціле життя звикли на тій роботі. Я хотів би заплатити Марійці те, що вона втиратить. А ти щоб не йшла на ту роботу.

— Ні, ні! — Настуня приложила руку до Василевих уст. — Такого не робіть і не говоріть, бо батьки вже цілий тиждень сварять мене, чому я не піду заступити Марійку. Так що вже нічого не кажіть, бо я мушу піти, інакше то буде ціле пекло в хаті, що я ледаща і не хочу помогти рідній сестрі в біді.

— Це мені щось неясно. Батьки знають, що ти не маєш доброго здоров'я до тяжкої праці, то чому вони тебе гонять? Я мушу говорити з ними, — сказав Василь.

— Ні, ні, о, ні! — заступила перед ним дорогу Настуня. — Не робіть того, бо то буде для мене ще гірше. Батьки чогось на мене дуже озлобилися, тому що я сама не визвалася піти заступити Марійку на роботі. Отож для святого спокою я вже піду і з Божою поміччю все витримаю. Може, це довго не потягне, бо сьогодні Марійка вже чується ліпше, ніж минулого тижня.

Василь, хоч не дуже задоволений, але вже більше не сперечався. Тільки довго прощався з Настунею і просив, щоб уважала на себе, а як буде тяжко, то щоб покинула, а він все полагодить.

— Добре, добре, мій ангеле-хоронителю, я буду старатися робити, а як дійсно буде неможливо, то зроблю так, як ви мені радите.

При тих словах вони дуже сердечно попрощалися, і Василь поїхав до роботи у місто. Перед тим, заки пішов робити, він вступив до лікаря, розповів йому всю ситуацію і просив, щоб той зараз поїхав до Марійки. Дав йому винагороду за його труд. Лікар не хотів нічого брати, але Василь насильно положив гроші у його бюро і, подякувавши йому, пішов до роботи.

Зраня не було пацієнтів, тому лікар взяв усі потрібні речі для першої допомоги, сів на ровер і поїхав. Для родини Настуні це була велика несподіванка, що так рано з'явився лікар у хаті. Перша, кого він стрінув, була маті. Лікар члено привітався з нею та спитав, де лежить хвора Марійка. Маті вказала на кімнату, а сама розплакалася з радості, а також із прикрої думки, що треба буде платити лікареві. Натомість лікар негайно оглянув Марійку, дав два застрики і якісь таблетки, що їх Марійка повинна брати по одній три рази на день. Звертаючись до матері, він запевнив, що Марійка буде скоро здорова, але навіть як почусться добре, то щоб не йшла до роботи три тижні. Маті дуже дякувала лікареві і при тому спитала, скільки має йому заплатити.

— Дякую,— відповів лікар.— Мені вже заплачено, і ви тим не журіться. Тільки прошу, пильнуйте, щоб доня скоро повернулася до доброго здоров'я.

Ще спитав, де Настуня. Маті сказала що вона пішла до роботи на фільтварок заступити Марійку, бо та мала згоду на цілий рік, а як тиждень опустить, то стратить роботу.

Коли лікар повернувся до свого кабінету, він застав того інженера, в якого Василь робив. Інженер був дуже стривожений і знервований. Він розказав лікареві неприємну новину. До його фабрики, де робив Василь,

ще перед полуднем зайдли чотири поліції, два цивільні таємні агенти, а два звичайні, в мундирах міської поліції. Вони ніби показали судовий документ і заявили, що Василь арештований, наложили на нього кайдани і забрали з собою. Де і куди — він дотепер не міг довідатися, хоч мав великий вплив в урядах і його скрізь шанували. Але сьогодні, до кого він не звертався,— ніхто не міг йому дати задовільної відповіді чи пояснення, за що і з яких причин Василя арештовано, і де саме він знаходитьться. До кого він тільки не звертався по інформації, завжди діставав одну відповідь, що це є наразі поліційна тайна, до якої ніхто не має приступу. Вислухавши все, лікар пообіцяв інженерові, що він також буде старатися дізнатися, за що Василя арештували і куди його так відразу запроторили, що ніхто не може дізнатися, де він є. Лікар не показав по собі якогось стривоження чи неспокою, хоч в середині його таки мучив великий страх. Врешті лікар надумав і поїхав просто до комісара державної безпеки, який весь час дуже приязно ставився до нього.

Коли лікар увійшов, комісар дуже захоплено вів розмову з якимись двома цивільними особами. Побачивши лікаря, комісар притишів розмову, а потім перервав і, звертаючись до лікаря, попросив зайти в другу кімнату і там поочекати на нього. Майже п'ятнадцять хвилин чекав лікар, коли врешті увійшов комісар. По ньому було помітно, що він мав дуже поганий настрій. Привітавшись із лікарем, він так відразу і сказав:

— Я знаю, що ви прийшли в справі Василя Жаркевича. Отож, не можу вам казати, за що він арештований та де він тепер є, бо це є наразі поліційна тайна. Одне знаю, що він стане перед судом із дуже великими обтяженнями саботажних вчинків.

— Василь?!— ніби дуже здивовано промовив

лікар.— Відколи я знаю його, то ніколи, oprіч культурно-господарських справ, щось подібного я не зауважував.

— Значить, ви мало знаєте вашого дорогого Василя, і дуже можливо, що ви багато про нього дізнаєтесь.

На тому комісар перервав розмову і лікар, попрощавшися з ним, поїхав додому з дуже великим пригнобленням, бо вже здогадувався, що якийсь провокатор засипав Василя, а, може, й всіх тих, хто підготовляв дійсно цю акцію.

Після останньої розмови з Василем Настуня почала ходити на фільварок до роботи. Надходила весна, кінчався місяць березень. Були ще досить холодні дні. Але на фільварку дали наказ всім робітникам іти в поле розкидати гній, який зимою був вивезений та купками поскидуваний. Ці купки досить добре позмерзалися і дотепер дуже мало розставали, хоч сонце вдень досить добре пригрівало. Настуня, одержавши тяжкі граблі до гною, з усіма пішла в поле і почала розкидати цей зовсім ще не розмерзлий гній. Робота була для неї незвична та досить тяжка. Першого дня роботи Настуня почувалася дуже змучена, та старалася виконувати її, як могла і скільки сил в неї вистачало.

Після першого дня роботи, будучи зовсім перемученою, Настуня від великого напруження перегрілася, зіпріла та, вертаючись додому почувала, охолоджуючись, ніби хтось облив все її тіло льодяною водою. Вернувшись додому, вона помилася зимною водою, перебралася в сухе, повечеряла, трошки почитала. Після того почула, що вона дуже стомлена й сонна, так що відразу пішла спати.

Так продовжувалося три дні. А четвертого дня Настуня рано встала та вчула, що по цілім тілі проходить тремтіння, наче б у неї висока температура.

Але нічого нікому не сказала. Зібралася і пішла далі до роботи. Почала робити, однак почувалася дуже змученою та виснаженою і з тої приччини вимушена була дуже поволі робити. Наставник, економ Максим, завважив це, підійшов до Настуні й насварив, щоб вона так швидко робила, як і всі. Бо коли вона не послухає і буде далі така лінива, то він палкою її підганятиме. Настуня ні одним словим не відізвалася Максимові на ту остерогу і, не зупиняючись, далі працювала, як могла. Максим не переставав слідкувати за Настунею, і увесь час, мов той пес скажений, прискачував до неї, викрикував різні лайки, прокльони, аж запінився. Всі, що працювали поблизу Настуні, чули це. Деякі дівчата почали обставати за Настунею, кричали до Максима, такого череватого, краснопікого:

— Лиши її,— кричали дівчата,— хай вона робить так, як може!

Це ще гірше дратувало старого гайдука Максима. Бо це вперше сталося, що хтось ставав проти нього, коли він кого сварив, а навіть побив би. Він зі злістю кричав:

— Ви всі волоцюги, не хочете робити і ще пельки розsv'яляєте до мене. Я вам покажу, хто я є! Всіх вас на чотири вітри повиганяю, коли не будете слухати мене і не будете робити, як треба!

Він відійшов та увесь час слідкував за Настунею, як вона робить. Коли зауважив, що вона не працює скоріше, то повернувся, підлетів до Настуні та заверещав на ціле подвір'я:

— Геть, ледащого, іди чортам в зуби!

І при тих словах із цілої сили вдарив грубою вишневою палкою Настуню впоперек та ще зачепив праву сторону голови. Від такого сильного удару Настуня впала, мов підстрілена, випустивши граблі з рук. А з уст і носа потекла кров. Зчинився страшний

лемент. Кричали всі — дівчата й хлопці, що були недалеко за возами, і з кіньми пригналися на цей страшний лемент. Дівчата кинулися на Максима з граблями. Той вперше в житті почав тікати, що мав сили. Другі кинулися рятувати Настуню, яка не подавала ніякого знаку життя. Дівчата голосили:

— Забив, проклятий гайдук, дитину!

Десь звідкілясь з'явився з кіньми возом старший брат Настуні Петро. Він підняв Настуню, як мале дитя, положив на воза і вголос страшно заплакав. Настуня отворила очі, та вдячна усмішка з'явилася на її устах. Кров, не переставала текти з рота й носа. Петро, не питуючи гайдука Максима, скопив коні та зразу завіз Настуню додому.

Коли лікар повернувся від комісара до свого кабінету, до нього вскочив незнайомий йому мужчина та розказав все, що трапилося з Настунею та просив негайної помочі, бо вона смертельно побита. Немов блискавкою вразила та страшна вістка лікаря. Він без найменшої затримки зразу ж зібрав свої речі та гнав, немов шалений, до села до Настуниної хати. Нашвидку привітавшись з матір'ю, зразу ж почав подавати Настуні першу допомогу, а після того вже провів докладне обслідування. Суворий вираз обличчя лікаря не віщував нічого доброго. Він ще раз дав їй застрик для заспокоєння болю та нервової системи.

Настуня поволі відкрила очі та, побачивши коло себе свого улюбленого лікаря, нагородила його своїм чарівним усміхом та прошепотіла:

— Один Бог нагородить вас, докторе, за таку вашу любов до народу, за вашу таку великолудушність.

Лікар спинив її, щоб не говорила, бо знову почалайти кров з носа та з уст. Лікар ще раз дав їй якийсь препарат, після чого вона заспокоїлася та спокійно заснула. Мати почала плакати. Лікар тільки сказав їй:

— Ви не повинні були посилати її на таку тяжку та непідсильну для неї роботу. Ви мусите прийняти це до відома, і Боже вас борони обмовитись хоч одним словом, про що я вам зараз скажу.

— Ні, ні! — заперечила мати. — Я вам клянусь, що не скажу нічого нікому.

— Отож,— почав лікар,— ваша доня, цей квіт і краса... смертельно побита. Один Бог може сотворити чудо. Я щоденно два рази на день буду приходити до вас та помагати всіми медичними засобами та своїми стараннями. Той посіпака так вдарив Настуню сильно поперек плечей, що відбив їй легені та створив тріщину в черепі. З рані в голові вона не помре але відбиті легені — то вже складна справа.

Лікар притишив голос і підійшов ближче до матері:

— Я не знаю такої клініки, яка могла б зоперувати та точно злучити обірвані кровоносні судини. Я буду давати медицину, яка повинна, так би мовити, закупорювати ці прориви, але це тільки тимчасово. І ще кажу вам — тільки Божа сила може створити чудо, що її організм природньо злучить обірвані судини.

Мати почала гірко плакати, та лікар затулив їй рота і ще раз нагадав, щоб вона ані словом про те нікому не обмовилася та нікого не пускала до Настуні. Після того лікар від'їхав.

Настуня спала спокійно до ранку, а вранці вже о сьомій годині, лікар був у хаті. Настуня здивовано запитала його:

— Докторе, ви ночували біля мене?

— Я тільки що приїхав. Бо тобі треба медицини, якої я вчора не мав і не знат, що вона тобі буде потрібна. Доню, сонечко ясне, прошу тебе, тобі на кілька днів не можна говорити. Послухай мене — від удару тріснули тоненькі судини в твоєму носику, і вони кривавлять через ніс і через уста. Я постараюся загоїти ці малі рані,

і ти знову, як колись, будеш спокійно дихати та розмовляти.

Засвітилися очка в Настуні, неначе дві іскорки, і вона таки прошепотіла:

— Дорогий мій янголе, щиро дякую, докторе.

Після тих слів Настуня прикрила очі та спокійно заснула. Лікар віддав матері всю медицину, яку вона повинна давати Настуні щочотири години. Потім він, від'їжжаючи, сказав, що приде наступного дня.

Повернувшись до своєї канселярії, лікар прийняв ще кільканадцять пацієнтів, а відтак замкнув двері, бо вже була досить пізня година. Повечерявши, він пішов до Народного дому, що був при повітовому союзі Кооперативи. Звичайно вечорами там можна було зустрінути всю місцеву інтелігенцію, що проживала в тому повітовому місті.

Зайшовши туди, лікар зразу почав розглядатися, чи немає серед присутніх хоч одного українського адвоката. На щастя, там було іх двоє, тож вони зразу почали розмову в справі арештованого Василя Жаркевича. Вислухавши уважно розповідь лікаря, адвокати сказали, що коли справа опиниться в суді, вони обидва добровільно будуть його обороняти. І зобов'язалися, на підставі адвокатського права, довідатися, де знаходитьться Василь, і домагатися права бачити підсудного.

Вже наступного дня адвокати повідомили лікаря, що Василь перебуває в одній із львівських тюрем, де переводять над ним надзвичайні екзекуції, тяжке фізичне побиття та підсувають йому до підпису різні підступні та фальшиві докази його терористичної діяльності та приналежності до боєвих відділів таємної організації. Адвокати повідомили лікаря про те, що помимо майже двох тижнів такого страшного та звірського слідства, дотепер поліція не має жодних доказових документів. І що дотепер Василь не сказав

ані одного слова, яке дало б поліції право на судовий акт оскарження. Справа набрала великого розголосу, бо навіть товариші-поляки, які вчилися разом з Василем в гімназії, а тепер стали адвокатами і деякі з них були послами до польського сойму, не тільки постановили домагатися перед судовими властями, але й перед польським соймом звільнити Василя з-під арешту. Отож поліція, не маючи наразі ніякого доказу терористичної акції Василя, змушена звільнити його від арешту на час, поки зможуть підтвердити його терористичну діяльність.

Не зважаючи на поліційні застереження, наказ все таки був виконаний, і тюремний сторож несподівано відкрив двері та подав Василеві листа, в якому було написано, що через неясні докази він є тимчасово звільнений з-під арешту.

За два дні лікар, взявши з собою необіхдну медицину, ще раз поїхав до Настуні. Коли він зайшов до хати, то побачив заплакану до нестями матір. Вона давала Настуні всі ліки, які лікар залишив їй, та полегші ніякої не помічалось. А останньої ночі у Настуні була така сильна гарячка, що вона не розуміла, що з нею діється. І тільки в маячинні безустанно повторювала якісь слова та згадувала Василя, що відрікся від неї та ні разу не прийшов, щоб помогти їй.

Коли лікар увійшов до кімнати, він жахнувся від вигляду Настуні. Вона була без пам'яти, її рожеві уста згоріли й почорніли, спалені сильною гарячкою. Лікар, не сподіваючись на якусь полегшу, дав Настуні ще два застрики, щоб трохи зменшити жар, що спікав її тіло. За хвилину гарячка впала, і Настуня стала трохи легше дихати, але свідомість не повернулася до неї. Вона відкрила очі подивилася на лікаря, та не пізнала його і не промовила ані одного слова. Лікар намагався заговорити до неї, але вона нічого не розуміла, і тільки після ще одного застрику злегка відкрила очі та прошепотіла:

— Який жаль великий, мій такий дорогий і любий приятелю, Василю, що відрікся від мене в моєму горі та навіть ні разу не прийшов до мене помогти мені або хоч розрадити. Бог пошле світло на твою голову, і ти будеш дуже жаліти, що не прийшов помилувати мене і розрадити. Хай Янгол милости береже тебе повсякчас...

По тих словах вона знову замкнула очі, так і не впізнавши лікаря, що въесь час стояв біля неї. Коли вона замовкла, лікар відкрив її рота та влив трохи ліків, які заспокоїли їй біль, та знову дав ще один застрик від гарячки. Решту ліків він залишив матері та наказав, щоб вона давала їх Настуні що три години. А наступного дня він знову приїде. Він намагався потішти матір, сказавши їй, що організм Настуні сильний і є познаки, що вона поволі буде повертатися до доброго здоров'я. Попрощався, поцілував Настуню та скоро від'їхав, не можучи стримати свого болю та жалю, що так марно зів'яв той первоцвіт. Він був свідомий того, що завтра між живими Настуні вже не буде...

Повернувшись до канцелярії, він приймав різних пацієнтів, хоч настрій у нього був пригнічений, і почувався він так, наче хтось весь час душив його за горло. Але він того ні кому не дав по собі піznати.

Цілу ніч лікар не спав. Журливий біль зміняв думку за думкою і все ставало питання: чому Бог так дає на цім світі, що така цінна особа, така розумна і гарна молоденька дівчина зазнала стільки горя на своєму, такому короткому життєвому шляху. Тільки й іскри щастя в непроглядній темені ночі її було — це любов і щастя в коханні з Василем, який тепер також страждає та не знає, яка біда трапилася у його відсутності.

І так, як він сподівався, так і сталося. Рано, о десятій годині Настуні брат Петро повідомив лікаря, що Настуні більше не стало... О четвертій годині ранку вона заснула навіки. В останніх хвилинах мати не відходила від її ліжка. Настуня почала сильно

гарячкувати. Її обличчя і тіло горіло, неначе в огні, і вона не приходячи до свідомості, безконечно вела уявні розмови з Василем. Докоряла йому, що він недостатньо її любить, бо ж коли вона трошки захворіла, він ані разу не навістив її. Аж сьогодні навідав її та безконечними поцілунками закриває їй уста, щоб так не нарікала. Вона пригортала руками та безустанно цілавала той привид, що бачила його у безтямній гарячці. Настуня говорила:

— Василечку, коханий, відколи я живу, я нікого не зустрічала і нікого не знала, тільки одного тебе. Я серцем і тілом осталася з тобою довіку. І ніхто та нішо не розлучить нас, бо я навіки, навіки твоя. Веди мене куди хочеш, роби зі мною, що хочеш, я на все згодна... Всі твої рухи, всі твої вчинки є милі й дорогі для мене. Світ не знав і не буде знати такого великого надіння, такої великої любові, яка виникла поміж нами. Як любо, коли ти є біля мене, і як тяжко не бути при тобі... Я змучилася, ще трохи побудь біля мене, а я за цей час трошки відпочину...

І вона простягнула руки, начебто обняла Василя, притиснула до грудей, цілавала уявне обличчя, відтак подивилася заспокоєно навколо, поволі схилилася і спокійно лягла. Мати думала, що це медицина так на неї подіяла, і що вона заснула. Та враз Настуня зірвалася і закричала:

— Василечку, Василечку, коханий, дорогий мій, за що ти мене так душиш, за що вбиваєш?! Не роби того, змилуйся наді мною! Я ж тебе люблю понад життя!... — і судорожно простягнула руки та впала на подушку.

Мати підбігла до неї, але Настуня була вже не жива. На розpacливий плач матері та її голосіння прибігла вся родина й сусіди. Настуня лежала спокійно, з усміхеними устами, з виразом щастя на обличці. Тяжко поплакавши, брат Петро поїхав до міста дати знати лікареві, що Настуні вже не стало...

Вістка про смерть Настуні, мов гартована стріла, облетіла все село й околичні села. Бо багато людей знато й шанувало Настуню.

Третього дня, коли відбувалися похорони, зібралося стільки народу, наче б на велике свято. Прийшли всі односельчани, а також багато людей прибуло із довколишніх сіл. Всі знали чи чули про Настуню, як про дуже гарну дівчину, надзвичайно відважну та сміливу. Першу дівчину, яка так одчайдушно провадила складну моторову молотарку. Це була велика сенсація на той час, про яку люди багато говорили та дивувалися таким великим здібностям тієї дівчини.

Та сьогодні вона лежала спокійно, убрана у той самий український однострій, який постарається для неї на останніх фестинах її любий та коханий Василь. Личко поблідо, тільки уста залишилися усміхненими. Очі примкнула їй рідна мати, обливши їх гарячими слізами.

Лікар не міг стириматися і зібрав велику групу людей, що знали Настуню особисто, від минулих фестинів. Найніяли два фіякри, і дванадцять осіб приїхали на останнє прощання з такого жартою та гарною дівчиною, яка так несподівано, в розквіті юного життя, відійшла навіки з білого світу.

Коли по всіх церемоніях і відправі Служби Божої перенесли домовину та поставили над могилою, лікар не втерпів і таки виступив та промовив кілька прощальних слів про Настуню, розповівши, як він пізнав її і як несподівано знайшов у ній особу, яких мало можна зустрінути.

Вона була дуже інтелігентна й шляхетна людина, хоч і без високої освіти. Вона своєю красою та такою милою поведінкою здобувала невідклично дружбу і приязнь у кожної людини. Це виняткове явище і заслуговує на вічну пам'ять в кожного, хто тільки її

пізнав ближче. Не судилася доля зажити їй в родинному щасті й радощах з коханим, якого саме зараз кати безпідставно мордують у тюремних казематах.

— Тому,— закінчив лікар своє останнє слово,— я кладу грудку землі на домовину на знак прощання від тебе, дорогий друже Василю. Прощай, дорога Настуню. Я знав тебе, як дорогий і нічим не заступимий діямант. Твоє життя — це передчасно зів'ялий самоцвіт. Тож хай останнє мое слово і гірка та гаряча сльоза впаде на твою домовину, як світло живого діаманту життя вічного. А дух твоєї любови довічно витатиме над рідним краєм, який ти так палко любила. Пошли, Боже, спокій твоїй душі й довічну пам'ять про тебе на цім білім світі...

На тому лікар скінчив своє останнє слово, а слізози його гарячим потоком лились на домовину Настуні. Такі гарячі сльози дуже здивували людей, що мало знали про всі ті відносини. Люди, що не знали приязного ставлення лікаря до Настуні, думали, що він був безмежно залюблений у неї.

Повернувшись із похорону, лікар відчинив свою канцелярію і, як звичайно, приймав пацієнтів, які приходили принагідно чи за домовленням. Тільки пізно увечері, замкнувши канцелярію, він повернувся до свого помешкання. Повечерявши, довго сидів з похиленою головою та не міг зупинити болючих думок, які гураганом проносились в його голові. Врешті він пішов до ліжка та дуже пізно заснув неспокійним сном...

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Другої днини, як звичайно, лікар пішов до свого урядування. Цілий день приймав пацієнтів та давав їм необхідну допомогу. Тільки що він скінчив і мав уже відходити, як раптом відчнилися без стуку двері, і на порозі з'явилася людина, яка вжахнула лікаря своїм виглядом. Ця людина була обросла й убрана в страшне лахміття, яке тільки можна собі уявити.

— Добрий вечір, лікарю,— обізвався прихожий.

— Добрий вечір,— відповів лікар, і аж тепер, по голосі, впізнав у тій людині свого доброго приятеля Василя. Він здригнувся цілим тілом та з криком: «Василю, це ти! Боже!»— кинувся до нього.

— Що зробили з тобою ті кати?! Розказуй, розказуй, як ти тут опинився.

— Не знаю, з чого почати... Спершу, як тільки арештували мене, то схопили і завезли так, що я навіть і не знат, де я заходжуся. Від першого вечора і так щодня приходило двоє здоровенних катюг і напереміну били, немов снопа молотили, аж поки не втрачав пам'яті. Тоді на малий час переставали бити, відливали водою і кожного разу задавали одне безконечне питання: хто доставляв мені матеріали, та хто помагав мені все виконувати та виготовляти пляни для виконання такого страшного саботажу. Бо не тільки погоріло багато маєтків на велику суму грошей, але, головна річ, що в огні загинуло багато людей, та що пострілами вбито вісім поліцайв, котрі виконували роботу в призначенному їм повіті. Про мене вони сказали, що мають свідка, бо коло останнього господарства на колонії мене бачила одна жінка, яка дуже радо посвідчить проти мене на

суді. Ще вони казали мені що всіх інших співучасників я мушу видати, а як ні, то вони мене тут і викінчать. Після останньої страшної ночі я втратив пам'ять, бо так і не знаю, коли вони перестали мене бити. Коли я прийшов до пам'яти, то не міг ворухнутися від тяжких болів у кожному клаптику моого тіла. Я так лежав майже цілий день. Я під вечір прийшов ключник, кинув мені оце лахміття і відро води, якою я обмився від крові. Коли я перебрався у ці лахи, ключник знову прийшов і без жодних документів наказав мені забиратися з тюрми та йти тільки в сторону, де на мене шекає шофер, який знає, куди мене завезти. Коли я підійшов, то коло того шофера стояло ще чотири поліцая. Не встиг я наблизитися до них, як хтось із них із великою силою схопив мене впоперек та вкинув у закрите авто і замкнув за мною двері. Як довго і куди я йшав,— не знаю. Тільки знаю, що коли авто ратово зупинилось, то той же самий бандит вхопив мене, як собаку, та з усієї сили кинув мене згори на землю. Я покотився в якесь провалля і та вдарився головою об якийсь твердий предмет. Після того я вже не падав, а, зупинившись, зміг розглянутися довкола. Побачив, що поблизу від мене знаходиться досить широка річка, яка в тому місці пливла досить швидко. Якби не той пеньок, об який я вдарився та зупинився, то я б з цілого розмаху влетів у цю бистру течію, з якої ніколи не зміг би вибратися. Розглянувшись, я поволі підійшов до берега річки. Шукаючи ногами, знайшов таке місце, де можна було стати і добре обмитися, хоч не мав нічого іншого в що перебратися. Тоді я поволі видряпався на крутий берег і в темряві оглядівся. Я пізнав, що то є заглибина, пропри яку пропливає ця річка через наше місто. Тепер я зрозумів, чого мене кинули сюди. Вони були певні, що з такого розгону я покочуся в ріку, де мене ніхто й ніколи не знайде. Та Боже чудо, це дійсно Божа воля, що я налетів на той пень, об який гепнувся з усієї сили і вже

далі не покотився. Це ще щастя, що той посіпака не чекав, а зразу ж поїхав. Після миття я наче трошки відсвіжився і почувся здоровішим. Вийшовши на гору, я зразу пізnav, де я знаходився, і тоді вже бічними проходами, щоб мене ніхто не примітив, я насамперед зайшов до вас. Я був дуже обережним іуважав, щоб ніхто мене не бачив.

Оце все я розповів вам, як кати знущалися наді мною. Але скільки я був припам'яті, я ні одним словом не обмовився до них. А також, коли я був без пам'яті, то вони також жодного слова не почули від мене, бо до самого кінця вони питали мене одне і те ж питання. Я у тому переконаний, бо якби я чимсь обмовився, то напевно щось би змінилось у їх програмі допитів. Але то все були одні й ті слова, на чому й все закінчилось і, нічого не довідавшись, вони так мене і випустили. Але тепер мені цікаво, що то є за трюк такий, що мене вигнали без найменшого документу, як пса із буди. Чи, може з ціллю, щоб той бандит мав мене викінчити, кидаючи мене в таке провалля?

Оце вже я скінчив. Лікарю, скажіть, що тут діялося без мене, коли мене так несподівано арештували?

— Хвилю зачекай,— сказав лікар.— Насамперед іди отут в лазничку і ще раз добре помийся в теплій воді з милом. Я тут маю білизну і вбрання та черевики. Обмийся й переберися, а тоді з'їмо щонебудь, щоб ти підкріпився. А потім я все тобі розкажу.

Василеві не треба було два рази говорити, він скоро поголився і лікар поміг йому якнебудь підтяті волосся, так що він виглядав досить пристійно. Тяжко було повірти, що це була та сама людина, яка перед хвилиною зайшла до лікаря. За той час лікар виходив та заходив, приносячи хліб, масло та ще теплу зупу, яку Василь з'їв з великим апетитом. Після того він ів вже поволі, хоч лікар запевнив його, що він може ще їсти. Та все одно Василь перестав, бо після такого голоду і

виснаження він не міг більше їсти без наражування на небезпеку. Лікар зрозумів, що це правильно, бо по великому голоді він міг напхати шлунок та мати заворит кишок.

— Я не жалію, Василю, але ти правильно зробив. За дві години ти можеш знову трохи з'їсти, а потім вже можна їсти нормальну.

Лікар загасив світло в канцелярії та через задні двері повів Василя на свою квартиру. Прийшовши до своєї хати, лікар попросив Василя зразу до ліжка та дав йому застрик.

— Це нащо? — питався Василь.

— Це для підкріplення,— сказав лікар,— бо ти знеможений від такого побиття та й нелюдського відживлення.

Після того застрику Василь й сам собі не повірив, що він став чутися багато краще, і якесь задовілля і спокій запанували ним. Тоді лікар почав розповідати йому про події, які відбулися після його арештування. Він розповів, що майже вся інтелігенція, як українська, так й польська, а також адвокати, як українські, так і польські, добровільно зголосилися до його оборони, на всі лади домагаючися документальних доказів, і, врешті, суду над Василем, для чого поліція не могла дістати належних документів.

— Тому тебе так раптово й таємно випровадили з тюрми, підготовивши тобі певну загибель, яку тільки Божа рука відвернула. Бо коли б ти з розгону впав у ту глибоку й бистру течію, то, будучи дуже знеможеним, ти напевно утопився б.

Тепер я повинен дати тобі ще один застрик, який поможе тобі повернутися до нормального стану.

Василь на те нічого не відповів, бо розумів, що лікар йому добра бажає. Але після другого застрику Василь почав питатися, чи лікар знає про якісь новини в селі. Як

Настуня прийняла та переживала ту відомість, що він є арештований і запроторений невідомо куди. На той запит лікар аж здригнувся і ледве опанував собою, щоб не виказати своєї нервовости. Він спокійно поглянув на Василя і почав здалека вести розмову.

— Відносно тої новини, що ти був арештований, Настуня трималася надзвичайно мужньо і навіть ні перед ким не виказувала своєї тривоги, туги та печалі. Однак, виникла така подія, що зломила її. Ти знаєш, що її старша сестра Марійка захворіла, і що вона була на рік згожена до фільварку. То щоб вона не втратила роботу, Настуня почала ходити на роботу, заступаючи її. Трапилася така робота — гній, що позмерзався після зими, потрібно було розкидати його по полю. А що він був дуже промерзлий, то його дуже тяжко було розкидати.

Настуня, як могла, старалася виконувати ту роботу, як і всі інші. Але вона була делікатної будови, то хоч, як не напружуvalася, але не могла встигати робити так, як всі інші. Це завважив гайдук Максим, який доглядав за тою роботою. Першого дня він тільки пригрозив Настуні та сказав, що нажене її додому, коли вона не буде працювати краще. Ця погроза дуже налякала Настуню, бо вона знала, що сестра може втратити роботу, коли він її нажене. Наступного дня вона напружуvalа всі сили та зігрілася до безтями. А, заспокоюючи спрагу, вона йла сніг. Третього дня Настуня чулася вже хворою і почувала, що має гарячку. Однак, нічого вдома не сказала та далі пішла до роботи. Прийшовши до роботи, вона почувала, що не може працювати, а тільки рухалася, як могла. Це дуже розлютило гайдука Максима. Він почав лаяти її, обзываючи сухореброю ледацюгою. Коли Настуня і після тієї сварки не стала швидше рухатися, він підскочив до неї та без жодного слова грубою вишневовою палицею з цілої сили вдарив її напівперед

через плечі, досягнувши кінцем палки до голови. Відразу від удару бризнула кров. Настуня без пам'яті впала на землю, а з її уст і носа потекла кров. Всі кругом робітники, що бачили цю подію, страшно обурилися та стали кричати та лаяти й проклинати Максима. А старший брат Настуні, Петро, навіть не питуючися дозволу, скоро під'їхав возом до Настуні, як дитину, взяв на руки та якнайскоріше завіз її додому. Відтак загнав коні на фільварок і вже мав ровер з собою на возі. То, сівши на ровер, не більше, як за п'ятнадцять хвилин був уже в мене та дав мені знати про стан Настуні.

Я також, не гаючи часу, поїхав та дав їй найліпшу мою першу допомогу. Це привело її до пам'яті та зупинило кровотечу з носа та з уст. Голову, де була досить глибока рана, я забандажував. Настуня всміхнулася до мене та хотіла багато говорити, але я спинив її і наказав, щоб вона розмовляла тихенько, не напружуючи голосової системи та легенів. Вона все дякувала мені та просила, щоб я дав вістку тобі, якщо ти є ще живий на світі. Я дав їй ще один застрик на заспокоєння, а другий на знечулення болю. Після того вона заспокоїлася, кров перестала йти носом і ротом, і вона спокійно заснула. В той вечір я не міг докладно обслідувати її, бо вона була дуже знеможена. Але наступного дня рано-вранці я був вже біля Настуні. Я привіз із собою всі свої найновіші препарати...

— Ну що, як довго ще будете говорити і коротко не доказувати мені, що з нею?— блідий, як смерть, та неспокійним, піднесеним голосом перервав лікареву розповідь Василь.

Лікар перервав на хвилю свою мову і попросив Василя, щоб той взяв і запив водою ті дві таблетки. Василь не противився, проковтнув ці таблетки та почувся цілком спокійним.

— Тож кінчіть вже ту вашу таку довгу розповідь,— попросив Василь лікаря.

— Так, Василю, я вже мушу кінчiti, але ти повинен прийняти моє останнє слово, не як нещастя, але як виклик лихої долі, якій ми всі мусимо коритися. Я хочу розповісти тобі всю подію докладно для того, щоб ти був озброєний силою волі на все, що тобі доведеться почути. Отож, другого дня, коли я приїхав до Настуні, то у неї була велика гарячка, а лице аж пашіло вогнем. Вона мене впізнала, але не мала сили на якесь привітання. Я докладно оглянув її голову, груди та ввесь організм. На все я міг дати допомогу, але я побачив одну річ, що мало не вивела мене з рівноваги. Я довго не міг сказати матері, але врешті рішився і повідомив її, що у Настуні відбиті легені. На ті мої слова мати зімліла. Я повернув її до нормального стану своїми ліками та просив покищо нікому нічого не говорити про це. Для Настуні я застосував усі найновіші винаходи медицини, щоб покращити її стан здоров'я та продовжити її життя. Зразу я думав забрати її до шпиталю, але при найменшому рухові у неї починала знову нестримно текти кров з горла та носа. Тоді я почав давати медицину для зупинення кровотечі. Однак, гарячка не припинялася, хоч я робив усе можливе. Я був майже цілий день біля Настуні. Під дією всяких препаратів вона заспокоїлася, але перед вечером вже почалда маячити. Безперестанку кликала твоє ім'я і просила, щоб прийшов, поміг їй, бо їй дуже тяжко, і тільки ти можеш забрати той тягар від неї. Не маючи іншої ради, я дав їй сильні заспокоюючі препарати, від чого вона заснула. Перевіривши, що вона дійсно спить, я від'їхав додому. Та цілу ніч не спав, бо знов, що це останні хвилини життя так дорогої і не буденного первоцвіту, який так марно зів'яв. Вранці Петро повідомив мене, що Настуня вже не живе.

— Боже, Боже! — скрикнув не своїм голосом Василь. — За що така кара! І ви, лікарю, не врятували того скарбу моого, скарбу моого життя! Ні, ні! Нема її, і я

не хочу жити! Лікарю, убий також мене! — кричав несамовито Василь.

У нього був вигляд, наче у божевільного. Лікар, бачачи такий приступ відчаю, насамперед приготував ще дві ампули і тепер вже силою уложив Василя на ліжко та швидко дав йому ті заспокійливі застрики. Не дуже то вони й помагали, але Василь все ж таки став спокійніший і тільки дуже склипував. Цю хвилину лікар використав на психологічне втручання і слово в слово говорив до Василя, що він мусить погодитися з долею і не виявляти перед ворогами своє горе та свій душевний біль. Він повинен зуміти виявити силу волі та втримати хоч видимий спокій у боротьбі з тим душевним болем.

— Тому, дорогий мій приятелю, що одні люди будуть співчувати тобі та роз'ятрювати твою муку, а другі злобою та насмішками будуть стартися привести тебе у стан немочі, а потім зроблять з тобою, що схочуть. Бо йде скаженна нагінка, в якій працюють свої Юди, на те, щоб викрити підпільну боротьбу нашого народу за права і волю своєї батьківщини. Ту небуденну боротьбу може оприлюднити тільки наступний етап історії, коли постане Україна вільна, незалежна, в усій красі й величі свого багатства.

— Ви, лікарю, говорите так, наче читаєте Біблію про спасіння Юди, який продав Христа на смерть. Отож, на те все, сказане вами, я відповім вам коротко: не зважаючи на біль та такий смертельний удар, мос відношення до справи боротьби моого народу за волю не змінюється ні на одну тисячу секунди. Це справа України, моєї Батьківщини, та її народу. Це нещастя, той смертельний удар, якого я тільки зазнав — це справа і нещастя не тільки двох осіб, але шістдесятмільйонового моого народу. Ні, коли я таки не переживу болю моєї душі та серця, то відійду з цього світа, як дух, що витатиме над могилою моєї коханої,

мого незаступимого скарбу краси. От що, докторе, я можу відповісти вам на ту всю вашу мову. Зараз мені треба дістатися додому, чи краще насамперед на могилу моєї коханої, а відтак, зібравши всю силу волі, буду старатися почати спокійне життя. Спокій моєї душі — це ваше завдання. Ви його повинні в мені підтримувати своїми медикаментами.

— Доки я жити буду,— сказав лікар,— то я тебе не залишу. Додому дістатися тобі допоможе одна довірена людина, яка завезе тебе до твого дому, чи перше на могилу. Це вже куди ти схочеш. Я раджу спершу заїхати додому, а потім непомітно дістатися на могилу. Тільки, ще раз моя братня порада — зумій затримати спокій і силу волі. Тут я даю тобі таблетки, які ти повинен приймати спершу чотири на добу, а потім зменшити дозу. Зрештою ми будемо часто зустрічатися, і я постараюся допомогти тобі, щоб ти зміг працювати, як попередньо.

Від Повітового Союзу непомітно підійшло авто. Василь сів у нього і авто шаленно помчалося в сторону, протилежну тій, куди мав би прямувати Василь. Опинившись аж біля четвертого села, раптом різко повернулось і, проїхавши польовими дорогами та зробивши ще один поворот, проїхало коло ста метрів і за одну хвилину опинилося на цвинтарі, точно біля могили Настуні. Василь ледве встиг вискочити, як авто зірвалося з місця і зникло так швидко, ніби його й не було.

У той час нікого не було біля церкви й на цвинтарі. Тож Василь сів біля маленького хрестика, який вже хтось поставив. На тому хрестикові виднівся напис: ім'я його коханої. Він зразу приліг чи припав до могили і тяжко-тяжко плакав, виговорюючи розпачливі слова:

— Кохана моя, янголе мій, чи ти чуєш мою муку, мою печаль, чи дух твій, як ти колись говорила, вічно буде витати коло мене та заспокоювати мое болюче

серце та мою нещасну безпорадність? Ти спокійно витаєш у тому другому, незнаному світі та твого милого, такого ласкавого голосу вже ніколи мені не почути. Злобні катюги так рано обірвали твоє життя, твою таку ласкаву мову, твій гомін душі. Твої вогненні очка замкнулися навіки, і не глянути мені більше у них. Я буду страждати, мучитися, терпіти мій біль серця і біль моєї знеможеної душі. Та недовго потриває, і ляжу тут, поруч з тобою, щоб увінчати наше щастя, нашу святу, щиру та таку невинну любов, яка у тім, другім світі, навіки з'єднає нас і жеврітиме вогнем щастя, доки існувати буде цей білий світ.

Після того він піднявся, прикладя на коліна і не знати, як довго, шептав молитви. Його погляд ні разу не змігнув і не відірвався від малого хреста і написаних на ньому слів, які вогнем пекли його мозок: «**Тут спочиває Анастасія Гавдій!**» Він ще раз прихилив голову до хреста і наче почув якийсь шелест чи рух за собою. Коли Василь оглянувся, то побачив свого батька і матір, а за цвінтarem запряжений віз з кіньми. Він бачив, що батько і мати так само плакали, як і він. Перший обізвався батько:

— Як ти тут опинився, сину?

Обоє, батько і мати, притулилися до Василя і запитували його, яке нещастя сталося з ним, де він перебував та чому не подавав ніякої вістки.

— Дорогі тату й мамо,— з тяжким плачем відповів Василь.— Там, де мене запроторили, не можна подати ніякої вістки, та й мало хто звідти живий виходить. Це є ота знана катівня Бригідки. І смертельний додаток — ота проклята Береза Картузька. І то, є ще такі камери, де жертви приречені на довгу муку. Дорогі тату й мамо, скільки в тім проклятім таборі пропало та загинуло невинного українського цвіту, то Бог один знає та дивиться на знущання бездушних катів. Це тільки

завдяки добрим людям, що спричинили мій вихід звідтіля, я залишився живий. То мої знайомі адвокати, як польські, так і українські, котрі мене знають ще з гімназії. Вони всі разом запотребували проведення судового процесу наді мною та зажадали доказових матеріалів, щоб підтвердили мою принадлежність до підпільної організації. А цього поліція не могла документально доказати, бо проти мене, як вони твердили, свідчила лише одна жінка, яка бачила мене вдень перед тою великою пожежею. Вона пізнала мене, коли я ровером переїздив дорогою. Але, що то саме був я,— вона не могла доказати. Та й не могла потвердити, що я по дорозі кидав якісь предмети на будинки. Так що, на протести адвокатів, прокурор дав наказ звільнити мене до того часу, поки вони дістануть документи для звинувачення. Тоді вже буде переведений судовий процес і призначена кара.

Коли мене звільнили з табору, то напоготовівлі вже стояло авто з чотирма поліцаями. Один із них схопив мене нісподівано впоперек та з цілією силою вкинув до закритого авта та замкнув за мною двері. Як довго ми їхали, я не знати. Тільки раптом авто зупинилося і той самий здоровенний бандит витягнув мене з авта та з усією силою кинув у якесь провалля. Я сильно покотився згори і не міг зупинитися, аж поки я, на щастя, не зачепився за щось та затримався. Опам'ятавшись за хвилину, я побачив, що це був великий напівзогнилий пень, а за ним, на віддалі десь коло п'яти метрів, воду. Я зразу зрозумів, що то була ріка, що проходила через наше місто. Авто зразу щезло, а я, якби не зупинився, вдарившись об той великий пень, то просто в воду скотився б та ніколи вже Божого світа не побачив, бо якраз у тому місці вода дуже глибока та течія надзвичайно бистра. Хвилину перепочивши, та впевнившись, що катюги вже від'їхали, я помаленьку оглядівся та знайшов таке місце, де вона була мені по

коліна. Тоді я розібрався з того лахміття і ліг у ту воду та мився вже досхочу. Погано було тільки те, що мусів потім вбиратися у те ж саме лахміття. Тоді я з усієї сили видряпався нагору та відразу зорієнтувався, де я є. Бічними завулками я зайшов до лікаря. Решту ви вже знаєте, бо ніхто інший, як він, повідомив вас про мене та де я є зараз.

По тих словах Василь ще раз припав до могили та вголос заридав. Батько й мати підвели його та посадили на воза, і вони польовою дорогою поїхали додому.

Мати зразу нагріла воду та старанно викупала Василя, мов малу дитину. При тому не переставала плакати, дивлячись на таке змордоване тіло сина, яке все було покрите майже чорними плямами. Після купання Василь перебрався у все чисте спіднє і верхнє своє убрання і на прохання батьків з'їв легеньке снідання, бо був уже досвіток, рання година. Після того він пішов і положився до ліжка.

Чорні тужливі думи гайворонням облягали його голову. Ніяк не міг заспокоїтися й погодитися з тою страшною дійсністю, що його коханого, дорогої скарбу, янгола краси, щастя й любови, нема вже на білому світі. Він раз-у-раз вибухав розпачливим плачем. Мати своїм благанням зупиняла його, при чому вона розповіла йому ще одну новину.

Ще перед двома днями знайшли в панському саді повішаного Максима, того, що так смертельно побив Настуню. При ньому була така записка:

«Кінчаю самогубством, бо не можу дальше жити та простити собі того страшного гріха, що я забив таку невинну дитину. Мое останнє слово — це прохання до Бога, щоб дав йї спокій і царство небесне. А її дорогоого приятеля Василя прошу простити мені за мій звір'ячий вчинок. І щоб Бог послав йому силу духа та спокій душі у такім страшнім його нещасті. Боже,

змилосердся над його недолею і дай йому силу пережити те горе та знайти людину, з якою він міг би прожити свій молодий вік в спокої та в родинному щасті. Богом проклятий Максим».

Вислухавши те все, Василь крізь сльози промовив до матері:

— Мамо, ви жінка, ви розумієте і знаєте добре, що другої Настуні на цім білім світі знайти не можна. І тому сьогодні, а, може й до кінця свого життя я так думати не зможу. І коли у приступі страшного болю серця й душі я не скінчу сам мого життя та коли Бог дасть силу пережити той небуденний біль, то я калікою буду тинятися по цьому світі, доки Бог не з'єднає мене на тому світі з моїм дорогим скарбом, Настунею.

— Я все розумію, мій дорогий сину,— відповіла мати,— але тільки подумай, скільки люди пережили нещаств і горя, та й зараз іде страшний погром українського народу, то тобі не можна стати отим слабодухом, що через особисте нещаство не залишиться жити разом із тяжким горем свого народу. Я думаю, що це твоя повинність — не маючи родинного щастя, в тебе повинна залишитися друга любов — до свого народу, яку можна забрати тільки з кінцем твого життя.

Василь не сподівався почути таких слів від своєї матері. Вони запали йому глибоко в душу. Він тільки відповів:

— Мамо, ваші слова святі. Тільки вони можуть втримати мене дальше при житті.

На тім розмова урвалася, бо Василь, до крайності змучений, ліг на ліжко та заснув.

Мов грім з ясного неба, рознеслася вістка по селі, що Василь вже вдома, повернувся живий із тюрми чи з табору. Недовго вдалося Василеві проспати, бо першою з'явилася сестра Настуні, Марійка. Вона перша дізналася про його повернення, бо щоденно відвідувала

могилу Настуні. Йдучи останнього разу на цвінттар, вона здалека побачила воза, запряженого кіньми, а біля Настунинії могили батьків Василя. Сам Василь, клячав та раз-у-раз падав на' могилу, ридаючи. Марійка все добре роздивилась, але не рішилася підійти в той момент до Василя.

Вона кожного дня ходила на могилу з роботи. Економ противився тому, казав, що вона витрачає щоденно кілька годин, ходячи на могилу Настуні. Пан вислухав той донос і сказав економові, щоб той не забороняв їй, а плату давав за повний робочий день. Тож того дня, як завжди, Марійка шла на могилу, та коли побачила Василя і його батьків, повернулася додому і більше того дня не пішла на роботу.

Побувши вдома з годину, сіла на Настунин ровер та поїхала відвідати Василя. Увійшовши в хату, вона перепросила матір і батька, що вона наважується турбувати Василя у такому стані розпачу та немочі. Мати спочатку перелякалася та відповіла Марійці, що його нема вдома. Але Марійка перепросила її та сказала, що вона бачила його на цвінттарі, але там не підійшла до нього, бо не хотіла турбувати його. А що Василь зараз вдома, вона знає, і нема чого їй боятися, бо багато людей його бачило. Так що вже майже все село знає про його повернення та напевно ніхто до поліції не піде зраджувати його. Василь чув ту всю розмову та нарешті сам вийшов до Марійки.

Коли Марійка побачила Василя, то заплакала з жалю. Обняла його, рясними слезами обмиваючи його лице, вишілувала та приговорювала, що тільки Бог милосердний врятував від загибелі. Вона ще раз повторила розповідь про трагічну подію з Настунею та просила Бога, щоб Він дав сили Василеві витримати те страшне нещастя та знайти в себе сили жити для народу, не маючи особистого щастя в житті, яке він так несподівано втратив. Василь подякував їй за співчуття

та попросив передати від нього привіт всій Марійчиній родині від нього. Бо як він почуватиме себе краще, то знайде сили, щоб відвідати їх всіх. Марійка, прощаючись, ще раз поцілуvala Василя та поцілуvala руки матері й батькові й скоро поїхала.

Всі односельчани із співчуттям та приязнню ставились до Василя, та кожний хотів якось стрінутись з ним, щоб поговорити з ним, заспокоїти його. Всі вірили, що пімста буде велика за таку заподіяну кривду людині, яку вони знали та поважали.

За короткий час після від'їзду Марійки з'явилася така маса людей, що не було можливості помістити всіх у хаті. Це всі зрозуміли та, подавши Василеві руку та побажавши скорого видужання, від'їждjали. Другого дня відвідали Василя батьки Настуні. То була дуже болюча і зворушлива зустріч. Вони разом плакали, згадуючи Настуню, та побажали Василеві, щоб Бог дав йому прожити довгий вік у задовіллі, щасті й спокої.

А третього дня навідалися вже непрошені гости — три поліцаї з комендантом у проводі. Дуже чесно перепросили і сказали, що вони прийшли не по карному наказу його арештувати, але мають наказ повітового комісаріату дістати деякі інформації від нього — про його подорож до дому по звільненні з арешту з концентраційного табору. Василь розумів, що це був підступ для дальшої акції, аж до його викінчення. При виді поліції, його наче окропом хто обілляв, і в перших хвилинах він мовчав і нічого ім не відповідав. Але комендант почав його прямо просити:

— Василю, не роби нам такої прикrosti, бо ми прийшли не із злим наміром, щоб тобі знову якусь кривду заподіяти.

— Якщо немає підступу для викінчення мене, то що конкретно цікавить пана повітового комісара? — відзвівся Василь дуже гостро.

— Ні, ні, Василю,— відізвався комендант.— Це не є ніякий піdstуп, а просто комісаріят цікавиться, яким засобом ти дістався додому.

— Ха-ха-ха!— засміявся Василь.— Комісар прекрасно знає, хто, чим та як завіз мене. Що я залишився живий та приповз своїми покаліченими ногами додому, то є велика несподіванка для пана комісара, так, якби грім із ясного неба ударив у його канцелярію. Отже, ту цікавість я йому задовольню.

Комендант приготувався писати.

— Отож, той «нгол-хоронитель», який привіз мене автом із Берези-Картузької на стрімкий берег річки в нашу місті, зупинився там та, мов галушку, з цілої сили кинув мене в це провалля. Коли я з великим розгоном котився вниз, то залишилося в мене ще трошки пам'яти. Падаючи, я безпорадно дивився на всі боки, та несподівано скопився руками за якесь дерево та так зумів затриматися від дальнього падіння. Відтак я з останніх сил видряпався нагору. Відпочивши з хвилину, я роздивився навколо, щоб зорієнтуватися, де я знаходжуся. Зорієнтувшись, бічними завулками я виповз за місто і так з останніх сил таки приліз додому. Оце й вся мої розповідь про те, що так цікавить пана комісара. Більше я не маю про що з вами говорити і прошу залишити мою хату та дати мені можливість відпочивати.

Комендант закрив свого бльокнота та, відходячи, сказав:

— Це не все, Василю, але решту історії ти будеш розповідати дещо в іншому місці та перед кимсь іншим. Наразі до побачення і виздоровляй.

В перші дні багато людей навідувало Василя. Всіх цікавило, за що Василь так тяжко потерпів. Так пройшло аж до неділі. Василь почувався себе вже настільки добре, що зміг поїхати до церкви. У весь час в

церкві люди звертали на нього увагу. А коли скінчилася Служба Божа, і Василь вийшов з церкви, всі, як старі, так і молоді, обступили його та всі мали якесь питання. Ale Василь не міг відповісти на всі питання і тому старався якнайскоріше позбутися їх. Він коротко відповів на привіти та питання й просто пішов на могилу Настуні. Приклякнувши, він тяжко заплакав та довго молився. Скінчивши молитися, він вирішив відвідати батьків Настуні. Він не помітив, що розмови з людьми біля церкви та перебування на цвинтарі забрало біля двох годин часу. Тож, коли він під'їхав до хати, то зразу ж відчинилися двері, і вийшла Марійка, що саме намірилася іти в село до читальні. Вона неймовірно була зрадувана приходом Василя, дуже привітно його привітала. Кинулася, обняла його, кріпко поцілуvala, так наче б вони вже давно були залюблени. Василь також обняв її, цілуючи, відповів:

— Дякую, Марійцю, що так приязно вітаєш мене.

Марійка сказала, що, на превеликий жаль, вдома нікого немає, всі порозходилися, хоч за обідом згадували Василя та висловлювали гадку, що Василь може сьогодні завітає до них. Василь зразу хотів від'їхати, але Марійка силою взяла його за руку та повела у хату. Вони посідали коло стола, і Марійка зразу почала розмову про нещастя, що навістило їх родину та тяжким ударом стало для Василя. Схиливши голову, Василь слухав, поки Марійка скінчила свою мову. Потім підняв голову та з сумом сказав:

— Така моя доля і, видно також, що така Божа воля, коли доводиться переживати таку душевну муку та невиносимий жаль і тугу за так дорогим моїм скарбом, utраченим навіки. Бо я певен, що справа із моїм арештом не скінчена і чорним вороном кружляє в моїм серці думка, що кляті ляхи, кати-нелюди, скоро знайдуть спосіб забрати моє життя.

— О, Боже! — скликнула Марійка. — Чому ви так

страшно думаєте? Які злочини вони можуть вам доказати, за що мали б право так тяжко вас карати?

— В тому й справа, що свідків на якісь певні докази вони не мають. Хіба що пофальшуують. А від мене ніякими засобами їх, катуваннями та побоями, нічого не довідаються. Тільки у них така вже підступна система: або я змушений буду наговорити фільшивих і неправдивих зізнань, або вони мене замордують. Бо за такі злочини, які вони приписують мені, я за всяку ціну мушу признатися, хоч би це й була найпідліша фальш. А ні,— то живим мені не бути під польським пануванням.

Марійка була дуже зворушена, почувши такі слова від Василя. І всякими словами старалася заспокоїти його, твердячи, що такої кривди не станеться. По тих словах Василь міцно обняв Марійку, дякуючи за таке щире, родинне співчуття, та сказав, що наразі мусить її покинути та скоріше вертатися додому.

— До побачення, бувай здорова та передай мій щирий привіт усій родині.

По тих словах Василь від'їхав додому. Зайшовши у хату, Василь зразу ліг у ліжко, щоб трохи перепочити. Зразу його охопили тяжкі думи і так з тими думами він й заснув.

Коли пробудився, то сонце вже заходило й почав спадати присмерк. Василь вийшов на подвір'я подихати трохи свіжим повітрям. Проходжуючись поза городом і будинком, все оглядав та думав, що завтра рано треба буде прополоти та почистити в городі, бо все позаростало, поки його не було вдома, а батьки не встигли всього цього зробити. Так, оглядаючи та плянуючи собі роботу, він мимоволі підняв голову та кинув погляд у сторону польської колонії. Та як же він був здивований, коли помітив, що звідтіля, попід вивозами швидко прямували в напрямі його обійття дві постаті. Василь встиг помітіти на тих постятах

військову виправку. Мов ошпарений, він підхопився та за одну секунду вскочив до своєї криївки і дістав свого автомата, якого ще раніше детально перевірив і вповні заладував. Відтак вискочив із другої сторони Козацької Могили, напівдорозі до свого дому непомітно заліг.

Коли ті особи прямували вже сповільненою ходою до його хати, він підслухав їх розмову. Вони розмовляли між собою, що треба несподівано вскочити до хати та заявити Василеві, що він є арештований, показуючи йому своїй поліційні посвідки. Тоді забрати його й, тут таки, у заглибині вбити. А коли б він ставив якийсь опір чи не хотів іти з ними, то на місці в хаті всіх постріляти.

— Це і є найкращий плян, який радив нам комісар,— сказав один з них і при тому перестав говорити, а, обережно ступаючи, посувався в сторону Василевої хати.

Почувши таку мову, Василь ані на хвилину не завагався. Приглушені два постріли були такі цільні, що обидва поліції навіть не зойкнули й покотилися в долину, і так і застигли на місці. Василь добру хвилину дивився і прислуховувався, чи хтось не йде в їх охороні. Коли упевнився, що нікого немає, тоді обох затягнув у недалекий каменолом, запхав під єрвище і так закрив камінням, що не залишилося жодного сліду по тій роботі. Тоді вернувся до своєї криївки і взяв порошок, яким позасипав усі сліди, куди він ходив, та куди йшли ті поліції. Це все сталося так швидко, що батьки Василя нічого не помітили. Зайшовши до хати, він сказав їм, що проходився трохи на свіжому повітрі.

— А тепер я думаю, що піду на цвінттар,— сказав Василь.

Батьки не заперечували, але тільки просили, що тепер ніч, то не дуже то добре йти самому.

— Нічого,— сказав Василь.— Я піду пішки, та буду йти так, що мене ніхто не помітить.

Він пішов до криївки, залишив там свій великий автомат, взяв менший на десять набоїв і сховав під пахвою. Перше, ніж йти, він заховався на городі та оглядався та наслухувався навкруги, чи не помітить який найменший рух або шелест. Впевнившись, що нікого немає, він пішов межами поміж збіжжям до цвінтаря. Відтак поміж могили, з другої сторони цвінтаря зайшов до Настуної могили. Приклякнув, витягнув свій автомат, відbezпечив його і положив біля себе. А відтак довго, довго молився та плакав на самоті, бо був свідомий того, що його сьогоднішній вчинок і є кінцем його життя. Бо всякі штучні переховування не поможуть. Кляті ляхи все одно зуміють віднайти все. Однак, тут на могилі, він присягнув собі, що так легко не віддасть свого життя і буде переховуватися та нести розплату, доки Бог дастъ йому таку можливість. Він навіть не помітив, як довго молився та як довго він перебував біля могили Настуні.

Врешті, скінчивши молитву та сказавши: «Прощай, мій скарбе дорогий, довіку остануся я з моєю жагучою любов'ю до тебе», взяв у руки автомат та відійшов.

Але в ту ж хвилю почувся сухий тріск пострілу, і Василь покотився за могилу Настуні. На одну мить він стратив пам'ять, почувши смертельний біль в грудях. І коли на один момент до нього повернулася пам'ять, від відкрив очі та близкавичним рухом випалив із автомата прямо в груди постаті, що нахилилася над ним. Василів останній постріл був також смертельний, бо постать тільки зойкнула та впала і більше не поворухнулася.

Рука Василя також безвладно впала, і душа його відійшла у другий світ...

* * *

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

В селі почули два постріли на цвінтарі. Ті постріли нарobili багато переполоху, але врешті люди зібралися та з ліхтарями обережно зайшли на цвінтар. Як же вони всі жахнулися, коли побачили те страшне видовище. Всі пізнали Василя, який лежав горілиць на могилі Настуні з автоматом у правій руці. Друга особа лежала, скорчена, нече її хто зложив. Його автомат лежав неподалік від нього.

Коли в селі зчинився великий рух, поліція звернула на те увагу. Не минуло й десяти хвилин, як на цвінтарі з'явилося четверо поліцайв. Побачивши що сталося, наказали викликати солтиса чи війта. Вони наказали забрати обох вбитих до трупарні. Наказали дати чотирьох вартівників із села і двох поліцайв стерегти трупарню так, щоб ніхто не мав права доступу.

Так було аж до другого дня. Рано наїхала з міста повна лікарська комісія і ще багато поліції. Тут, як з неба впав, з'явився пан маршалок. Він голосно, без всяких секретів, розмовляв з лікарями та комейдантом поліції. Вони слухали його та глумливо насміхалися з його мови. Нарешті звернувся до всього народу і сказав:

— Я ніяк не погоджується, щоб робити медичні досліди над побитими. Я за те, щоб кожна родина забрала свого сина та поховала згідно з своїми релігійними звичаями.

Поліція заметушилася, але маршалок піднесеним голосом наказав всім лікарям та поліції забратися. Та не так сталося, як зарядив пан маршалок, бо родина мазурів забрала свого сина, але Василя родичам не давали, а зразу наказали винести із трупарні та

закопати, як пса. Так зарядив місцевий коментант поліції. Та маса людей не послухала такого дикого наказу.

Вже перед вечором приїхало якесь похоронне авто і привезло чудову домовину для Василя. Ніхто не зناє, ким і де та труна була куплена. Масово прийшли всі люди з села та дооколичних місць. Це була велика маса людей, і ніхто не звертав уваги на поліцій, що, мов гайвороння, кружляли навколо. Привезли батьків Василя, які з розпuki були майже непримітні. Від них не відходили ні на одну хвилину як рідні, так і сусідські жінки... За дуже короткий час чотири хлопці гарно обмили тіло Василя та вбрали його у вишиту сорочку, ту, яку Настуня йому вишила. Забандажували рану на грудях, зав'язали малинову стяжку до сорочки. І так, спорядивши все гарно, поклали Василя у домовину і закривши, перенесли до церкви. Там відкрили домовину, до якої першими припали батьки. Відтак не тільки односельчани, але й маса людей із сусідніх сіл, вже за порядком попрощали Василя. Потім закрили домовину, і священик дуже скоро відправив Службу Божу та відспівав Панахиду. Отець короткою молитвою запечатав домовину. Також, не гаючись, шестero хлопців винесли тіло та опустили у приготовану раніше могилу. І так за кілька хвилин виросла свіжа могила біля Настуні...

Ще одна могила — кривавий свідок злочину варварських загарбників та поневолювачів українського народу і Батьківщини-України.

У весь цей час поліція, мов гайвороння, кружляла навколо. Їх наїхало незлічиме число, бо вони боялися, що будуть якісь демонстрації та промови, що дало б їм додаткову нагоду для кривавої розправи. Але людям неначе хто дав команду: тихо помолилися і дуже спокійно та тихо розійшлися. Батьків Василя забрала до себе тимчасово родина.

Все скінчилося, стало тихо-тихо на цвинтарі, тільки пугач заскіглив пронизливо, тужливо...

Третього дня після трагічного похорону Василя на його могилі з'явився березовий хрест із великим написом:

«*Кров твоя, що пролилася від рук катів, буде тяжким заповітом для всіх грядучих поколінь, над якими дух твоєї безсмертної душі буде витати вічно і зродить мільйони месників, які непереможною силою порвуть усі кайдани неволі та піднесуть високо Прапори Волі для рідного народу Батьківщини-України!*

Спи, Друже, і про волю та щастя твого коханого народу і чарівної Батьківщини-України сни!»

ГОМІН ПРИЙДЕШНЬОГО ЧИНУ!

Як та зірка, що в темну ніч ясніє,
Так спомин про тебе вічно живе.
Ті очі сині, іх погляд глумливий,
Безмірно глибокий, в простори пливе.

Летять літа у неповоротну вічність,
Минають дні в довічне небуття.
Та тільки в леготі снуються мрії,
Мов чарок мого незабуття.

В жагучих мріях ідейного бажання
Ти сповнила великий одчайдушний чин,
Ти з честю звершила тяжке завдання,
Що мріяти про нього прагнув не один.

Та не довелось побачить щастя і свободу
І в небуття пішов той поклик в бій,
Зосталася могила — свідок для народу,
За волю України, рідний нарід свій.

У юнім серці жевріли мрії буйні, великі,
В безмежні простори всесвіту злетить
Вірлиною силою крил скоба високо
І побачить все горе минулих століть.

У юному серці горіло бажання
Великих нестремних помислів буття
І таку чарівну ідею снували
Про щастя народнє та вільне життя.

Заникло, погасло багаття гаряче,
Зберігся лиш дух несповнених мрій,
Сиротами зосталися степи України,
Земля твоя люба, ти спочила в ній!

Присвята:

На вічну пам'ять Героїні НАСТУНІ!

АВТОБІОГРАФІЯ

В огні та бурі Першої світової війни та в перших днях цієї кривавої мартирології я прийшов на світ місяця серпня 2, 1914 року. Я народився в селі Лисичинці, повіт Збараж, воєвідство чи округа Тернопіль, Західна Україна. Початкову освіту, себто сільську школу, я закінчив у родинному селі. Коли мої батьки перебралися на хутір, я чотири роки брав приватні лекції в професора Івана Ющишина, який надзвичайно наполегливою працею підготовляв мене до четвертої кляси гімназії.

Іспити мусів переходити в польській гімназії, бо до української гімназії я не мав можливості дістатися. Іспити перейшли дуже добре, тільки наприкінці, коли професор історії поставив питання, якої я національності, я чесно відповів: «українець». За кілька тижнів прийшла відповідь: «Недостатньо... і нема місця в гімназії».

В той час існували ще українські гімназії в Тернополі й Рогатині, але наші родинні обставини не дозволяли мені піти до тих гімназій. Із причини матеріальних недостатків я залишився жити при батьках.

Маючи природний нахил і охоту до науки, я не переставав працювати над собою. До того ж принагідне знайомство з високочесними людьми дало мені велику поміч для загальної моєї освіти. Крім того, за пляном Українського Вільного Університету у Львові виходили лекції окремими зошитами, які звалися «Самоосвіта».

Таких лекцій простудіював я 124. І ці лекції дали велику поміч та піднесли мій рівень освіти. Але ця освіта не була оформлена ніяким іспитом чи науковим

званням. Аж по Другій світовій війні в таборі в Авгсбургу я закінчив матуорою чотирирічну середню Торговельну Школу і в той же самий час я відвідував лекції в Українському Вільному Університеті, який в цей час містився в Авгсбурзі. Я прослухав тільки два семестри, бо незабаром Університет було перенесено до Мюнхену. А я дістав повідомлення на виїзд до Америки. Я звернувся до дирекції університету з питанням: що робити?

В той час директором університету був професор Білецький, а викладачами Дмитро Дорошенко, Василь Барка, Василь Чапленко і Петро Одарченко, який зокрема дуже наполегливо вимагав доброго знання його лекцій з української мови. За це я буду йому до смерті вдячний. Він ще живе, а всі інші відійшли вже в інший світ.

Отже, на моє звернення по пораду, що робити, від усіх була одна відповідь: виїжджай і не журися, бо всі ми туди переїдемо. Опинившись в Америці, так склалися у мене життєві обставини, що я увесь час мусив працювати фізично, і через те не здійснилася моя мрія закінчити вищу освіту. Тільки задля потреби фахового знання чотири роки кореспонденційно брав курси технічного коледжу в Чікаго, що його закінчив дипломом з архітектури.

Вже від ранньої молодості спонтанно я почав записувати свої думки, вірші, поезії. Але видати їх друком не мав ніякої можливості. І так багато моїх віршів та прози пропало в ріднім краю.

Тільки тепер, на схилі моого життя, спромігся я частину тих моїх мрій видати книжкою, та тільки такою, за яку міг заплатити за друк. Назвав я цю книжку «Жевріюча ватра», тому, що як ватра, ці мої мрії жевріли дороговказом через все моє життя. І ще одну книжку написав я прозою і видав її кілька років тому.

ГОМІН ПРИЙДЕШНЬОГО ЧИНУ!

Як та зірка, що в темну ніч ясніє,
Так спомин про тебе вічно живе.
Ті очі сині, іх погляд вдумливий,
Безмірно глибокий, в простори пливе.

Летять літа у неповоротну вічність,
Минають дні в довічне небуття.
Та тільки в леготі снуються мрії,
Мов чар казок того незабуття.

В жагучих мріях ідейного бажання
Ти сповнила великий одчайдушний чин,
Ти з честю звершила тяжке завдання,
Що мріяти про нього прагнув не один.

Та не довелось побачить щастя і свободу
І в небуття пішов той поклик в бій,
Зосталася могила — свідок для народу,
За волю України, рідний нарід свій.

У юнім серці жевріли мрії буйні, великі,
В безмежні простори всесвіту злетіть
Вірлиною силою крил скоба високо,
Щоб побачить все горе минулих століть.

У юному серці горіло бажання
Великих нестримних помислів буття
І таку чаřівну ідею снували
Про щастя народнє та вільне життя.

Заникло, погасло багаття гаряче,
Зберігся лиш дух несповнених мрій,
Сиротами з осталися степи України,
Земля твоя люба, ти спочила в ній!

Присвята:

На вічну пам'ять Героїні НАСТУНІ!

ПІСЛЯМОВА

«Так марно зів'яв той первоцвіт!» — це вже третя опублікована окремою книгою повість Володимира Мерещака. Його прозову творчість можна віднести до жанру документальної повісті. В основу її покладені події, що відбувалися в 30-х роках на західніх землях України під польською займанчиною в період широкозаплянованої пацифікаційної політики уряду Пілсудського.

Цікаво, що дотепер це найменше освітлений період української історії. Про 30-ті роки в Галичині чомусь дуже рідко згадують українські історіографи і майже ніколи наші прозаїки. А цей період має дуже важливе значення для історії розвитку української визвольної боротьби.

Дбайливо запляновані польським урядом реквізиції західніх земель України, розбишацькі дії польських «стшелъців» і карні експедиції 14-го полку уланів — породили цілу плеяду молодих месників за права українського народу, за українську державність.

Всяка дія окупантів викликала потидію населення. Почалися відплатні акції, включно із збройними нападами на державні установи, із спалюванням поміщицьких маєтків, із атентатами на високих державних урядовців (Тадеуш Голувка і поліційний комісар Чеховський — 1931 р.). Напад на поштовий відділ під Бібркою (31.8.1930 р.) і постову станцію в Городку (30.11.1932 р.), — все це було відплатною реакцією на поневолення українського народу, на тюрми й тортури, на пляново організований Москвою голод на східніх землях України.

Ці дії знайшли широкий розголос у європейській і світовій пресі. Навіть такий популярний щоденник, як «Нью-Йорк Гералд Трібюн», ще 16 жовтня 1930 року писав:

По українських селах Східньої Галичини польська кіннота і поліція брутально б'ють нагайками священиків і селян, ганебно гвалтують жінок, здирають із селянських

хат солом'яні стріхи, замикають школи, грабують кооперативні крамниці, нищать бібліотеки та обкрадають населення реквізиціями харчів...

Головні дійові особи повісті «Так марно зів'яв той первоцвіт!» — це Василь Жаркевич і Настуня Гавдій. Навколо них розвивається вся фабула повісті.

Василь — молодий свідомий націоналіст. Настуня — молода недосвідчена дівчина, занедбана власною родиною, ігнорована своїми сестрами. Василь, закохавшись у Настуню, допомагає їй у самоосвіті, в її національному освідомленні.

Завдяки вродженній інтелігентності й працьовитості Настуня фактично стає головною дійовою особою повісті Володимира Мерещака, свідомим борцем за права українського народу. Настуня одержує наказ відплатної дії проти польських окупантів. Бойове доручення вона успішно виконує понад усі сподівання, не наражаючись на найменше підозріння місцевої влади. Проте, її життя раптово обривається brutalними побоями панського економа, гайдука Максима, що понад силу примушував Настуню до праці на полі.

Про смерть коханої дівчини Василь довідується тільки згодом, після повороту з ув'язнення польською владою. Василь ніяк не може погодитись з думкою, що його кохана дівчина вже не живе. Довгі години він проводить у тузі на її могилі. Саме тут його життя обриває ворожа куля.

Повість В.Мерещака читається швидко й легко. Хоч життя головних героїв обривається раптово й трагічно, проте закінчення повісті звучить оптимістично, зокрема в надії, що смерть кожного патріота зродить мільйони месників за волю Батьківщини.

Повість «Так марно зів'яв той первоцвіт!» завершується поетичною присятою її геройні Настуні п.н. «Гомін прийдешнього чину» та давно очікуваною автобіографією Автора.

Борис Берест

10.6%
of